

Herald of Legal History

БЕОГРАД 2022 / БРОЈ 1 / ГОДИНА III

UDC 34(091) ISSN (Штампано изд.) 2738-0955
ISSN (Online) 2738-0963

Editorial board:

Prof. Emeritus Sima Avramović (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Žika Bujuklić (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Zoran Čvorović (University of Kragujevac Faculty of Law), Prof. Dr Zoran Mirković (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Milena Polojac (University of Belgrade Faculty of Law), Prof. Dr Dragoljub Popović (former judge of the ECHR, Union University Faculty of Law), Ass. Dr Uroš Stanković (University of Novi Sad Faculty of Law), Prof. Dr Srđan Šarkić (University of Novi Sad Faculty of Law).

International editorial board:

Prof. Dr Željko Bartulović (University of Rijeka Faculty of Law), Prof. Dr Victor Castellani (University of Denver Department of Languages and Literatures), Prof. Dr Dalibor Čepulo (University of Zagreb Faculty of Law), Prof. Dr Coleman Dennehy (University College Dublin), Prof. Dr Gábor Hamza, full member of the Hungarian Academy of Sciences (Eötvös Loránd University Faculty of Law), Prof. Dr Gerald Kohl (University of Vienna Faculty of Law), Prof. Dr Pietro Lo lacono (LUMSA University Department of Law in Palermo), Prof. Dr Stephan Meder (Leibniz University of Hannover Faculty of Law), Prof. Dr Nikola Mojsavić (University of Banja Luka Faculty of Law), Prof. Dr Emilia Musumeci (University of Teramo Faculty of Law), Prof. Dr Delfina I. Nieto Isabel (University of Barcelona Department of History and Archaeology), Prof. Dr Marko Petrak (University of Zagreb Faculty of Law), Prof. Dr Natale Rampazzo (National Research Council of Italy, Naples), Prof. Dr Marion Röwekamp (Humboldt chair at the College of Mexico), Prof. Dr Vladimir Simič (University of Ljubljana Faculty of Law), Prof. Dr Thomas Simon (University of Vienna Faculty of Law), Prof. Emeritus Gerhard Thür, associate member of the Austrian Academy of Sciences (University of Graz Faculty of Law), Dr Yuriy Vin, Senior Researcher (Institute of World History of the Russian Academy of Sciences).

Уређивачки одбор:

Проф. емеритус Сима Аврамовић (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Жика Бујуклић (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Зоран Мирковић (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Милена Полојац (Правни факултет Универзитета у Београду), проф. др Драгољуб Поповић (бивши судија ЕСЉП, Правни факултет Универзитета Унион), асс. Урош Станковић (Правни факултет Универзитета у Новом Саду), проф. др Зоран Чворовић (Правни факултет Универзитета у Крагујевцу), проф. др Срђан Шаркић (Правни факултет Универзитета у Новом Саду).

Међународни уређивачки одбор:

Проф. др Жељко Бартуловић (Правни факултет Универзитета у Ријеци), др Јуриј Вин, виши научни сарадник (Институт за општу историју Руске академије наука), проф. др Колман Денехи (Универзитетски колеџ у Даблину), проф. др Томас Зимон (Правни факултет Универзитета у Бечу), проф. др Виктор Кастелани (Одељење за језике и књижевности Универзитета у Денверу), проф. др Гералд Кол (Правни факултет Универзитета у Бечу), проф. др Пјетро Ло Јаконо (Правно одељење LUMSA универзитета у Палерму), проф. др Стефан Медер (Правни факултет Лајбницевог Универзитета у ХанOVERу), проф. др Никола Мојовић (Правни факултет Универзитета у Бањој Луци), проф. др Емилија Мусумечи (Правни факултет Универзитета у Тераму), проф. др Делфина И. Нијето Изабел (Одељење за историју и археологију Универзитета у Барселони), проф. др Марко Петрак (Правни факултет Универзитета у Загребу), проф. др Натале Рампацо (Национални истраживачки савет Италије, Напуљ), проф. др Марион Ревекамп (Хумболтов професор на Мексичком колеџу), проф. др Владимир Симич (Правни факултет Универзитета у Љубљани), проф. емеритус Герхард Тир, дописни члан Аустријске академије наука (Правни факултет Универзитета у Грацу), проф. др Габор Хамза, редовни члан Мађарске академије наука (Правни факултет Универзитета Етвеш Лоранд), проф. др Далибор Чепуло (Правни факултет Универзитета у Загребу).

Универзитет у Београду – Правни факултет

БЕОГРАД 2022 • ГОДИНА III • БРОЈ 1 • стр. 1–255

ВЕСНИК ПРАВНЕ ИСТОРИЈЕ

HERALD OF LEGAL HISTORY

UDC 34(091)

ISSN (Штампано изд.) 2738-0955

ISSN (Online) 2738-0963

Назив часописа:

Весник љравне историје

Часопис излази два пута годишње

Главни уредник:

доц. др Нина Кршљанин

Заменик љавној уредника:

Ђорђе Степић

Сљуденјиска редакција:

Давид Вучинић, Ђорђе Гојковић, Симо Илић, Василије Митровски,
Анита Станковић, Исидора Фирст

Издавач:

Универзитет у Београду – Правни факултет

Лекљура:

Марија Срдновић

Љиљана Јанковић

Технички уредник:

Ирена Ђаковић

Дизајн корица:

Лазар Лапац

Слој и љрелом

Досије студио, Београд

Шљампа

Бирограф, Београд

Journal title:

Herald of Legal History

The journal has two issues per year

Editor-in-chief:

Ass. Prof. Dr Nina Kršljanin

Deputy editor-in-chief:

Đorđe Stepić

Student editorial board:

Isidora Fürst, Đorđe Gojković, Simo Ilić, Vasilije Mitrovski, Anita Stanković, David Vučinić

Publisher:

University of Belgrade Faculty of Law

Proofreading:

Marija Srndović

Ljiljana Janković

Technical editor:

Irena Đaković

Cover design:

Lazar Lapac

Prepress

Dosije Studio, Belgrade

Printing

Birograf, Belgrade

САДРЖАЈ

Чланци

Анђела Р. РИСТИЋ

Недозвољени прекид трудноће: развој инкриминације
у историји српског кривичног законодавства 9

Алекса М. ДАМЊАНОВИЋ

Изборно право као *materia constitutionis*
– пример Устава из 1888. године 52

Оињен БОЈАНИЋ

Француска и Краљевина СХС
на конференцији мира у Паризу 74

Маша П. МАРКОВИЋ

Лекарска грешка као разлог правне одговорности у
Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији 120

Победнички рад са конкурса Фондације Алан Вотсон за 2021/22

Душан Б. ЈОВИЋ

Кривична дела против државе у Кривичном законнику
Краљевине Југославије од 27. јануара 1929. године 137

Студентски преводи

Нина Владимировна ВАСИЉЕВА, превела Тамара Живојић

Улога „руског фактора” у решавању југословенског питања у
време Првог светског рата 164

Прикази књига

Анђела ЗАРУБИЦА

Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Negotiorum gestio у римском
йраву с осврћом на српско йраво*, Универзитет у Београду –
Правни факултет, Београд 2020, 122. 196

TABLE OF CONTENTS

Articles

Anđela R. RISTIĆ

Illegal Termination of Pregnancy: Evolution of Incrimination in the
History of Serbian Criminal Legislation 9

Aleksa M. DAMNJANOVIĆ

Election Law as *Materia Constitutionis*
– an Example of the 1888 Constitution 52

Ognjen BOJANIĆ

France and the Kingdom of SCS
at the Peace Conference in Paris 74

Maša P. MARKOVIĆ

Medical Error as a Reason for Legal Responsibility in the Socialist
Federal Republic of Yugoslavia 120

Winning paper from the 2021/22 Alan Watson Foundation contest

Dušan B. JOVIĆ

Criminal Offenses Against the State in the Criminal Code of the
Kingdom of Yugoslavia from January 27, 1929 137

Student translations

Нина Владимировна ВАСИЛЬЕВА, translated by Tamara ŽIVOTIĆ

Роль «русского фактора» в решении югославянского вопроса в
годы Первой мировой войны 164

Book reviews

Anđela ZARUBICA

Valentina Cvetković-Đorđević, *Negotiorum gestio u rimskom
pravu s osvrtom na srpsko pravo*, Univerzitet u Beogradu
– Pravni fakultet, Beograd 2020, 122. 196

<i>Марина ЦВИЈАНОВИЋ</i>	
Борис Беговић, Зоран С. Мирковић (ур.), <i>Правни поредак Независне Државе Хрватске</i> , Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2017, 356.	203
In memoriam	
<i>Давид ВУЧИНИЋ</i>	
Марко Петрак (1972–2022)	210
Извештаји с дешавања	
<i>Isidora FÜRST, Ђорђе ГОЈКОВИЋ</i>	
Извештај са конференције „200 година од рођења Димитрија Матића”	212
<i>Ђорђе STEPIĆ</i>	
Report from the Conference “Iustoria 2022: Law, Health and Medicine” (March 25–27th, 2022)	230
Позиви и најаве	
Наградни конкурс Фондације Алан Вотсон.	240
Упутство за ауторе	242

Marina CVIJANOVIĆ

- Boris Begović, Zoran S. Mirković (ur.), *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Beograd 2017, 356. 203

In memoriam

David VUČINIĆ

- Marko Petrak (1972–2022) 210

Event reports

Isidora FÜRST, Đorđe GOJKOVIĆ

- Report from the Conference “200 Years since the Birth of Dimitrije Matić” 212

Ђорђе СТЕПИЋ

- Извештај са конференције „Iustoria 2022: Право, здравље и медицина” (25–27. март 2022) 230

Announcements and calls for papers

- The Alan Watson Foundation Essay Contest 241

- Instructions for authors** 243

UDC: 343.6(497.11)(091)

CERIF: S130, H220, H240, H250, H300

DOI: 10.51204/HLH_22101A

Анђела Р. РИСТИЋ*

НЕДОЗВОЉЕНИ ПРЕКИД ТРУДНОЋЕ: РАЗВОЈ ИНКРИМИНАЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ КРИВИЧНОГ ЗАКОНОДАВСТВА

Вештачки прекид трудноће је појава која има правну, социолошку, психолошку, медицинску и чак економску и политичку димензију. Због његове сложености и сложености овом питању се посвећује доста пажње у науци. Различити фактори узрокују побачај, који може да буде спонтани или вештачки и насилан, дозвољен или кажњив. Пројектом о дозвољеном прекиду трудноће дао је право женама да изјаве извршење абортуса искључиво у медицинским условима, због чега се оваква интервенција смањила хируршком и може бити предузета само од стране овлашћеног лица – лекара, под одређеним правним и медицинским условима, и у одређеним ситуацијумима трудноће. Са друге стране, противправно извршени побачаји налазе се у пољу експерименталне науке кривичног права. Регулацијом поседујућа вршења дозвољеног абортуса, а нарочито предвиђањем као кривичног дела недозвољеног прекида трудноће, ишлети се животи, телу и здравље жена од последица противзаконитих и надрилекарских захвата на телу за време трудноће. Стога, предмети овог рада јесу праћење и тумачење развоја побачаја са правне, нејуриспрофесне тачке гледишта, као кривичног дела регулисаног домаћим кривичним законодавством од средњег века до данас.

Кључне речи: Побачај. – Недозвољени прекид трудноће. – Кривично право. – Еволуција инкриминације. – Кажњиви абортус.

* Студенткиња прве године докторских академских студија права на Правном факултету у Нишу на смеру кривичноправне уже научне области. Имејл адреса: andjela.rist@gmail.com

Чланак излаган на међународној студентској конференцији *Iustoria 2022: Право, здравље и медицина* у марту 2022. године.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Инкриминисање недозвољеног прекида трудноће претпоставља постојање прописа којима су регулисани разлози и случајеви када је дозвољено прекинути трудноћу, али и услови и начин вршења овог медицинског захвата. Овакав закључак се може извући већ из назива овог кривичног дела у позитивном кривичном законодавству Србије, али и из његовог законског описа. Ипак, ово кривично дело није одувек носило назив који данас има, а прописи о дозвољеном прекиду трудноће у домаћем правном поретку постоје тек од половине двадесетог века. Анализа тих прописа, као и разматрање историјских околности и друштвених и правних ставова који су претходили и погодовали њиховом доношењу јесте тема за себе. Предмет овог чланка јесте кривичноправни аспект побачаја, то јест анализа развоја бића кривичног дела недозвољени прекид трудноће од средњег века до данас.¹

Кривичноправна физиономија кажњивог побачаја еволуирала је кроз правне изворе, то јест правне споменике српског кривичног права од Душановог законика, Законоправила Светог Саве и канонског права, преко Казненог законика проте Матеје и Карађорђевог Криминалног законика у устаничкој Србији, до Казнителног законика за Кнежевину Србију и Кривичног законика Краљевине Југославије, а облик који данас има добија у кривичним кодексима ФНРЈ из 1951. године и у Кривичном закону Социјалистичке Републике Србије из 1977. године. На овом месту је важно истаћи да је приступ одабраној теми из области кривичног права превасходно историјско-правне природе. Из тог разлога је анализа позитивне инкриминације недозвољеног побачаја у српском кривичном праву у другом плану, тим пре што се биће овог кривичног дела није променило од 1977. године до данас, осим мањих измена у казним оквирима.

Посебна пажња у овом чланку биће посвећена разматрању сфере кажњивости побачаја и то посредно, кроз анализу појединих елемената бића овог кривичног дела, и то елемената који су претрпели највеће промене. Ово је нарочито важно имајући у виду да је круг лица која су могла бити извршиоци побачаја као кривичног дела био променљив, баш као и радње извршења дела, што је за последицу

1 У овом раду ће термини „побачај“ и „недозвољени прекид трудноће“ бити коришћени синонимно, као називи за исто кривично дело. Истина, ово кривично дело у историји српског кривичног права носило је назив „побачај“ до друге половине 20. века, када је изменама и допунама Кривичног законика ФНРЈ из 1959. године променило назив у „недозвољени прекид трудноће“. Овај назив носи и у позитивном српском кривичном праву, али се у теорији користи и претходни назив дела.

имало издвајање појединих посебних облика извршења побачаја. Уз ове елементе, квалификовање последице побачаја имало је утицаја на казнену политику у погледу овог кривичног дела, на основу чега се може даље извући закључак о томе колико је побачај сматран опасним по друштво и његове основне вредности.

Иако се на први поглед не уочавају као значајни, елеменат противправности и пасивни субјект са својим посебним својствима занимљиви су за разматрање, како самостално тако и упоредо са другим елементима.

Нарочито ће бити речи о заштитном објекту овог кривичног дела, то јест важно је посебно се посветити питању која су то права, добра и интереси представљали посебан мотив за законодавца да предвиди кажњивост побачаја. Овим питањем почиње и завршава се анализа свих претходно наведених елемената, а његов значај огледа се још и у томе што из њега проистичу закључци о најважнијим неправним, друштвеним чиниоцима који су утицали да у конкретном историјском тренутку инкриминација побачаја буде баш таква каква је била, као и о чиниоцима који су довели до промене појединих елемената те инкриминације.

Имајући у виду чињеницу да се на примеру кривичног дела недозвољени прекид трудноће могу добро сагледати однос и међусобни утицаји неправних фактора на право, и обрнуто – права на друштво, корисно је нагласити да предмет овог рада није изношење аргументације у прилог или против вршења побачаја, нити оправдавање или осуђивање појединачних разлога за прекид трудноће, који могу бити личне или медицинске природе, као ни заступање личних ставова по овом питању. Тема овог рада је праћење и тумачење развоја побачаја са правне, непристрасне тачке гледишта, као кривичног дела којим се, у позитивном кривичном праву, штите живот и здравље жена од противзаконитих и надрилекарских захвата на телу за време трудноће.

Ваља напоменути да су у овом чланку одредбе најзначајнијих српских кривичних кодекса тумачене догматски, историјски, систематски и телеолошки. Такође, када је реч о методологији, први одељак овог чланка биће посвећен анализи криминалног побачаја у средњовековном кривичном и канонском праву и кривичном праву устаничке Србије, то јест у предмодерном периоду историје српског кривичног права, док ће други део чланка бити посвећен анализи појединих битних елемената кривичног дела побачаја, то јест недозвољеног прекида трудноће у модерним кривичним кодексима, од друге половине 19. века до данас. У поменутиим одељцима ће засебно бити праћен развој сваког од тих елемената кроз најважније историјске изворе српског кривичног права.

Кроз историју, теорија домаћег кривичног права бавила се питањем дозвољеног, а ништа мање и питањем недозвољеног, кажњивог побачаја. Уважавајући чињеницу да је у литератури ово питање обрађено са различитих аспеката и у разлитичим историјским периодима, овај чланак представља покушај да се криминални побачај сагледа детаљно управо кроз призму догматике кривичног материјалног права, а све у нади да се допринесе бољем разумевању ове проблематике.

2. ПОБАЧАЈ У СРПСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ ПРЕ МОДЕРНЕ РЕГУЛАТИВЕ

Периодизација историје српског кривичног законодавства у овом чланку извршена је на предмодерну и модерну, а за почетак модерног раздобља српског кривичног права узета је 1860. година, у којој је донет Казнителни законик за Кнежевину Србију. Разлог томе је вишеструки значај Казнителног законика за српско кривично право уопште узев, али и значај овог кодекса за предмет разматрања у овом чланку. Наиме, криминални побачај први пут је непосредно регулисан овим кривичним кодексом. О томе ће бити подробније речи у наредном одељку.

У овом делу чланка биће подробно анализирани одредбе средњовековних извора кривичног и канонског права, као и одредбе Законика проте Матеје и Карађорђевог криминалног законика. Чињеница да овим изворима права криминални побачај није експлицитно нормиран, али да се о кажњавању за ово дело ипак могу донети неки закључци, оправдава груписање у једну целину ових историјских периода који нису хронолошки блиски.

2.1. Побачај у српском средњовековном кривичном и канонском праву

Разматрање развоја побачаја као кривичног дела ваља започети од одредаба правног споменика који без сумње заузима веома значајно место у српској правној историји, то јест од одредаба Душановог законика.

На први поглед, Душанов законик не предвиђа експлицитно побачај као кривично дело, нити прописује санкцију за овакву делатност, за коју се може веровати да је и у средњовековној српској држави била друштвено непожељна, и са религијске тачке гледишта неприхватљива. Ипак, у овом кодексу се налазе две одредбе које су

потенцијално могле да се тичу побачаја као кажњиве делатности. Реч је о члановима 96. и 109. Душановог законика.²

Члан 96. Душановог законика предвиђа квалификовани облик убиства, то јест за убиство оца, мајке, брата или свог детета предвиђа казну спаљивањем. С обзиром на посебна својства пасивних субјеката овог облика убиства, то јест на посебан однос између учиниоца и потенцијалних жртава, Душанов законик предвиђа строжу, суровију казну за овај облик кривичног дела, спрам казне предвиђене за обично хотимично убиство или убиства других категорија лица. У стручној литератури може се наћи мишљење да је ова одредба Душановог законика на први поглед непотребна, имајући у виду да је исто питање регулисано Синтагмом Матије Властара, али да је ипак „празнина Властареве Синтагме попуњена у Душановом законуку изворном одредбом Прохирина“.³ За разлику од Синтагме Матије Властара која као пасивне субјекте код овог облика убиства предвиђа само претке и потомке убице, Душанов законик проширује круг пасивних субјеката на брата, слично Прохириону који предвиђа убиство предака и потомака, али и сродника по побочној линији.

Члан 109. Душановог законика прописује да ће се „мађиник“ (врачар) и „отровник“ (лице које справља отровне смесе и напитке) када се нађу на делу, када се открије чиме се баве, бити кажњени по закону светих отаца.

Иако члан 96. говори о убиству деце мало је вероватно да је ова одредба била примењивана на случајеве побацивања, то јест да је у средњовековном српском праву појам убиства деце био изједначен са појмом побачаја. Ако се узме у обзир јака веза српске државе и православне цркве у средњем веку, може се рећи да је тада сваки побачај сматран убиством, мада то и даље не значи да је најприкладније било на случајеве побачаја применити члан 96. Због тога, намеће се закључак да је члан 109. био примењивији у оваквим случајевима.

О томе да православна црква види вољни побачај као убиство јасно говоре – други канон (правило) светог Василија Великог: „Она која смишљено умори заматак у утроби, подлеже казни за убиство“⁴; затим

2 Драган Николић, Александар Ђорђевић, *Законски текстови старој и средњој века*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш 2013, 151-184.

3 Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, докторска расправа, Београд 1928, 191.

4 Цитат другог канона Василија Великог преузет из чланка: Зоран Чворовић, „Абортус као кривично дело у старовековним правима, канонима цркве и у византијско-словенском праву“, *Црквене студије: Годишњак Центра за црквене студије* 15/2018, 475-491.

осми канон (правило) истог светитеља: „И онај који даје и она која користи отрове који служе за побацивање плода убрајају се у извршиоце вољног убиства”⁵; као и 91. правило Шестог васељенског сабора које налаже „да се подигне оптужба за убиство против оних жена које саме користе, или другима дају, траве које изазивају побачај”⁶.

У прилог ставу да је у средњовековној српској држави побачај ипак био кажњаван и то сходно канонском праву говори чињеница да је члан 109. Душановог законика бланкетног карактера, то јест да у погледу примене казне за врачаре и траваре (отровнике) упућује на примену закона светих отаца. Реч је о Законоправиљу светог Саве и о Синтагми Матије Властара,⁷ у којима се налазе одредбе о кажњавању справљања и коришћења посебних напитака са абортивним дејством. Закони светих отаца, дакле, нису само од значаја у погледу врсте и мере запрећене казне за побачај, већ се из ових извора подробније сазнаје о природи овог кажњивог дела.

Овакво поимање побачаја најпре је било присутно у римском, а потом и у византијском и канонском праву, где се побачај није схватао као деликт сам по себи, већ као облик неког другог деликта, најчешће тровања.⁸ Такође, постоје мишљења⁹ да се и у Светом писму Новог завета, прецизније у Посланици апостола Павла Галатима (5:20) и у Откровењу Светог Јована (21:8), може уочити да је као грех, између осталог, набројано и надриапотекарство. Термини грчког и црквенословенског језика који су на тим местима употребљени – *pharmakeia* и „чародејанија” – тумаче се и као справљање и давање такозваних љубавних напитака, али и контрацептивних и абортивних средстава.

Слично овим одредбама, у Прохирону, који је у целини укључен у текст Законоправиља светог Саве, као и у Синтагми Матије Властара, налазе се одредбе о кажњавању за враџбине, справљању и давању напитака који доводе до побачаја. Тако осми канон Василија Великог¹⁰ издваја посебан облик вољног, умишљајног убиства у виду давања и коришћења напитака за чедоморство, који проузрокују да се дете роди мртво или да буде побачено. Такође, у допунским чланцима Синтагме¹¹ налази се одредба која за „давање и узимање напитака

5 Матија Властар, *Синџајма*, (превод Татјана Суботин-Голубовић), САНУ – Одељење друштвених наука, Београд 2013, 151.

6 *Ibid.*, 150.

7 З. Чворовић, 488.

8 Сергеј Троицки, „Побачај плода утробе у православном црквеном и византијском праву“, *Архив за љавне и друштвене науке* 5-6/1925, 353.

9 З. Чворовић, 480.

10 *Синџајма*, 374.

11 *Синџајма*, *Ibid.*, 402.

помоћу којих се вешто побацују деца, те се она као мртва или незрела избацују”, прописује блажу казну од оне која је предвиђена другим и осмим каноном Василија Великог, а то је забрана причешћивања до пет година.

Дакле, може се закључити да је средњовековно српско кривично право изједначавало побачај са убиством, што је последица утицаја православних схватања и рецепције византијског и канонског права. Ипак, побачај није третиран као обично убиство, већ као вид тровања, то јест самотровања, јер је било предвиђено кажњавање и оних који праве и дају женама отрове – абортивне напитке, али и оних који такве напитке узимају.

Ово кривично дело је својеврсно и када су у питању запрећене казне. Тако правила Василија Великог дефинишу побачај као намерно убиство (за које је иначе предвиђена казна од двадесет година, епитимије, кајања и разлучења од причешћа¹²), али је предвиђена казна за ненамерно, нехатно убиство – десет година кајања. Допунска правила Синтагме, као што је то напред наведено, додатно ублажавају ову казну.

Недоследност у примени казне за вољно убиство на побачаје објашњава се у Синтагми тиме што жена која је вољно побацила није то учинила „због нечовечног карактера, него због стида или великог страха од родитеља, или господара, или неког другог, од кога прети опасност.”¹³ Може се закључити да су најчешћи мотиви за вршење побачаја били препознати и у средњем веку (мада остаје отворено питање да ли само од стране државе или и од стране православне цркве), те на неки начин уважени тенденцијом блажег кажњавања у односу на класично убиство.

С обзиром на исцрпност одредаба закона светих отаца по питању кажњавања оних који праве и користе отрове за побацивање – може се заступати мишљење да је у Душановом законнику излишан члан 109. (слично као и 96. члан). Међутим, у стручној литератури је изнет је став¹⁴ да је суштина члана 109. у услову за кажњавање „мађиника и отровника”, а то је да они буду нађени, ухваћени на делу, дакле *in flagranti* или се (*на груји* начин, прим. аутора) открије чиме се баве. На овај аргумент наслања се образложење које иде у

12 Иста казна предвиђена је и 65. правилом Василија Великог за оне који се јавно баве чарањем или справљањем (чаробних) напитака, који су исто што и отрови „који убијају или отупљују ум и чине да невољник, када дође к себи, жели, као и његови ближњи, да умре, или чине да неко полуди од љубавног напитка“, *Ibid.*, 276–277.

13 *Ibid.*, 151.

14 А. Соловјев, 178.

прилог поменутом услову, чија сврха би требало да буде спречавање злоупотребе ове норме, као што је тога било у доба средњег века на Западу – такозване вештице су кажњаване само на основу признања, и то најчешће изнуђеног мучењем, без других материјалних доказа.¹⁵

На крају, вреди напоменути да су канони Василија Великог значајни и због тога што експлицитно наводе да у погледу кажњивог побачаја православна црква не прави разлику између формираног и неформираног плода, за разлику од Аристотеловог става и схватања Томе Аквинског о „оживелом” и „неоживелом” фетусу.¹⁶

2.2. Побачај у српском кривичном праву на почетку 19. века

Почетком деветнаестог века донета су два кривична прописа, и то Кривични законик проте Матеје Ненадовића и Карађорђевог Криминални законик. Оба извора садрже одредбе које би данас припадале посебном кривичном праву, али у њима нема норме којом се непосредно предвиђа кажњивост за прекид трудноће, то јест за побачај.

Кривични законик проте Матеје донет је 1804. године, и био је на снази до доношења Карађорђевог Криминалног законика из 1807. године.¹⁷ Прота Матеја у својим „Мемоарима”¹⁸ наводи да законик има петнаестак „пунктова”, то јест чланова, од којих првих седам наводи сам у истом делу. Реч је о убиству, отмици девојке ради закључења брака, крађи стоке, затим наводи два војна кривична дела – бекство из војске и са страже, те кривоклетство и лажно сведочење и свађа и вређање уз претњу оружјем. Остали чланови овог законика остају до данас непознати.

Карађорђево Криминални законик је обимнији од законика проте Матеје и састојао се од 38 чланова, с тим што првих тринаест чланова није остало сачувано. Половином деветнаестог века објављен је Карађорђево законик са још три члана, до тада непозната – 9, 10. и 41. члан, а касније је пронађен још један ненасловљен рукопис Карађорђевог законика за који се сматра да је „концепт оригинала” и који је садржао још и 39. и 40. члан.¹⁹

15 *Ibid.*

16 Зоран Поњавић, *Прекид трудноће – њравни аспекти*, Номос, Београд 1997, 71. и 75.

17 Тома Живановић, *Основи кривичног права Краљевине Југославије, ојшњи гео, 1. Књига, свеска 1-3*, Штампарија „Гундулић”, Београд 1933, 78.

18 Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Антологија српске књижевности – дигитално издање, 2009, 44.

19 Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.* Научно дело, Београд 1967, 10.

Ниједан од поменутих познатих чланова Карађорђевог законика, као што је већ наведено, не регулише криминални побачај. Остаје могућност да је побачај био инкриминисан баш неким од недостајућих чланова овог законика. Ипак, иако могућност постоји, било би погрешно ослањати се на овакво низак степен вероватноће када је предвиђеност овог кривичног дела у питању, нарочито ако се има у виду да је време доношења и важења овог законика период борбе за ослобођење од турске власти, у коме је јавни интерес био пречи од личних добара. О томе говори чињеница да је највећи број кривичних дела предвиђених Карађорђевим закоником уперен против власти и војске. Исти закључак може важити и у погледу недостајућих чланова Кривичног законика проте Матеје.

Вреди скренути пажњу на члан 30. Карађорђевог законика којим је инкриминисано чедоморство, то јест убиство свог детета. Не би било оправдано тврдити да су се одредбе о чедоморству, у време важења Карађорђевог законика, примењивале на побачај. Без обзира на то што се између ових кривичних дела могу уочити извесне сличности, треба остати на поменутом становишту тим пре што у погледу Карађорђевог законика побачај остаје правно нерегулисано, односно представља правну празнину.

На овом месту се треба сетити начела законитости – које кривичним законодавством устаничке Србије није било прокламовано, али које је кривичном праву свакако иманентно због његове природе – а које начело негира могућност постојања правних празнина нарочито у посебном делу кривичног права, па самим тим примену аналогије ради попуњавања таквих правних празнина чини недопустивом.²⁰ Овакав став и логика при тумачењу, мора се признати, последица је навикнутости на начело законитости и подразумевања његове примене у данашњем, али и модерном кривичном праву од друге половине деветнаестог века. Уколико се боље размисли и узму у обзир све историјске околности настанка и примене Карађорђевог законика, врло је вероватно да кривичном праву није била страна примена аналогије.²¹ То, међутим, и даље не значи да је члан 30. Карађорђевог законика био примењиван за кажњавање побачаја.

20 Више о допуштености аналогије у кривичном праву: Радомир Лукић, *Тумачење љрава*, Савремена администрација, Београд 1961, 150-151. и 158-160.

21 Касније, регулативом уставобранитељске Србије, тачније Устројенијем судова окружних из 1840. године, регулисана су и питања материјалног кривичног права, од којих нека могу водити истом закључку – аналогија у том периоду српског кривичног права није сматрана за „опасност“ по законитост или правну сигурност. Више о томе код: Небојша Ранђеловић, *Историја љрава II – Основи српске историје љрава*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш 2012, 87-88.

Даље, овом ставу иде у прилог и чињеница (која не може остати незапажена) да је одредба Карађорђевог законика којом је регулисано чедоморство прилично детаљна, те да се из ње недвосмислено може закључити о законодавном мотиву кажњавања чедоморства. Произлази закључак да законодавац није имао намеру да ова одредба буде примењивана на побачаје, које би, да је хтео, регулисао на подједнако исцрпан и живописан начин. Закључак је и у овом случају исти – примена екстензивног тумачења и аналогije (иначе начелно недозвољене у кривичном праву) мало је вероватна.

Поменута одредба из члана 30. Карађорђевог законика, при томе, није уобичајена кривичноправна норма, која се састоји само из диспозиције (којом су предвиђени елементи бића кривичног дела) и санкције. Први део ове норме је наредба, заповест којом законодавац жели да заштити животе ванбрачно рођене деце и то тако што женама и девојкама забрањује да задаве своју децу рођену ван брака и налаже им да ту децу слободно хране и одгајају. Оно што је посебно занимљиво јесте да је женама остављена могућност да у случају великог стида због такве ситуације своје дете оставе на путу којим често пролазе људи, од којих ће се наћи неко ко ће остављено дете прихватити и одгајати. Поред тога што је и овом нормом показано да су законодавцу познати најчешћи разлози за убиство, напуштање, занемаривање и побачај деце, поједини аутори заступају став да у овако обликованој норми о чедоморству законодавац изражава своје изврсно познавање права и важних правних споменика – Крмчије, Прохирона и канона Василија Великог.²²

Тек други део одредбе предвиђа смртну казну без икакве милости за жену која се усудила да своје дете („копиле“) задави – упркос датој јој могућности и разрешењу од друштвено наметнутог осећаја стида и срамоте због ванбрачне трудноће. Оваква казна, јасно наводи законодавац, предвиђена је зато што је жена „убила човека на свету“.

Управо ова синтагма „убиство човека на свету“ представља још једну границу између побачаја и чедоморства коју је потребно назначити, нарочито ако се побачај посматра у контексту канонског права и православног учења о томе да човек настаје у тренутку зачећа и да је и у мајчиној утроби он већ формирано и самостално биће. Са ове тачке гледишта сваки побачај би се могао квалификовати као чедоморство, то јест убиство детета. Као што је већ напред наведено, свети Василије Велики у свом другом канону, то јест правилу, јасно

22 Више о томе код: Зоран Мирковић, *Карађорђево законик (кривично, њородично и државно право усјаничке Србије)*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, Београд 2008, 128–129.

износи да је званичан став Цркве да ће се жена која уништи (свој) плод казнити оном казном која је предвиђена за убиство.²³

Иако се и даље може проблематизовати питање од ког тренутка постоји живот човека, то јест од ког тренутка постоји „човек на свету”, у кривичноправном смислу постоји јасна граница између кривичних дела *недозвољени прекид трудноће* и *чедоморство*, то јест убиство детета при порођају. Та јасна граница је постављена 1860. године када је ступио на снагу Казнителни законик за Кнежевину Србију, који је прецизно и детаљно у засебним главама регулисао убиство деце, нарочито копилади, и побацивање деце. Граница од тада постоји у свим касније важећим кривичним кодексима, и јасном су је чинили, а и даље је чине, специфични битни елементи сваког од наведених кривичних дела – круг предвиђених извршилаца и посебна својства и стања извршиоца, време извршења дела, заштитни објект, и тако даље.

У домаћој правној литератури присутан је став да се из овакве инкриминације чедоморства у Карађорђевог законика може закључити да је ово кривично дело почетком деветнаестог века било веома учестало.²⁴ Са једне стране, оваква тврдња се не може сматрати поузданом, најпре због тога што не може да буде поткрепљена егзактним статистичким подацима о броју осуда за ово кривично дело за време важења законика. Мада, са друге стране, ни детаљни статистички подаци о броју пријава, оптужења и осуда за неко кривично дело не могу ни данас, када су лако доступни, бити узети без резерве која се огледа у тамној бројци криминалитета. Закључак о учесталости чедоморства и побачаја могао би се посредно извући из чињенице да је у првој половини деветнаестог века, тачније 1827. године, кнез Милош издао Објаву која се односила на спречавање широко распрострањеног греха блуда међу српским народом, а који је за последицу имао други грех – убиство нежељене деце зачете у таквом односу.²⁵

Поменута Објава кнеза Милоша ипак, слично Карађорђевог законика, посвећује више пажње чедоморству – убиству већ рођеног

23 З. Поњавић, 74.

24 Зоран Башић, „Историјски развој кривичног дела недозвољеног прекида трудноће“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине – часопис за правну теорију и праксу* 10/2008, 411–436.

25 Више о томе, нарочито о заповестима из Објаве код: Nina Kršljanin, „Infanticide in Serbia 1804–1860: Causes, attempts of prevention, forms of punishment“, Elena Taddia, Pascal Hepner, Tanguy Le Marc’Hadour (eds.), *Infanticides. Perspectives historiques (Antiquité–19ème siècle) / Infanticides. Historical perspectives (Antiquity–19th century)*, Peter Lang, Bern – Bruxelles 2023 (in print).

детета. У стручној литератури налази се објашњење за такву тенденцију у регулативи прве половине деветнаестог века. Ради се о томе да је извршење побачаја било не тако учестало, имајући у виду да је потребно извесно знање и вештина лица које побачај предузима, а које вештине младе бремените жене сигурно не поседују, при чему још код њих може постојати и страх и неодлучност да се повере онима који се тиме баве због ширења гласина и срамоте; побачај извршен у раној трудноћи лакше се може прикрити, а на крају крајева ово дело сматра се лакшим од чедоморства што се може правдати природом нападног објекта, то јест пасивног субјекта (питање да ли је плод човека у утроби мајке човек у правом и пуном смислу).²⁶

Разматрајући нарочито први део норме из члана 30. Карађорђевог законика, закључује се да је законодавац свестан мотива који извршиоци – мајке ванбрачне деце – имају када се одлучују да убију своју децу, и чак нуди решење да се тај мотив отклони, то јест да се стид и страх од осуде околине превазиђе на некажњив начин. Такође, посебно је наглашено да се забрана односи на *дављење* „копилади”. Оваква формулација не значи да се ова одредба не би могла применити на случајеве када су деца убијена на неки други начин, различит од дављења, већ да је законодавцу било познато да је у пракси чедоморство најчешће било извршавано дављењем, угушењем деце.

Уколико се из овакве детаљне и неубичајене формулације закључи да је законодавац био добро упознат са конкретним облицима извршења чедоморства и да му је посебно било стало да спречи такве случајеве, може се узети да је претпоставка о великој учесталости чедоморстава у тадашњем друштву основана. Међутим, имајући у виду сличности али и битне разлике између регулисаног чедоморства и (и даље) неинкриминисаног побачаја почетком 19. века – упитно је да ли се овај закључак о учесталости чедоморства са правом може проширити и на учесталост побачаја у том периоду.²⁷

3. ПОБАЧАЈ У МОДЕРНОМ СРПСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Као што је напред већ наведено, почетком модерног српског кривичног права сматра се доношење и ступање на снагу Казнителног законика за Књажество Србију из 1860. године. У овом делу чланка

26 Ове разлоге наводи и образлаже Нина Кршљанин. Више о томе: *Ibid.*

27 „По природи ствари, може се претпоставити да је, у то време, и прекид трудноће био врло често практикован.“ *Ibid.*, 432.

биће анализиран криминални побачај – односно кривично дело недозвољеног прекида трудноће – у поменутом кодексу, али и у Кривичном закону Краљевине Југославије из 1929. године, Кривичном закону ФНРЈ из 1951. године, те у Кривичном закону Социјалистичке Републике Србије из 1977. године. На појединим местима, где се то сматра потребним, биће речи и о важећим нормама српског кривичног права, тачније о томе на који начин и због чега су оне данас обликоване баш тако, те какав су утицај на садашње норме имале оне раније важеће.

За разлику од претходног одељка у коме је предмет овог рада био разматран хронолошки, од кодекса до кодекса, у овом делу ће развој криминалног побачаја бити праћен кроз анализу сваког од битних елемената бића овог кривичног дела у поменутим изворима, али не хронолошки, већ појединачно. Разлог томе јесте уверење да ће такав начин излагања материје допринети бољем разумевању еволуције овог кривичног дела, што и јесте циљ истраживања.

3.1. Заштитни објект кривичног дела

Заштитни објект, како сам назив овог кривичноправног института каже, је „добро, вредност или интерес коме се пружа кривичноправна заштита од повреде или угрожавања кривичним делима”.²⁸

Имајући у виду систематику савремених кривичних законодавастава, нарочито систематику посебног дела кривичног права, утврђивање објекта кривичноправне заштите не представља проблем, јер је довољно погледати којој групи кривичних дела припада конкретно кривично дело. Заштитни објект појединачних кривичних дела утврђује се према групном заштитном објекту. Међутим, кроз историју кривичног права није увек било једноставно прецизирати која то тачно добра и вредности законодавац жели да заштити. Такав историјскоправни пример представља и криминални побачај.

Наиме, јасно је да се инкриминисањем побачаја штите живот и тело, али је оправдано поставити питање: *чији* живот и тело? Да ли се штите живот, тело и здравље бремените жене, или живот и тело плода у њеној утроби, или и једно и друго? Одговор на ово питање се разликовао кроз историју српског кривичног права.

Најједноставнији одговор, чини се, може се дати у погледу кривичног законодавства социјалистичке Југославије и у погледу позитивног кривичног законодавства Србије. Инкриминацијом кривичног дела недозвољеног прекида трудноће у Кривичном закону

28 Драган Јовашевић, *Кривично право, Ојшћи гео*, Досије студио, Београд 2018, 97.

Социјалистичке Републике Србије из 1977. године²⁹ штитили су се живот и тело бремените жене од непрофесионалних и надрилекарских абортивних интервенција. Оваква тврдња налази свој основ у чињеници да је дозвољени побачај први пут у нашој земљи регулисан 1952. године Уредбом о поступку за извршење дозвољеног побачаја³⁰, која је касније више пута мењана, то јест била замењена законским прописима³¹, а данас је на снази Закон о поступку прекида трудноће у здравственим установама из 1996. године, то јест из 2005. године.³²

Дакле, од половине двадесетог века женама је дато право на абортус – медицинску интервенцију која се на лични захтев трудне жене, под одређеним условима, у одређеним стадијумима трудноће и на прописан начин од стране лекара врши професионално у здравственим установама. С обзиром на право и могућност дате женама, начелно и теоретски губи се потреба за услугама ове врсте које су до тада пружала медицински необразована лица. Нажалост, то и даље није значило да је надрилекарска пракса³³ вршења побачаја била напрасно искорењена. Управо због тога је инкриминација побачаја била и даље неопходна у кривичном законодавству, али сада као кривично дело којим се превасходно штите живот, тело и здравље бремените жене од побачаја извршеног противно прописима о дозвољеном прекиду трудноће.

Овакав заштитни објект кривично дело недозвољени прекид трудноће задржава и у позитивном кривичном законодавству Републике Србије, о чему говори и посебно наглашен елемент противправности присутан и у инкриминацији из 1977. године и у важећем Кривичном законнику, али и чињеница да бременита жена не подлеже кривичноправној одговорности и кажњивости за ово кривично дело.

29 Члан 52. Кривичног закона Социјалистичке Републике Србије, *Службени гласник СР Србије*, број 26/1977, касније измене и допуне 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86. (у даљем тексту КЗ СРС).

30 *Службени листи ФНРЈ*, број 4/1952.

31 Уредба о условима и поступку за дозвољавање побачаја, *Службени листи ФНРЈ*, број 9/60, Општи закон о прекиду трудноће, *Службени листи ФНРЈ*, број 20/69, Закон о условима и поступку за прекид трудноће, *Службени гласник СРС*, број 45/70 и 28/71, Закон о условима и поступку за прекид трудноће, *Службени гласник СРС*, број 26/77 и 24/85 и *Службени гласник РС*, број 44/91.

32 *Службени гласник РС*, број 16/96 и 101/2005.

33 „Побачаји су свакодневна појава и врше их старије жене ‚специјалисти‘ за те ствари.“ Цитат из Извештаја о здрављу и народној власти за 1951. и 1952. годину у Борском округу преузет од: Вера Гудац-Додић, „Здравствена заштита жене у Србији (1945–2000)“, *Токови историје* 1-2/2003, 60.

У погледу кривичног законодавства Федеративне Народне Републике Југославије може се такође тврдити да је заштитни објект кривичног дела побачаја живот и тело бремените жене. С обзиром на то да је Кривични законик ФНРЈ³⁴ био у примени од 1951. године, дакле пре доношења поменуте Уредбе о поступку за извршење дозвољеног побачаја из 1952. године, основни облик кривичног дела побачаја из КЗ ФНРЈ³⁵ не садржи елемент противправности формулисан на начин као у КЗ СРС из 1977. године – „противно прописима о вршењу побачаја”. Ипак, у последњем, четвртом ставу члана 140. КЗ ФНРЈ искључена је кажњивост за побачај који је извршен ради отклањања опасности по живот и здравље бремените жене или је учињен из других оправданих разлога. У погледу дефинисања „других оправданих разлога” за извршење побачаја, законодавац у истом ставу упућује на посебне прописе чиме је учинио извесним доношење посебних прописа о прекиду трудноће, што и јесте уследило већ наредне 1952. године.

Међутим, најважнији основ искључења кажњивости законодавац наводи сам у кривичноправној норми – отклањање опасности по живот и здравље бремените жене, чиме јасно ставља до знања да су то вредности које треба заштитити овом инкриминацијом.

Потребно је истаћи да апострофирање живота и здравља бремените жене не значи да је ово у југословенском и српском кривичном праву једини заштитни објект кривичног дела недозвољеног прекида трудноће, то јест да плоду, заметку у њеној утроби није пружена никаква кривичноправна заштита. У вези са овим становиштем постоје мишљења да се заштитни објект у погледу инкриминација из Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године, из кривичног закона СРС из 1977. године и инкриминација у важећем Кривичном законнику РС³⁶ треба схватати двојачко, уз објашњење да поменуте вредности и интереси могу бити у сукобу, али да их управо због тога треба ограничити (заштитом оне друге вредности) како би могле достићи свој максимални ефекат.³⁷

Деветнаести и прва половина двадесетог века су раздобља у историји српског кривичног права када је сваки побачај био кажњив, са изузетком Кривичног законика Краљевине Југославије који пред-

34 *Службени листи ФНРЈ*, број 13/1951 (у даљем тексту: КЗ ФНРЈ).

35 Члан 140. КЗ ФНРЈ.

36 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

37 Зоран Башић, *Кривично дело недозвољеног прекида трудноће – мајстларска теза*, Универзитет у Новом Саду – Правни факултет, Нови Сад 2000, 47–49.

виђа посебне основе искључења кажњивости побачаја, о чему ће бити речи у наредним одељцима овог чланка.

Инкриминацијама побачаја у Казнителном законнику за Кнежевину Србију из 1860. године³⁸ и у Кривичном законнику Краљевине Југославије из 1929. године³⁹ трудна жена је била предвиђена као један од могућих извршилаца кривичног дела побачаја. То је значило да је плод био заштићен од воље мајке, бремените жене, да сама изврши побачај или да ту интервенцију захтева од другог лица. Уз то, живот, тело и здравље бремените жене и даље остају објект заштите, имајући у виду да су ове вредности угрожене и да могу бити повређене како самопобацивањем, тако и у случајевима када неко други, било да је лекар или бабица или апотекар или медицински нестручно лице, над бременитом женом врши овај захват, на њен захтев или без њеног пристанка.

Сви српски и југословенски кривични кодекси од 1860. године до данас познају невољни вештачки побачај, то јест прописују започињање и извршење прекида трудноће без пристанка бремените жене као посебан облик извршења овог кривичног дела. Свакако се подразумева да се и овим видом инкриминације штите живот и тело жене, али се може рећи да се упоредо са овим вредностима штите још нека права, која представљају посредни објект заштите. Реч је о праву на рађање, праву на слободно родитељство, то јест о праву на слободно одлучивање о родитељству.⁴⁰

Треће лице које без знања, воље и пристанка бремените жене започне или изврши побачај повређује како телесни интегритет жене, тако и њено право да сама одлучује о својој трудноћи и родитељству, то јест да одлучује о судбини плода у својој утроби. Прописи о здравственој заштити грађана, у овом случају жена, то јест прописи о дозвољеном прекиду трудноће на које упућује кривичноправна норма почивају на овом праву жене, те се оно мора уважити као посредни објект заштите овог кривичног дела.

Овај облик кривичног дела побачаја, то јест недозвољеног прекида трудноће, као и уопште радња извршења кривичног дела која је кроз историју била формулисана као узимање или давање одређених средстава за побацивање, то јест као прекидање трудноће, према ста-

38 Текст Казнителног законика за Кнежевину Србију из 1860. године преузет из монографије: Драган Николић, *Кривични законик Кнежевине Србије*, Градина, Ниш 1991, 198-282.

39 Текст законика преузет из: Тома Живановић, *Кривични законик и Законик о судском кривичном поступку за Краљевину Југославију са крајњим објашњењима*, Штампарија „Гундулић“, Београд 1930, 17-211.

40 З. Поњавић, 31-48. и 185.

вовима који се могу наћи у домаћој стручној литератури⁴¹ говоре о томе да су права и интереси мајке, бремените жене, у кривичноправном смислу увек били испред интереса плода.

Занимљиво је да се преко права на родитељство, које је право новијег датума, може направити веза са кажњавањем побачаја у римском праву. Имајући у виду да је умишљајно извршени побачај без знања мужа био не само кажњив већ је представљао и повод за развод брака, може се узети да је у старом Риму штићено и мужевљево право на родитељство, односно *ius vitae ac necis* које је имао *pater familias*.⁴²

На крају овог одељка може се закључити да схватање заштитног објекта криминалног побачаја зависи од сложеног и увек актуелног питања положаја, статуса плода односно заметка у утроби: „да ли је заметак само део мајке или је већ човек од момента зачећа или је човек од одређене фазе свог развитка?“⁴³ – па се и историја регулисања кажњивог побачаја дели на период када ембрион није уживао самосталну, непосредну заштиту, коју је имао само телесни интегритет бремените жене, док је ембрион био заштићен тек посредно, као део тела бремените жене; затим период када је ембрион био самостални предмет заштите и када је сваки побачај био кажњив и бременита жена је могла бити кажњена као одговорна, да би тек у „новије време, жена била узета у заштиту.“⁴⁴

3.2. Извршилац кривичног дела

У историји српског кривичног права могу се уочити три категорије лица која су била предвиђена као извршиоци кривичног дела побачаја. Када је у питању кажњиво самопобацивање бременита жена је сматрана извршиоцем кривичног дела, а остале облике криминалног побачаја могло је над бременитом женом да изврши било које треће лице или тачно одређен круг лица – лекар, бабица, апотекар, у ком случају је криминални побачај представљао *delicta propria*.

Самопобацивање је било инкриминисано првим ставом 168. члана Казнителног законика за Кнежевину Србију и првим ставом 171. члана Кривичног законика Краљевине Југославије. Казна затво-

41 „Дело ће постојати и ако се дете роди живо и ако умре при извршењу кривичног дела“, *ibid.*, 176.

42 З. Чворовић, 477.

43 З. Поњавић, 76.

44 Недељко М. Недељковић, „Побацивање у кривичном праву“, *Полиција* 13–16/1937, 706–714.

ра до пет година (према КЗ из 1860. године) односно до три године (према КЗ из 1929. године) била је предвиђена за трудну жену која је користећи разна спољна или унутрашња средства⁴⁵ сама побацила свој плод. Може се сматрати да је трудна жена имала кривичноправни статус активног субјекта односно извршиоца кривичног дела побачаја и у средњовековном српском кривичном праву, које је посредством канонског права предвиђало (као што је напред већ изложено) кажњавање како за справљање и давање другоме абортивних напитака, тако и за узимање тих средстава од стране трудница.

Кривични законик ФНРЈ из 1951. године и Кривични закон СР Србије из 1977. године не предвиђају самопобацивање као облик извршења овог кривичног дела, то јест трудна жена није била предвиђена као извршилац. Уз то, бременита жена није више могла бити кажњена за пристанак на побачај, као што је то било предвиђено кривичним кодексима из 1860. године (став 1 члан 168) и 1929. године (став 1 члан 171). Декриминализација понашања бремените жене у овој области је логична имајући у виду да је вољни побачај био легализован у југословенској држави 1952. године.

Ипак, може се поставити питање какав је кривичноправни статус бремените жене код кривичног дела побачаја, то јест недозвољеног прекида трудноће. Ако она није извршилац, која је онда њена улога (својство у кривичноправном смислу) при извршењу овог кривичног дела?

Према кривичном законодавству из 19. и 20. века и према позитивном српском законодавству, ово питање се може теоријски сагледати са две стране: са једне стране, бременита жена се може посматрати као пасивни субјект, односно као објект радње кривичног дела, а са друге – као подстрекач.

Кривичноправни институти пасивни субјект и објект кривичног дела су и у погледу овог кривичног дела веома блиски, нарочито ако се има у виду да је она лице (пасивни субјект) коме припадају добра (објект радње) на којима се предузима радња извршења кривичног дела. Позивајући се на дефиниције⁴⁶ ових института, телесни интегритет жене представља нападни објект, а заматак, плод у ње-

45 „Најчешће средство за побачај јесте грејање леђа труднице топлим црепом или увлачењем у материцу корена од кукурека, који се држи унутра четири до пет минута. Ово последње је најопасније средство, јер настаје велико крварење и жена у највећем броју случајева настрада. Бушење материце вретеном је такође често средство.“ Цитат из Извештаја о здрављу и народној власти за 1951 и 1952. годину у Борском округу преузет од: Вера Гудац-Додић, „Здравствена заштита жене у Србији (1945–2000)“, *Токови историје* 1–2/2003, 60.

46 Д. Јовашевић, *Кривично право, Ојшћии гео*, 97.

ној утроби, граматички објект кривичног дела. Овакав статус бремените жене при извршењу недозвољеног прекида трудноће (пасивни субјект, односно објект радње кривичног дела) свакако је неспоран у свим до сада поменутих изворима српског и југословенског кривичног права. Међутим, ако се на улогу бремените жене при извршењу овог кривичног дела гледа са другог становишта, односно ако се трудница посматра као подстрекач – ситуација није сасвим јасна

Казнителни законик из 1860. године (став 1 члан 169) и Кривични законик из 1929. године (став 1 члан 172) предвиђају облик криминалног побачаја који врши треће лице на захтев или уз пристанак трудне жене. У одредбама КЗ из 1951. године (став 1 члан 140) и 1977. године (став 1 члан 52) законодавац је поново употребио термин „са њеним пристанком”, али је изостављена синтагма „на захтев”.

На први поглед, ова два термина могу деловати као да имају исто значење. Међутим, језичко тумачење термина „на захтев” наводи на закључак да је код овог облика иницијатива за извршење побачаја, кривичног дела, потекла од трудне жене. То даље води ка схватању да је бременита жена подстрекач⁴⁷ код овог кривичног дела, јер својим захтевом врши утицај на вољу другог лица у погледу предузимања кажњиве радње. Појам „пристанак”, са друге стране, подразумева иницијативу или предлог другог лица са којим се трудна жена сагласила, на који је пристала. Најзад, занимљиво је да је у поменутој одредби Казнителног законика употребљена синтагма „са знањем трудне женске”, која је, у поређењу са другим формулацијама, неутрална.

Није немогуће да су овакве језичке финесе у одредбама поменутих кривичних кодекса ненамерне. Односно, мало је вероватно да је законодавац посматрао бремениту жену као подстрекача и да је управо овакво њено својство узео у обзир при језичком уобличењу норме о кажњивом побачају. Уз то, не треба заборавити да је период половине деветнаестог века, то јест доба важења Казнителног законика, тек почетак развоја општих института кривичног права, које је до тада претежно било исцрпљено у посебном делу.

Кривичноправна норма о побачају је еволуирала и језички се искристалисала, те се овакви језички детаљи не могу уочити у кривичном праву социјалистичке Југославије. Штавише, од тренутка легализације вољног побачаја најважније је то што жена више није могла бити кривично одговорна за ово кривично дело, ни у ком својству

47 „Подстрекавање је умишљајно навођење другог лица на извршење одређеног кривичног дела. Радња подстрекача је предузета са циљем да код другог лица изазове или учврсти одлуку да предузме радњу којом ће изазвати последицу кривичног дела.“ Д. Јовашевић, *Кривично право, Ойштии гео*, 195.

– ни као извршилац, а још мање као подстрекач. Ово даљу расправу о кривичноправном статусу бремените жене чини излишном, нарочито са становишта правне праксе.

До половине двадесетог века жена је била само делимично привилегована⁴⁸ и то у погледу казнене политике, а од када је искључена из круга лица која могу бити извршиоци недозвољеног прекида трудноће, њен „повлашћен” положај у односу на трећа лица достигао је пун волумен.

Сва четири модерна кривична кодекса која су предмет разматрања у овом раду предвиђала су кажњивост трећих лица за извршење недозвољеног побачаја. Дакле, извршилац овог кривичног дела могло је да буде било које лице без обзира на образовање, особине или вештине које поседује. Овај закључак проистиче из чињенице да извршилац, осим у једној одредби Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године, није посебно дефинисан, већ је само прописано „ко трудної жени”, као и „то јест по претходном члану казниће се и оно лице које...”.

Кривично дело побачаја је *delicta propria* само у једном облику нормираном Кривичним закоником из 1929. године. У другом и трећем ставу 172. члана КЗ Краљевине Југославије предвиђено је строже кажњавање лекара, апотекара, бабица и других лица која побачаје врше за награду.

Важно је уочити да криминални побачај у ствари представља обlike саучесништва, то јест радње подстрекавања и помагања које су предвиђене као самостално кривично дело. Тако, чланом 174. Кривичног законика Краљевине Југославије нормиран је тзв. деликт препреке, то јест јавно оглашавање, нуђење абортивних средстава или услуга, и њихово хваљење и пропагирање постало је кажњиво. С обзиром на то да су ово радње које имају потенцијал да апелују на вољу неограниченог броја лица у погледу коришћења оваквих средстава и услуга, јасно је да у овом случају подстрекавање представља самостални облик кривичног дела побацивања. На овај начин је законодавац „уздигао” подстрекача у ранг извршиоца кривичног дела.

Трећи став 172. члана Кривичног законика Краљевине Југославије предвиђа казну затвора до годину дана за лекара или бабицу који су довршили већ започети побачај, а о томе нису обавестили надлежну власт у року од три дана. Овај облик кривичног дела побачаја може на први поглед да заличи на самостално инкриминисано sukcesивно саизвршилаштво. Међутим, овај облик представља кри-

48 3. Башић, „Историјски развој кривичног дела недозвољеног прекида трудноће“, 432.

вично дело нечињења, јер је кривична одговорност лекара и бабице у овом случају утемељена на неиспуњењу обавезе пријављивања довршења побачаја, а не на самом акту довршења.

При том, треба имати у виду да је у питању довршење *већ зајоченој* побачаја. Ако се стоји на становишту да лекар или бабица довршавају тај побачај који је у ствари остао у покушају – њихова одговорност као саизвршилаца зависила би од тога да ли је покушај кривичног дела побачаја кажњив. Кривични законик Краљевине Југославије није предвиђао започињање као радњу извршења, то јест покушај није био самостално инкриминисан, нити је његова кажњивост посебно предвиђена у овој норми посебног дела. Тек под условом да је покушај овог кривичног дела могао бити кажњив на основу правила општег дела кривичног права, делатност лекара и бабице би се могла посматрати као саизвршилачка. Овакав став проистиче из теорије лимитиране акцесорности саучесништва⁴⁹ која је прихваћена у домаћем кривичном праву, што коначно наводи на закључак да у овом случају ипак није по среди накнадно саизвршилаштво.

Кривични законик ФНРЈ из 1951. године (став 1 члан 140) први предвиђа помагање као самосталну радњу извршења кривичног дела побачаја, и оно је задржано и у Кривичном закону СР Србије из 1977. године (став 1 члан 52) и у позитивном кривичном законодавству Србије. Ово значи да је помагач кривично одговоран као извршилац кривичног дела.

У излагању о извршиоцу нарочито треба нагласити посебно својство једне категорије могућих извршилаца кажњивог побачаја. У питању је не само посебно својство извршиоца, већ и битан елемент овог кривичног дела који чини суштину његовог законског описа у свим историјским изворима кривичног права – трудноћа жене.

Било да је реч о кажњивом самопобацивању, па се бременита жена сматра извршиоцем, или се она посматра као пасивни субјект – уколико она није у другом стању, то јест у њеној утроби није зачет плод, делатности које су предузете у намери и са циљем да трудноћа буде прекинута представљају неподобан покушај. Одсуство конститутивног елемента чини ово кривично дело немогућим.⁵⁰ Тачније, лице које је предузело одређене радње не би могло бити кажњено за кривично дело побачаја, али би се његова делатност у кривичноправном смислу могла квалификовати као неко друго дело у случају да је жена претрпела друге последице по тело и здравље.

49 Д. Јовашевић, *Кривично право, Ојшћи гео*, 187.

50 З. Поњавић, 182.

3.3. Облици и радња извршења кривичног дела

Два су основна облика кривичног дела побачаја, односно недозвољеног прекида трудноће: вршење прекида трудноће уз пристанак, са знањем, то јест на захтев бремените жене, и вршење ове интервенције без њеног пристанка. Ове облике препознају сва четири кривична кодекса – Казнителни законик за Кнежевину Србију из 1860. године, Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године, Кривични законик ФНРЈ из 1951. године и Кривични закон Социјалистичке Републике Србије из 1977. године.

Када је у питању побачај извршен уз пристанак или на захтев бремените жене, радња извршења овог облика била је различито одређена у поменутих историјским изворима кривичног права. Тако, на пример, Казнителни законик за Кнежевину Србију (члан 169) предвиђа давање бременитој жени абортивних средстава или употребавање тих средстава према њој, то јест на њој на било који други начин. Према Кривичном законнику Краљевине Југославије (став 1 члан 172) давање абортивних средстава није једина могућа радња извршења овог кривичног дела. Овај основни облик кривичног дела последично је одређен с обзиром на то да казни подлеже и лице које на било који други начин учини да жена побаци плод.

Радња извршења је на исти начин одређена Кривичним законом из 1951. године (став 1 члан 140) и Кривичним законом из 1977. године (став 1 члан 52). Предвиђено је да ће бити кажњен онај ко бременитој жени са њеним пристанком изврши побачај, започне да врши побачај или јој помогне да изврши побачај. Дакле, радња извршења је вишеструко алтернативно одређена као извршење побачаја, започињање побачаја и помагање у извршењу побачаја. Јасно је да су покушај (започињање) и помагање, иако иначе представљају стадијум у извршењу кривичног дела и облик саучесништва, у овом случају инкриминисани као самостална, независна кривична дела. Исте, вишеструко алтернативно одређене радње предвиђене су код овог облика кривичног дела у првом ставу 120. члана позитивног Кривичног законика Србије.

Извршење побачаја огледа се у уништењу плода човека у телу бремените жене и у избацавању из истог.⁵¹ Побачај може бити извршен на било који начин и било којим средствима, али да би био кривичноправно релевантан потребно је да буде насилан, јер спонтани побачај није кажњив.⁵² Овако одређена радња извршења под-

51 Драган Јовашевић, *Лексикон кривичној права*, Службени гласник, Београд 2011, 279.

52 Зоран Стојановић, *Коментар Кривичној законика Републике Србије*, Службени гласник, Београд 2021, 475.

разумева да је након предузетих абортивних делатности дошло до уништења плода и да је он одстрањен из тела мајке. Са друге стране, да би побачај био кажњив није потребно да увек наступи ова последица, што је само по себи јасно ако се има у виду да је и само започињање (покушај) извршења побачаја инкриминисано. У стручној литератури се налази објашњење да је покушај изједначен са свршеним кривичним делом због „посебно испољеног степена опасности”⁵³, то јест знатне криминалне количине овог кривичног дела.

Није нелогично то што се помагање појавило као радња извршења тек у кривичном законодавству социјалистичке Југославије. У време важења КЗ ФНРЈ и КЗ СРС вољни побачај је већ био легализован, следствено чему је бременита жена декриминализована као извршилац кривичног дела побачаја. Позивајући се изнова на теорију лимитиране акцесорности саучесништва, јасно је да би непредвиђање бремените жене као извршиоца онемогућило кажњавање других лица која су бременитој жени помогла да на себи изврши овај захват. Како није било оправдано да некажњивост једне категорије субјеката повуче за собом искључење одговорности другог, ширег круга лица, помагање је морало да буде предвиђено као самостална радња извршења.⁵⁴

Важан елеменат овог облика кривичног дела побачаја је пристанак бремените жене. То је субјективни елеменат који представља израз воље жене да се над њом изврши захват те природе.⁵⁵ Због тога се подразумева да је пристанак добровољан, недвосмислен, дат пре отпочињања интервенције, да је бременита жена била свесна природе и значаја тог акта.⁵⁶ Питање валидности пристанка на прекид трудноће који дају малолетна женска лица и лица која нису у потпуности пословно способна – кроз историју, као и данас, зависило је од прописа ван материје кривичног права. У кривичноправном смислу, важно је да је пристанак дат „без примене силе, претње, обмане или другог начина који искључује слободно одлучивање бремените жене.”⁵⁷

Други основни облик кривичног дела побачаја, то јест недозвољеног прекида трудноће, подразумева извршење побачаја или започињање извршења побачаја без пристанка бремените жене, то јест како прописује Казнителни законик у првом ставу 170. члана – без

53 Драган Јовашевић, *Кривично право, Посебни део*, Досије студио, Београд 2017, 35.

54 З. Стојановић, 475.

55 Детаљније о пристанку: Душан Јевтић, „О побачају“, *Анали Правној факултету*, 3-4/1953, 341-356.

56 З. Стојановић, 474.

57 Д. Јовашевић, *Кривично право, Посебни део*, 36.

знања или против воље трудне жене. За разлику од првог основног облика кривичног дела побачаја, код овог облика су предвиђене две алтернативне радње извршења – извршење и започињање, док би помагање могло имати само карактер саучесништва.⁵⁸ У погледу овог облика кривичног дела постоји извештан помак у важећем Кривичном законнику Републике Србије у односу на Кривични закон из 1977. године. Наиме, у трећем ставу 120. члана важећег КЗ РС се први пут појављује елемент писане сагласности родитеља, усвојоца или староца бремените женске особе која је млађа од шеснаест година. У таквим случајевима, када је бременита жена над којом се предузима интервенција млађа од шеснаест година, сматраће се да је извршен облик недозвољеног прекида трудноће без пристанка уколико кумулативно нема ни њеног пристанка, али ни писане сагласности њеног родитеља, усвојоца или староца.

Трећи основни облик овог кривичног дела јесте *бављење вршењем побачаја* и предвиђен је само у Казнителном законнику за Кнежевину Србију (члан 169) и у Кривичном закону СР Србије из 1977. године (члан 52, став 2). Потребно је нагласити да оба кодекса кажњавају бављење вршењем оног облика кривичног дела побачаја које се остварује уз пристанак, односно на захтев бремените жене – члан 169 Казнителног законика: „но ако је оно то [давање средстава за побачај са знањем и на захтев бремените жене – прим. аутора] у виду заната (или више пута) упражњавало”; и став 2 члана 52 КЗ СРС: „Ко се бави вршењем дела из става 1. овог члана [облик прекида трудноће са пристанком бремените жене – прим. аутора]”. Због тога је у пракси требало квалификовати вишеструко извршење облика побачаја који се остварује без пристанка бремените жене као реални стицај.⁵⁹

По среди је колективно кривично дело као вид привидног реалног стицаја у облику конзумпције. С обзиром на то да се у стручној литератури колективно кривично дело квалификује као застарела и непотребна правна конструкција,⁶⁰ доводи се у питање потреба нормирања овог облика кажњивог побачаја у Кривичном закону из 1977. године.

Занимљиво је испитати да ли Казнителни законик из 1860. године изједначава колективно кривично дело са стицајем кривичних дела побачаја, или чак са продуженим кривичним делом које је било

58 Д. Јовашевић, *Лексикон кривичној права*, 280.

59 З. Поњавић, 188.

60 З. Стојановић, 476. Код овог аутора у наведеном делу више о аргументима против инкриминације бављења вршењем побачаја.

регулисано у општем делу Казнителног законика. Питање проистиче из законског описа дела: „...ако је у виду *занайџа* [курзив аутора] (или *више љуџа*) упражњавало побачај...” На овом месту се такође може остати на напред изложеном ставу да су општи институти кривичног права почели да се развијају од доношења Казнителног законика, због чега одговор на ово питање не би могло имати значајних импликација на правосудну праксу у тадашњој српској држави. Ипак, добро је приметити да је законодавац предвидео строжу казну за облик који подразумева плуралитет кривичних дела, без обзира на који начин је он у конкретном случају остварен и како се теоријски може квалификовати.

У претходном одељку овог чланка било је речи о самопобацивању. Облик побацивања који сама над собом предузима бременита жена инкриминисан је Казнителним закоником из 1860. (члан 168) и Кривичним закоником из 1929. године (став 1 члан 171).

Казнителни законик прописује узимање спољашњих или унутрашњих средстава као радњу извршења која се предузима са циљем уништења или побацивања плода и која за последицу има превремено рођење детета, рођење мртвог детета или накнадну смрт детета због коришћења оваквих средстава. Са друге стране, Кривични законик из 1929. године не наводи конкретну радњу извршења, већ овај облик прописује последично – „трудна жена која сама свој плод побаци”. Интересантно је то да је у наставку законског описа самопобацивања наведена још једна радња бремените жене која је кажњива, а то је *доушћивање* другом лицу да јој изврши побачај. Допуштање би се у овом случају могло схватити као пасивно држање, неодупирање бремените жене интервенцији побачаја или чак као њено прећутно саглашавање са захватом. Узимајући овакво тумачење у обзир упоредо са напред изложеном радњом извршења основног облика кривичног дела коју предузима било које треће лице на захтев или уз пристанак бремените жене, тачније однос ових облика кривичног дела, могло би се закључити да је у питању конвергентно нужно самизвршилаштво.⁶¹

Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године нормира једно кривично дело нечињења⁶² у трећем ставу 172. члана, где

61 Д. Јовашевић, *Кривично право, Општи део*, 194.

62 У стручној литератури се може наћи мишљење да је ово у ствари посебна инкриминација непријављивања кривичног дела: З. Башић, „Историјски развој кривичног дела недозвољеног прекида трудноће“, *Фуснота* 139, 434. Ипак, у овом раду се заступа квалификација овог облика једноставно као кривичног дела нечињења. Разлог томе је чињеница да започињање побачаја није Кривичним закоником Краљевине Југославије било предвиђено као самостална радња

предвиђа казну до годину дана затвора за лекара или бабицу који су довршили већ започети побачај и оглушили су се о обавезу да такву интервенцију пријаве надлежним органима, али предвиђа и један деликт препреке у 174. члану. За јавно оглашавање или објављивање огласа путем штампе којима се прикривено или отворено нуде, јавно излажу или хвале извесна средства или оруђа за побачај плода или се нуде сопствене или туђе услуге ове врсте забрањена је казна строгог затвора до годину дана. На овај начин подстрекавање је инкриминисано као самостално кривично дело.

Тежи облици кривичног дела побачаја, односно недозвољеног прекида трудноће, квалификовани су тежом последицом. Смрт бремените жене квалификује кривично дело као теже у свим поменутих кривичним кодексима, с тим што Казнителни законик за Кнежевину Србију, Кривични законик Краљевине Југославије и Кривични законик ФНРЈ из 1951. године садрже само овај тежи облик – када је наступила смрт бремените жене, док Кривични закон СРС из 1977. предвиђа, поред ове, још две теже последице – тешку телесну повреду бремените жене и тешко нарушавање њеног здравља.

Кривични законик из 1951. и Кривични закон из 1977. године предвиђају различите казне за тежи облик кривичног дела у зависности од тога да ли је тежа последица наступила при извршењу побачаја уз пристанак бремените жене, односно при извршењу побачаја без пристанка, и у случају бављења вршењем побачаја (само у погледу КЗ СРС из 1977. јер КЗ ФНРЈ не предвиђа колективно кривично дело побачаја).

Интересантно је да Кривични законик Краљевине Југославије предвиђа квалификовани облик само оног облика побачаја који се врши без воље трудне жене. У првом ставу 173. члана регулисан је облик кривичног дела побачаја без пристанка бремените жене, а у наредном ставу истог члана каже се: „Ако жена *од њога* умре, учинилац ће се казнити робијом од најмање пет година”. Упитно је да ли се синтаagma „од тога” односи само на облик из претходног става или се ова казна може изрећи и када тежа последица уследи након извршења другог основног облика кривичног дела. У прилог првом становишту иде чињеница да су један основни и једини тежи облик кривичног дела регулисани истим планом, док је на страни другог становишта увек претећа могућност да бременита жена изгуби живот и када је захват био вршен уз њено знање и са њеном вољом и потреба да се учиниоци и овог тежег облика позову на кривичну одговорност и казне ако се нађе да су криви.

извршења, те није ни било кривичног дела чије се непријављивање кажњавало. Суштина овог облика кривичног дела је оглушење о обавезу обавештавања власти о довршењу побачаја, а која обавеза је предвиђена посебним прописима.

Одговор на ово питање је важан јер од њега зависи распон, законски оквир у коме би се одмеравала казна учиниоцу квалификованог облика кривичног дела побачаја са пристанком бремените жене. Прво становиште значило би да пет година робије представља посебни максимум, а друго становиште да је пет година робије тек посебни минимум казне која се може изрећи учиниоцу тежег облика побачаја извршеног са пристанком.

Иако нема доступних података о томе да ли је робија у трајању дужем од пет година била изрицана када је смрћу квалификован први основни облик кривичног дела, у овом чланку се стоји на становишту да би било оправдано у таквим случајевима пет година робије посматрати као посебан минимум. Претходно дати пристанак бремените жене на побачај не може спречити да њена накнадна смрт буде оквалификована као тежа последица. Ово је главни аргумент изнетог становишта због тога што се тежа последица (смрт) не налази у узрочно-последичној вези⁶³ са елементом пристанка или непристанка, већ је у каузалном односу са радњом извршења кривичног дела која је *истиовейно* предвиђена код оба облика.

Важан елемент кривичног дела недозвољени прекид трудноће у Кривичном закону из 1977. године, то јест важно својство радње извршења јесте противправност. Противправност је свакако иманентна сваком кривичном делу, због чега није нужно да увек буде садржана у законском опису кривичног дела. Ипак, код недозвољеног прекида трудноће формулација „*йройивно йройисима о вршењу йрекида йтрудноће*” говори о томе да је противправност као начин извршења овог кривичног дела његов битан елемент и чинилац који овој норми даје карактер бланкетне. Због тога конкретна садржина ове кривичноправне норме зависи од садржине прописа о дозвољеном прекиду трудноће, то јест противправним, недозвољеним ће се сматрати сваки побачај који није извршен на начин, под условима, у околностима и стадијумима трудноће предвиђеним посебним прописима и од стране лица која су тим прописима овлашћена да врше овакве захвате.

Упоређујући назив овог кривичног дела са радњом извршења и другим његовим елементима кроз историју, уочава се језичка недоследност која може имати импликације и у контексту материјалног кривичног права. Ово се нарочито односи на Кривични закон из 1977. године и на позитивно српско кривично право које се у великој мери ослања на претходно важеће републичко кривично законодавство.

63 Д. Јовашевић, *Кривично йраво, Посебни део*, 37.

До 1977. године ово кривично дело је било у кривичним кодексима насловљено као „побацивање деце” или само као побачај и до тада поменуте језичке недоследности нема, јер је и радња извршења била формулисана као извршење или започињање побачаја, то јест као давање или узимање различитих средстава за побачај. Међутим, од доношења Кривичног закона 1977. године назив кривичног дела је промењен у недозвољени прекид трудноће, док радња извршења остаје и даље извршење, започињање побачаја или помагање у побачају.

Због овакве језичке недоследности у теорији домаћег али и упоредног кривичног права о овом питању, о томе шта је бит ове инкриминације се воде расправе од деветнаестог века до данас⁶⁴, а оно што је општи закључак јесте да квалификовање последице у највећој мери зависи од тога шта се сматра суштином овог кривичног дела. Последица се може видети као повреда плода човека, као повреда или угрожавање телесног интегритета трудне жене у зависности од тога да ли се суштином овог кривичног дела сматра прекидање трудноће или уништење плода.⁶⁵

Одређивање врсте последице овог кривичног дела има теоријскоправни, али не и знатан практични значај, па се самим тим језичка недоследност не треба оштро осуђивати. Ако се остане при напред наведеној дефиницији да је побачај уништење плода човека у телу бремените жене и избацавање из истог, јасно је да се под побачајем подразумева и прекид трудноће. Као што је изнедрила ову дефиницију, теорија кривичног права нашла је и компромисни угао гледања на природу последице овог кривичног дела, те је одређује као мешовиту – и као угрожавање и као повреда. Како је започињање то јест покушај побачаја самостално инкриминисан од друге половине двадесетог века, став о мешовитој последици је у ствари близак нашем кривичном праву.⁶⁶

3.4. Казнена политика према криминалном побачају

Излагање о казненој политици према побачају, то јест недозвољеном прекиду трудноће, подразумева анализу врсте и мера казни предвиђених за поједине категорије учинилаца овог кривичног дела, разматрање факултативних основа за ублажавање или за ослобођење од казне, као и основа који искључују постојање кривичног дела, то јест искључују кажњивост.

64 Тома Живановић, *Основи кривичног права – посебни део, Прва књига (кривична дела прошлих приватних добара)*, Канцеларија Геце Кона, Београд 1923, 7. и 53.

65 Јанко Таховић, *Кривично право – посебни део, Научна књига*, Београд 1953, 88. и 89.

66 З. Башић, *Кривично дело недозвољеног прекида трудноће – материјарска теза*, 53–55.

Како је у кривичном законодавству социјалистичке Југославије самопобацивање декриминализовано, неоспорна је тврдња да су Кривични законик ФНРЈ и Кривични закон СРС најблажи у погледу кажњавања бременитих жена, јер у ствари ни не предвиђају за њих кривичну одговорност. Казна затвора до пет година забрањена је у Казнителном законнику (члан 168) за самопобацивање, док је Кривични законик Краљевине Југославије (став 1 члан 171) блажи и предвиђа казну затвора до три године. Најстроже у погледу кажњавања жена биле су одредбе предложене Пројектом Казненог законика за Краљевину Србију из 1910. године⁶⁷ и Пројектом Казненог законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1922. године.⁶⁸ Казна за самопобацивање предложена Пројектом из 1910. године била је робија, док Пројекат из 1922. године предвиђа казну робије или заточења до три године. Учестале јавне расправе и све присутнији став да треба дозволити вољни побачај резултовали су тиме да је Нацрт Кривичног законика Краљевине СХС из 1926. године блаже третирао бремените жене које су саме над собом извршиле побачај.⁶⁹ Овим нацртом предвиђена је казна затвора до три године за побацивање, која је у тадашњем казненом систему била блажа врста казне од робије и заточења.

Казнителни законик за Кнежевину Србију предвиђа исту меру казне затвора као за самопобацивање – до пет година, и за било које друго лице које је бременитој жени са њеним пристанком извршило побачај (члан 169). Међутим, Казнителни законик строже кажњава извршење побачаја без пристанка бремените жене – робијом од пет до дванаест година (тачка 2 став 1 члан 170), и упражњавање побачаја у виду заната или више пута – робијом до дванаест година (члан 169), а најтежу казну од двадесет година робије предвиђа за оне случајеве када бременита жена над којом је извршен побачај без њеног знања умре услед тог захвата (тачка 1 став 1 члан 170). У прилог томе да је казнена политика Казнителног законика најстрожа у поређењу са другим кодексима говори и одредба да се казна за извршење побачаја без знања трудне жене не може ублажити испод једне године затвора, чак и када кривично дело „није имало никаква шкодљива следства” (став 2 члан 170), али и чињеница да овај кодекс не предвиђа ниједан посебан факултативни основ за ублажавање казне или

67 Пројекат и мотиви казненог законика за Краљевину Србију, Београд 1910, 388.

68 Пројекат казненог законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1922, 38.

69 Гордана Дракић, „Прекид трудноће према Кривичном законнику Краљевине Југославије и пројектима коју су му претходили“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2011, 533–542.

за ослобођење од казне, нити други основ искључења кажњивости. Ако се узме у обзир да у Кнежевини и касније у Краљевини Србији нису постојали прописи који су дозвољавали вољни побачај, закључује се да је у тадашњој држави сваки побачај био кажњив.⁷⁰

Кривични законик за Краљевину Југославију садржи казнене одредбе које говоре и у прилог његове строгости, али дају и значајне концесије у погледу кажњавања. Тако, са једне стране, овај законик предвиђа строже врсте казни за све облике побачаја, али и за подстрекавање као самостално кривично дело (члан 174) са запређеном казном строгог затвора до годину дана. За основни облик кривичног дела које је извршило било које лице са пристанком бремените жене предвиђен је строги затвор (став 1 члан 172), а када је извршилац лекар, бабица, апотекар или неко лице које врши побачаје за награду запређена је робија до пет година (став 2 члан 172). Исти казнени оквир робије предвиђен је и за облик кривичног дела који се врши без пристанка бремените жене (став 1 члан 173). Робија до пет година предвиђена је као посебни минимум за једини нормирани квалификовани облик кривичног дела побачаја (став 2 члан 173). Најмању и најблажу казну Кривични законик Краљевине Југославије нормира за непријављивање довршења већ започетог побачаја од стране лекара или бабице, а то је казна затвора до годину дана (став 3 члан 172).

Са друге стране, Кривични законик Краљевине Југославије је први и једини домаћи кривични кодекс који предвиђа посебне факултативне основе за ублажавање и ослобођење од казне бремените жене која је самопобацила. У другом ставу 171. члана је наведено да суд по слободној оцени може ублажити казну бременитој жени у особито лаким случајевима, али може и ослободити ванбрачну матер ако је сама побацила. Такође, трећи став 173. члана предвиђа посебан основ искључења кажњивости за побачај када лекар трудној жени правилно изазове прекидање трудноће или изврши побачај да би јој спасио живот или отклонио неизбежну опасност по њено здравље, када то ни на који други начин није могуће, а све на основу лекарског комисијског мишљења⁷¹ и уз претходну пријаву властима.

Управо ове две норме представљају први корак ка легализацији побачаја у српском праву, или како је то у стручној литератури тог доба објашњено: „Тиме је учињена у нашем Кривичном законнику, и

70 Наравно, осим у случајевима када се на конкретан случај извршења побачаја могао применити неки од општих института кривичног права предвиђених у четвртој глави Казнителног законика из 1860. године: *О извињујућим и казни умањујућим околностима* (чланови 53–58)

71 У четвртом ставу 173. члана стоји да ће о образовању лекарске комисије бити издата нарочита уредба Министарства народног здравља.

ако незнатна, прва концесија идеји о некажњивости и неопходности побачаја”.⁷² Законодавац је показао, одређивањем основа за ублажавања и ослобођење од казне, да разуме најчешће и најважније мотиве за самопобацивања и широком формулацијом ових услова оставио могућност суду да слободно цени сваки конкретан случај самопобацивања и оправданост ублажавања казне или потпуно ослобођење жене од казне. Тачније, законодавац је стао на становиште да ванбрачна трудноћа и друштвене импликације које би она имала представљају околности које умањују криминалну количину овог неправда, те је томе прилагодио казнену политику за овај облик кривичног дела.⁷³ Уз то, добро је приметити да је управо институт општег дела кривичног права – стање нужде, односно крајња нужда, представљао мост преко кога је побачај из области апсолутне прешао у релативну кажњивост.⁷⁴ Конкретизација овог општег института у посебном делу кривичног права свакако није значила легализацију вољног побачаја, већ само релативизацију његове кажњивости. Иако је оваква регулатива била важан корак ка либерализацији вољног побачаја, како његовог правног аспекта тако и прихваћености ове појаве у друштву, у стручној јавности оног времена истицано је да овакво уређење кривичноправног питања побачаја није довољно⁷⁵ да би заштитило оправдане и на неки начин већ препознате интересе жена, за које се тврдило да су и даље у подређеном положају у односу на плод у властитој утроби.⁷⁶

Казнена политика Кривичног законика ФНРЈ и Кривичног закона СРС је приближно иста. Ово важи за прописану врсту и меру казне за први основни облик кривичног дела (уз пристанак бремените жене), јер оба кодекса као посебан минимум предвиђају казну затвора од три месеца, с тим што КЗ ФНРЈ (члан 140, став 1) не прописује посебан максимум казне за овај облик, док је та граница казног оквира законом из 1977. године (члан 52, став 1) поста-

72 Фердо Чулиновић, *Жена у нашем кривичном праву*, Београд 1934, 46.

73 Више о степену противправности и криминалном потенцијалу самопобацивања: *Ibid.* 46-47.

74 Иако данас крајња нужда представља основ искључења противправности кривичног дела, па се самим тим сматра да је искључено постојање кривичног дела због чега је, коначно, искључена и кажњивост учиниоца, у теорији кривичног права у двадесетом веку границе између ових основа биле су јасније постављене, а дејство тих основа могло се градирати. Више о томе код: Т. Живановић, *Законски извори кривичног права Србије*, 31.

75 Најпре због тога што је одредба о условима искључења кажњивости окарактерисана као гломазна и компликована, због чега је исказана сумња у њену примењивост. Ф. Чулиновић 49.

76 Овакав став изнет је у: Ф. Чулиновић 46-47.

вљена на три године затвора. За други основни облик кривичног дела који се врши без пристанка бремените жене оба закона предвиђају посебан максимум до осам година казне затвора, што говори о томе да је овај облик тежи од првог. КЗ из 1977. године (члан 52, став 3) прописује посебни минимум од годину дана за овај облик и због тога се може у погледу мере казне сматрати строжим од КЗ ФНРЈ, који не наводи посебну најнижу меру казне затвора, што би значило да је казна одмеравана у оквиру општег минимума и посебног максимума, али предвиђа тежу врсту казне – строги затвор (став 2 члан 140). У случајевима када је тежом последицом квалификован први облик кривичног дела, оба кодекса постављају исти оквир казне затвора од шест месеци до пет година, при чему је Кривичним закоником ФНРЈ (члан 140, став 3) у трајању до пет година запрећена казна строгог затвора, а не казна затвора. Најстрожа мера казне затвора, односно казне строгог затвора запрећена је за тежи други основни облик кривичног дела (без пристанка бремените жене), и то КЗ ФНРЈ (члан 140, став 3) предвиђа посебни минимум од две године казне затвора, а КЗ из 1977. године (члан 52, став 4) већу доњу казнену границу – три године казне затвора. Вреди приметити да важећи кривични кодекс задржава исте казнене оквире за основне облике овог кривичног дела као Кривични закон из 1977. године. Једина разлика је у погледу кажњавања за теже облике кривичног дела, за које важећи Кривични законик РС предвиђа строжу меру казне затвора.⁷⁷ Раније је казном затвора од шест месеци до пет година кажњавано само за тежи облик дела из првог става, док је за тежи облик дела из другог и трећег става члана 52. КЗ СРС из 1977. године био предвиђен само посебни минимум од три године казне затвора. Уочава се да је тежи облик бављења вршењем побачаја прешло у категорију блажег казног опсега, који је додуше повећан у односу на казнени опсег из 1977. године, док је казна за тежи облик недозвољеног прекида трудноће без пристанка жене добила и посебни максимум чиме је казнени оквир ублажен у односу на раније решење.

Слично трећем ставу 173. члана КЗ Краљевине Југославије, четвртим ставом 140. члана КЗ ФНРЈ искључује се кажњивост побачаја у случајевима када је извршен ради отклањања опасности по живот и здравље бремените жене, а у погледу случајева дозвољеног

77 Став 4 члан 120 КЗ РС: „Ако услед дела из става 1. до 3. овог члана наступи смрт, тешко нарушавање здравља или друга тешка телесна повреда жене над којом је вршен прекид трудноће, учинилац ће се казнити за дело из става 1. и 2. овог члана затвором од једне до седам година, а за дело из става 3. овог члана затвором од две до дванаест година.“

побачаја у другом делу исте норме упућује се на посебне прописе. Имајући у виду да су посебни прописи којима је било регулисано питање дозвољеног вољног побачаја донети и ступили на снагу већ наредне 1952. године, одредба о основима искључења кажњивости побачаја није била садржана у Кривичном закону из 1977. године. За тиме није ни било потребе пре свега због посебно наглашеног елемента противправности. Међутим, Кривични закон из 1977. године први након Казнителног законика из 1860. године предвиђа кажњивост бављења вршењем побачаја и за овај облик прописује казну затвора од шест месеци до пет година (члан 52, став 2), која је једнако строга као казна за тежи облик кривичног дела недозвољени прекид трудноће.

3.5. Учесталост криминалног побачаја, сврха и законодавни мотив кажњавања

О учесталости појединих кривичних дела може се донети суд само на основу података о броју правноснажних осуда за то кривично дело – јер кривично дело постоји, односно сматра се да је извршено, само када то у кривичном поступку буде доказано и правноснажном пресудом утврђено. Због тога подаци о броју пријава и броју оптужења не могу бити релевантни за учесталост. Са друге стране, због природе побачаја као кривичног дела, тамна бројка криминалитета ове врсте је претећа и неизвесна. Може се само претпостављати или на основу неправних фактора социолошке природе процењивати колики је у ствари број противправно извршених, а никада откривених и процесуираних побачаја. Аргументација која подупире тврдњу да је тамна бројка кажњивих побачаја велика темељи се на феноменологији откривених и осуђених побачаја.⁷⁸

78 „Ово дело се врши у најинтимнијој атмосфери, најчешће у кући учиниоца, а трудноћа се редовно скрива чак и од најближих рођака, који, ако су и упућени у стање ствари имају интереса да га прикрију. У погледу још нерођене жртве постоји велики степен вероватноће да њен нестанак остане незапажен, нарочито ако је ово кривично дело извршено у најранијем стадијуму трудноће. Сама средства и начин извршења су у новије време усавршени, тако да је смањен степен вероватноће обраћања жене здравственим установама због компликација насталих услед извршеног кривичног дела. Уз то, неоткривању ових дела доприноси и њихово непријављивање од стране лекара, када им се жена и обрати за медицинску помоћ, Може се само претпоставити да се лекари појављују и као извршиоци кривичног дела недозвољеног прекида трудноће који остају неоткривени због тога што су стручно извршени или улазе у бројку легално извршених прекида трудноће, јер су као такви лажно приказани.“ Цитат из: З. Башић, *Кривично дело недозвољеног прекида трудноће – мајстјарска тјеза*, 144.

У Пројекту и мотивима казног законика за Краљевину Србију из 1910. године јасно је изнето да је побачај учестало кривично дело, и управо се због многобројности тог дела предлаже строга казна робије за учиниоце.⁷⁹ Подаци о броју осуда за кривично дело побачаја на крају деветнаестог века у Краљевини Србији могу се наћи у литератури: 1896. године било је 26 осуда за ово кривично дело, 1897. године 34 осуде, 1898. године 38 осуда, 1899. године 44 осуде и 1900. године 36 осуда за побачај.⁸⁰ Такође су доступни подаци из периода након Првог светског рата: у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је у току 1922. године осуђено 25 лица за побачај, а 1923. године било је у целој тадашњој земљи 36 осуда за ово кривично дело. Закључак о учесталости кривичних дела побачаја за време важења Кривичног законика Краљевине Југославије изводи се у стручној литератури посредно из података доступних само за једну област краљевине. Дакле, ако су у Историјском архиву Сомбора пронађене четири осуде за побачај за 1933. и 1934. годину и ако се зна да је ово само део укупног броја осуда који је сачуван у архивској грађи, а односи се на мали простор тадашње земље, претпоставља се да су на нивоу целе Краљевине осуде за побачај биле учестале.⁸¹ Овакав начин закључивања није сасвим поуздан и остаје само на нивоу претпоставке, док би релевантнији за закључивање о учесталости криминалних побачаја у Краљевини Југославији могао бити податак о смртности жена услед противправног захвата абортуса. У периоду од 1931. године до 1937. године у Заводу за судску медицину у Београду обдуковано је 199 жена чија је смрт наступила као последица криминално извршеног прекида трудноће.⁸²

Због недоступности и немогућности прикупљања података, са ове историјске дистанце о учесталости криминалног побачаја може се закључивати посредно – из анализе појединих елемената у законским описима кривичног дела побачаја у датим кривичним кодексима. Ово је могуће јер се сврха свих, а нарочито кривичноправних, норми у посебном делу законика огледа у генералној и специјалној превенцији криминалитета. Полази се од претпоставке да ће законодавац обликовати поједине елементе инкриминације тако да она у највећој мери оствари циљ – кажњавање, али и сузбијање и спре-

79 Пројекат и мотиви казног законика за Краљевину Србију, Београд 1910, 388.

80 Статистички подаци преузети од: Ф. Чулиновић, 71.

81 З. Башић, „Историјски развој кривичног дела недозвољеног прекида трудноће“, 435.

82 Детаљније о морталитету криминалног побачаја у Краљевини Југославији: Миодраг Бућић, „Криминални побачај и социјалне индикације побацивања“, *Архив за правне и друштвене науке*, 6/1938, 587–594.

чавање противправних и по друштво штетних делатности. Када сам законик не прави деобу казних дела, јасно је да се њихова тежина читава у врсти и мери прописане казне за та дела.

Одговор на питање који је био мотив законодавца да предвиди побачај као кривично дело у великој мери зависи од заштитног објекта, то јест од вредности, права, добара и интереса које жели да заштити. Четврти одељак овог чланка посвећен је детаљном разматрању објекта заштите код кривичног дела побачаја. Очигледно је да је примарни мотив за инкриминисање потреба да се жене заштите од надрилекарских абортивних захвата. Ово је својствено кривичном делу побачаја у свим до сада поменутих домаћим кривичним законима. Такође, предмет заштите био је и плод човека у утроби мајке. Несумњиво је да је плод био заштитни објект у време када је самопобацивање било кажњиво – плод је уживао заштиту не само у односу на трећа лица, већ и у односу на вољу и делатност мајке усмерену ка његовом уништењу, то јест прекиду трудноће.⁸³ Легализација вољног побачаја битно мења кривичноправни аспект побачаја, али и даље остаје актуелно питање односа плода човека и жене која га носи у својој утроби, од чега зависи и одређење заштитног објекта и дефинисање мотива кажњавања.

Чак и ако се прихвати дуалитет заштитних објеката – живот, тело и здравље бремените жене⁸⁴, али и плод човека – без обзира на став о томе која је од тих вредности значајнија, може се тврдити да су то примарни заштитни објекти. Штитећи поменута лична добра, држава остварује и опште интересе који, у погледу кажњавања побачаја, представљају секундарне објекте заштите. Реч је о разлозима популационе природе. У упоредној историји права уочавају се два супротна правно уоквирена схватања побачаја у служби популационе политике. Са једне стране, на пример, империјалистичка популациона политика била је главни разлог томе што је у Енглеској 1837. године сваки вештачки, насилан побачај постао кажњив. До тада је у Енглеској кажњаван само побачај оног плода који је сматран живим, то јест побачај који је извршен у одређеном стадијуму трудноће.⁸⁵ Настојећи да одржи положај велике светске империјалне силе и да увећа своју моћ, ова земља је у пооштравању казнене политике у погледу побачаја

83 З. Поњавић, 186.

84 Веома је занимљив аргумент да би се легализацијом абортуса штитило здравље жена не само од надрилекарских интервенција, већ и од саме трудноће, која, када је учестала и када није правилно вођена може бити, како се истиче, штетна по здравље жена. Више о томе код: Ф. Чулиновић, 60.

85 Метод Доленц, „Проблем кривично-правне заштите плода утробе“, *Архив за правне и друшћивене науке*, 4/1925, 162.

чаја видела фактор који ће утицати на број становника и посредно на остварење циља. Пример супротан овоме може се наћи у кинеском кривичном праву у коме побачај, крајем прошлог и почетком овог века, није био инкриминисан, што и није изненађујуће имајући у виду проблем пренасељености у Кини и демографску политику коју ова земља води у циљу решавања поменутог проблема.⁸⁶

У секундарне мотиве кажњавања побачаја може се уврстити заштита породице и система вредности који су јој својствени. Два су аспекта овог мотива – очување система вредности у друштву и породице као његове основне јединице, али и очување економске функције породице и породичних задруга. У стручној литератури је често цитирана аргументација др Метода Доленца против легализације вољног побачаја, али је исту његову мисао погодно цитирати и на овом месту јер најбоље формулише поменути мотив кажњавања побачаја: „Наш врло конзервативан, у претежној већини аграрни народ, којему су деца благослов Божији, не само према његовом верском убеђењу, већ такође из практичних разлога, будући да су му радници код обрађивања земље и помоћници у господарству, – начелно допуштење побацивања плода утробе никада неће разумети, камо ли одобрити, ово треба да нам је јасно као бели дан!”⁸⁷

Очување јавног и друштвеног морала у српској и југословенској држави у деветнаестом и двадесетом веку могло би се схватити као један од више поменутих посредних циљева кажњавања побачаја. Међутим, разрађивању ове тезе није много пажње посвећено у стручној литератури тог времена, разлог чему могу бити стална променљивост и културолошка релативност питања морала. За разлику од тога, хришћански религиозни погледи на побачај били су детаљно разрађени и приказани у бројним изворима. Корени оваквог различитог односа теологије и других друштвених наука према овом питању леже у чињеници да је хришћанска, тачније православна црква одувек заступала монолитан став у погледу насилног, вештачког побачаја, док је став према побачајима у културолошком, правном и осталим аспектима варирао у различитим друштвима и у различитим историјским тренуцима и раздобљима.

Посебно је занимљив став професора Сергеја Троицког о томе да би за световно право било погодније да усвоји погледе православног црквеног права на побачај.⁸⁸ Канонско право је одувек било јасно од-

86 З. Башић, *Кривично дело недозвољеног њрекида љрудноће – мајсћарска љеза*, фуснота 301, 47.

87 М. Доленц, 169.

88 „Мислим да би питање о вољном побачају било много јасније и за световно право, ако би оно усвојило ону идеју православног црквеног права, да само

ређено према овом питању, док световно право по неким питањима остаје нејасно и недоречено.⁸⁹ Истини за вољу, православно црквено право види насилни побачај као вид умишљајног, хотимичног убиства, иако препознаје разлику између (у потпуности формираног) човека и плода човека. Ипак, због става да је плод човека од тренутка зачећа и у току свог развоја већ биће подобно Богу, уништење плода у утроби мајке кажњава се као умишљајно убиство, али не световним казнама већ неком од казни које су у канонском казненом систему. Вреди нагласити чињеницу да у православном црквеном праву нема недоумица у погледу објекта заштите – то је плод човека или, прецизније, *јроцес* његовог развоја, дакле једна динамичка категорија.⁹⁰ Такође, пажње је вредан и податак да статистичке процене које су извођене у време важења Кривичног законика Краљевине Југославије нису показивале разлику у учесталости кривичног дела побачаја у оним областима земље у којима је вера имала снажнији утицај на друштво, од учесталости у областима које нису под таквим утицајем.⁹¹

Не би било оправдано оставити неопаженом чињеницу да су у историји српског кривичног права, а нарочито у првој половини двадесетог века, разлози жена за побацивање били препознати и у позитивном законодавству, али и у правној теорији – било да је она била наклоњенија аргументима за легализацију абортуса, било аргументима против његове легализације. Као што је напред већ било изложено, Кривични законик Краљевине Југославије предвиђао је факултативну могућност ублажавања казне жени која је под нарочито лаким околностима насилно самопобацила, то јест чак ослобођење од казне када је извршилац кривичног дела жена која је ванбрачно остала у другом стању. Овим је разумевање законодавца према најчешћим разлозима за побацивање (срамота због ванбрачне трудноће) нашла свој нормативни израз.

постанак човека од човека даје чврсти основ за кривично-правну заштиту живота појединца и због тога ако ми напустимо кривично правну заштиту процеса тог постанка, ми ћемо изгубити најдубљи филозофски правни основ за такву заштиту човечанског живота уопште.“ С. Троицки, 369.

89 У претходним одељцима овог рада било је подробно речи о овоме. Суштина инкриминације остаје недовољно јасна, с обзиром на то да кроз правну историју али ни данас нису јасно одређени важни елементи кривичног дела – објект заштите, објект кривичног дела, последица кривичног дела, али и друга питања која нису кривичноправне природе али која имају утицаја на кривично дело побачаја – однос зависности или независности (не у медицинском смислу) плода човека у утроби мајке у односу на њен телесни интегритет, и тако даље.

90 Православно канонско схватање побачаја и објашњење разлике у односу на католичко поимање изложено код: С. Троицки, 348-369. О овом питању конкретно на месту: С. Троицки, 368-369.

91 Ф. Чулиновић, 83.

Са друге стране, стручној јавности у Краљевини СХС, то јест у Краљевини Југославији, били су јасни економски и социјални разлози за побацивање. Многочлане породице, живот у заједници, недовољна примања и неповољни услови живота само су неки од разлога економске и социјалне природе који су стварали или учвршћивали одлуку жена, или чак других чланова њихових породица, у погледу прекидања трудноће. Док једни схватају тешкоће одгајања и „исхрањивања великог броја деце због данашњих социјалних неприлика и ... беде”⁹², други аутори оног времена истичу да многобројност становништва није увек предност, јер „није од споредне важности да ли извесна држава има милион задовољних и економски срећених становника или ако је од тога броја барем две трећине очајника без игде ичега, способних на сваки злочин само да би се могли одржати.”⁹³ Због тога се аргументација у прилог дозвољавању вољног побачаја често темељи на питању квалитета и услова живота „обичних” људи.⁹⁴

О овим питањима се доста говорило у југословенском међуратном друштву. Различити друштвени кругови износили су своје ставове и погледе на прекид трудноће, дозвољавање или кажњавање ове појаве – комунисти, теолози и верници, али и женски феминистички покрет који је започињао своју делатност, нарочито у Словенији, мада је примећено да су жене најређе изражавале своје мишљење о овом питању.⁹⁵ Поред до сада поменутих социјалних, економских, верских и општих друштвених разлога, у јавности се говорило и о еугеничким,⁹⁶ медицинским,⁹⁷ строго личним⁹⁸ и многим другим мотивима за побацивање.

92 Интересантно је да овај разлог препознаје и уважава га др Метод Доленц, који је иначе био велики противник дозвољавања вољног побачаја. М. Доленц, 169.

93 Ф. Чулиновић, 56.

94 Детаљније о томе код: Ф. Чулиновић, 63. Уз то вреди напоменути да је 1933. године у Љубљани одржан такозвани женски збор на коме су изложени овакви аргументи. Више о томе: Јурај Кулаш, „Кривично-правно дело побачаја“, *Бранич*, 9/1935, 417-425.

95 Ф. Чулиновић, 81, фн 94.

96 Ф. Чулиновић, 62-66. На овом месту аутор образлаже и неке разлоге еугеничке природе који би у садашњем историјском тренутку били неприхватљиви; могли би се критиковати конкретни разлози, али и начин њиховог изношења

97 Детаљно о медицинским и осталим индикацијама дозвољеног побачаја у ФНРЈ код: Д. Јевтић, „О побачају“, 341-356.

98 Строга осуда личних разлога и естетских и конформистичких побуда за побацивање код: М. Доленц, 169.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу свега напред изложеног може се закључити да је еволуција кривичног дела побачаја кроз историју српског кривичног законодавства текла у смеру сужавања криминалне зоне. Велики утицај на кривичноправну регулативу побачаја извршила је легализација вољног побачаја 1952. године у социјалистичкој Југославији. Каснијим изменама и допунама федералног, али и доношењем републичког кривичног законодавства сужен је круг могућих извршилаца овог кривичног дела. Оно што је најважније нагласити јесте да трудна жена није више могла бити извршилац овог кривичног дела, тачније – самопобацивање је декриминализовано. По среди је значајан помак у погледу кажњивог побачаја: од средњег до двадесетог века жена је веома строго и скоро безусловно била кажњавана за самопобацивање, а сада она не само да није предвиђена законом као извршилац, већ не може имати ни било коју улогу у извршењу кривичног дела побачаја. Тачније, трудна жена не може бити кривично одговорна ни као саизвршилац, подстрекач ни као помагач при извршењу кажњивог побачаја над њом.

Док се са једне стране зона кажњивости у погледу круга учинилаца сужава, југословенско кривично законодавство прописује започињање побачаја и помагање при извршењу побачаја као радње извршења кривичног дела. На овај начин су као самостално кривично дело нормирани: покушај као стадијум у извршењу кривичног дела који није увек кажњив, и помагање као најблажи облик саучесништва – што у ствари представља ширење криминалне зоне. За разлику од тенденције истовременог сужења и проширења зоне кажњивости, казнена политика остаје уједначена у свим кривичним кодексима. Запрећене су најстроже врсте казни датог казног система, али су по својој мери углавном биле сличне. Казна предвиђена за трудну жену је била или блажа или барем једнака са казном запрећеном другим извршиоцима кривичног дела, али никада строжа. На основу свих фактора који су били предмет разматрања у главном делу чланка, закључује се да је најстрожи по питању кажњавања побачаја био Казнителни законик за Кнежевину Србију из 1860. године. Ово због тога што једини предвиђа исту врсту и меру казне за самопобацивање и за извршење побачаја од стране било ког трећег лица уз пристанак бремените жене, због тога што прописује изузетно високе казне за теже облике кривичног дела, те због тога што, не само да не предвиђа никакве посебне основе за ублажавање и ослобођење од казне као што то чини Кривични законик Краљевине Југославије, већ поставља и границу за ублажавање казне на једну годину затвора

чак и у оним случајевима када кривично дело није имало никаквих штетних последица по заштићене вредности.

Коначно, може се изнети тврдња да је побачај из сфере апсолутне кажњивости, која подразумева да је сваки вештачки, насилни побачај криминалан, прешао у сферу изузетне кажњивости, где је криминалан само онај побачај који је извршен противно прописима о вршењу дозвољеног побачаја. Реч је о стању нужде, односно о крајњој нужди која је нормирана у општем делу кривичних кодекса као основ искључења противправности, кажњивости, то јест основ искључења постојања кривичног дела. Ово значи да је од друге половине двадесетог века вештачки, насилни, вољни побачај дозвољена пракса, а кажњиви су само противзаконити, противправни изузеци од те праксе.

Законски облик који кривично дело недозвољени прекид трудноће данас има није његово коначно уобличење. Оно може и треба да настави свој развојни пут, уколико се за тим покаже потреба, на шта ће без сумње, пре или касније, указати правосудна пракса у погледу овог кривичног дела, кроз коју се најбоље уочавају све предности али и мањкавости једне норме. За то време, правна теорија треба да настави да се бави ови питањем *de lege lata* и *de lege ferenda*, али и његовом историјскоправном димензијом.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Закон о поступку прекида трудноће у здравственим установама, *Службени гласник РС*, број 16/96 и 101/2005.

Казнителни законик за Кнежевину Србију из: Драган Николић, *Кривични законик Кнежевине Србије*, Градина, Ниш 1991, 198-282.

Карађорђевић Криминални законик из: Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног права од 1804. до 1865*, Научно дело, Београд 1967, 10-13.

Кривични закон Социјалистичке Републике Србије, *Службени гласник СР Србије*, број 26/1977, касније измене и допуне 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86.

Кривични законик Краљевине Југославије из: Тома Живановић, *Кривични законик и законик о судском кривичном поступку за Краљевину Југославију: с крајњим објашњењем*, Штампарија Гундулић, Београд 1930, 1-211.

Кривични законик проте Матеје Ненадовића из: Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног права од 1804. до 1865*, Научно дело, Београд 1967, 7-8.

- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Кривични законик ФНРЈ, *Службени листи ФНРЈ*, број 13/1951.
- Пројекат и мотиви казненог законика за Краљевину Србију, Београд 1910.
- Пројекат казненог законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1922.
- Уредба о поступку за извршење дозвољеног побачаја, *Службени листи ФНРЈ*, број 4/1952.
- Матија Властар, *Синџајма* (превод Татјана Суботин-Голубовић), САНУ – Одељење друштвених наука, Београд 2013.
- Драган Николић, Александар Ђорђевић (прир.), *Законски текстови старији и средњег века (Душанов законик 151-184)*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш 2013.

ЛИТЕРАТУРА:

- Зоран Башић, *Кривично дело недозвољеног прекида трудноће – мајстарска теза*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Нови Сад 2000.
- Зоран Башић, „Историјски развој кривичног дела недозвољеног прекида трудноће”, *Гласник Адвокатске коморе Војводине – часопис за правну теорију и праксу*, 10/2008, 411-436.
- Миодраг Бућић, „Криминални побачај и социјалне индикације побацивања”, *Архив за правне и друштвене науке*, 6/1938, 583-594.
- Вера Гудац-Додић, „Здравствена заштита жене у Србији (1945-2000)”, *Токони историје*, 1-2/2003, 55-72.
- Метод Доленц, „Проблем кривично-правне заштите плода утробе”, *Архив за правне и друштвене науке*, 4/1925, 161-175.
- Гордана Дракић, „Прекид трудноће према Кривичном законнику Краљевине Југославије и пројектима коју су му претходили”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2011, 533-542.
- Тома Живановић, *Основи кривичног права – посебни део, Прва књига (кривична дела против приватних добара)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1923.
- Тома Живановић, *Кривични законик и Законик о судском кривичном поступку за Краљевину Југославију са крајњим објашњењима*, Штампарија „Гундулић”, Београд 1930.
- Тома Живановић, *Основи кривичног права Краљевине Југославије: оштини део, 1. Књига, свеска 1-3.*, Штампарија „Гундулић”, Београд 1933.
- Душан Јевтић, „О побачају”, *Анали Правног факултета*, вол 1, 3-4/1953, 341-356.

- Драган Јовашевић, *Лексикон кривичној љрава*, Службени гласник, Београд 2011, 279.
- Драган Јовашевић, *Кривично љраво, Посебни гео*, Досије студио, Београд 2017.
- Драган Јовашевић, *Кривично љраво, Ојшћи гео*, Досије студио, Београд 2018.
- Nina Kršljanin, „Infanticide in Serbia 1804–1860: Causes, attempts of prevention, forms of punishment”, Elena Taddia, Pascal Hепner, Tanguy Le Marc’Hadour (eds.), *Infanticides. Perspectives historiques (Antiquité-19ème siècle)/ Infanticides. Historical perspectives (Antiquity-19th century)*, Bern – Bruxelles 2023 (in print).
- Јурај Кулаш, „Кривично-правно дело побачаја”, *Бранич*, 9/1935, 417–425.
- Радомир Лукић, *Тумачење љрава*, Савремена администрација, Београд 1961.
- Зоран Мирковић, *Карађорђево законик (кривично, љородично и државно љраво усћаничке Србије)*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, Београд 2008.
- Недељко М. Недељковић, „Побацивање у кривичном праву”, *Полиција*, 13-16/ 1937, 707–714.
- Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Антологија српске књижевности – дигитално издање, 2009.
- Драган Николић, *Кривични законик Кнежевине Србије*, Градина, Ниш 1991.
- Зоран Поњавић, *Прекид љрудноће – љравни асћекћи*, Номос, Београд 1997.
- Небојша Ранђеловић, *Исћорија љрава II – Основи срћске исћорије љрава*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш 2012.
- Александар Соловјев, *Законодавсћиво Сћефана Душана, цара Срба и Грка*, докторска расправа, Београд 1928.
- Зоран Стојановић, *Коменћар Кривичној законика Рејублике Србије*, Службени гласник, Београд 2021.
- Јанко Таховић, *Кривично љраво – љосебни гео*, Научна књига, Београд 1953.
- Сергеј Троицки, „Побачај плода утробе у православном црквеном и византијском праву”, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 5-6/1925, 348–369.
- Зоран Чворовић, „Абортус као кривично дело у старовековним правима, канонима цркве и у византијско-словенском праву”, *Црквене сћудије: Годишњак Центра за црквене сћудије*, 15/2018, 475–492.
- Фердо Чулиновић, *Жена у нашем кривичном љраву*, Београд 1934.

Andela R. RISTIĆ*

ILLEGAL TERMINATION OF PREGNANCY:
EVOLUTION OF THE INCRIMINATION IN THE
HISTORY OF SERBIAN CRIMINAL LEGISLATION

Summary

Artificial termination of pregnancy is a phenomenon that has a legal, sociological, psychological, medical and even an economic and political dimension. Due to its many-layered complexity, a lot of attention has been paid to this issue in science. There are various factors that result in an abortion – it can be spontaneous, or artificial and violent; permissible and legal, or punishable and illegal. The regulations on permitted medical termination of pregnancy give women the right to terminate a pregnancy, but only under certain conditions and within limited deadlines, upon request, in a prescribed procedure, through a surgical intervention performed by a doctor. On the other hand, illegally performed abortions fall within the realm of criminal legislature and the science of criminal law. By regulating the procedure of permitted abortion, and especially by prescribing illegal miscarriage as a criminal offense, the lives, bodies and health of women are protected from the consequences of illegal and ignorant medical procedures on the body during pregnancy. Therefore, this paper provides an overview and an interpretation of the evolution of abortion from a legal, impartial point of view, as a criminal offense regulated by domestic criminal law from the Middle Ages to the present day.

Key words: *Abortion. – Unlawful abortion. – Illegal termination of pregnancy. – Criminal law. – Evolution of incrimination.*

Рад приспео / Paper received: 30.4.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 23.6.2022.

* Student of the first year of doctoral academic studies at the Faculty of Law in Niš, at the Department of Criminal Law, E-mail: *andjela.rist@gmail.com*

This paper was presented at the international students' conference *Iustoria 2022: Law, Health and Medicine*, in March 2022.

UDC: 342.8(497.11)"18"

CERIF: S140, H240, H300

DOI: 10.51204/HLH_22102A

Алекса М. ДАМЊАНОВИЋ*

ИЗБОРНО ПРАВО КАО
MATERIA CONSTITUTIONIS
– ПРИМЕР УСТАВА ИЗ 1888. ГОДИНЕ

Устав као стандардни извор уставној права обично садржи начелне одредбе о изборном систему. Међутим, Устав Краљевине Србије из 1888. године важи за специфичан устав у националној уставној историји, јер он садржи различите дејала о изборном систему. У овом раду ће бити анализирани одредбе Устава из 1888. године о изборном систему. Те одредбе ће бити разврстане у одговарајуће целине, према инстинктивним изборној права. Рада ће истакнути разлоге за доношење појединих решења код неких изборноравних инстинктивних, као и разлоге за поједино регулисање дејала у вези са поједином инстинктивним.

Кључне речи: *Изборно право. – Устав Краљевине Србије из 1888. године. – Изборни систем. – Садржина устава.*

1. УВОД

Устав као највиши правни акт државе се у великој мери бави организацијом државне власти. Као *lex superior* он обично не залази превише у бројне детаље који се тичу различитих политичких и друштвених односа, већ их регулише само начелно и тако утире пут њиховом регулисању кроз закон. На тај начин уставне норме представљају основе правног, политичког, друштвеног, па и економског

* Студент мастер академских студија права на Правном факултету Универзитета у Нишу, aleksamdarnjanovic@gmail.com.

система државе. Но, некада се устав доста детаљно бави појединим институтима уставног права. „Од стандардне садржине устава може најпре да се одступи тако што ће се уставотворац упустити у њено изузетно детаљно регулисање. Често се у појединим уставима могу наћи одредбе које су по природи ствари предмет закона, али су, понекад из непознатих разлога, задобиле ранг уставних норми”¹

Ове опште напомене о садржини устава се односе и на питања која спадају у материју изборног права. Устав уобичајено одређује основне принципе на којима се заснива изборни систем, а бројна питања која се тичу субјеката и тока избора се препуштају законима. Но, некада се уставни могу детаљније бавити изборним правом. Такав пример налазимо у нашој уставној историји, и то у Уставу Краљевине Србије из 1888. године.

Предмет овог рада је приказ правних правила изборног права садржаних у Уставу Краљевине Србије из 1888. године. Циљ овог рада је: 1) да прикаже и анализира одредбе Устава из 1888. године које регулишу изборни систем и да их групише према одговарајућим институтима изборног права, 2) да укаже на неуобичајено велики број његових одредаба о изборном систему и на разлоге за то, 3) да прикаже разлоге за доношење појединих уставних норми у изборној материји.

У наставку рада ће прво укратко бити изложен поступак по коме је донет Устав из 1888. године. Ово је неопходно да би се разумеле фазе тог процеса и политички односи који су постојали током израде Устава. Та разматрања су значајна за схватање разлога због којих су усвојена поједина решења о изборном систему у Уставу из 1888. године. Након тога ће бити изложене и анализирани одредбе Устава које се односе на изборни систем, и то кроз опште напомене о материји изборног права у њему, а потом кроз различите институте појединачно.

Иако је Устав од 1888. године важио до 1894. године, а потом је са неким изменама враћен на снагу 1903. године и наставио да важи све до 1918. године, у раду ће бити разматране само изворне одредбе Устава из 1888. године, јер измене од 1903. године нису од битног утицаја за суштину овог рада.

2. ДОНОШЕЊЕ УСТАВА ИЗ 1888. ГОДИНЕ

Устав Краљевине Србије из 1888. године је донет након вишегодишњег разматрања уставног питања и неопходности промене

1 Драган Стојановић, *Уставно право*, Правни факултет у Нишу, Центар за публикације, Ниш 2014, 40.

српског устава. Доношење новог устава је иницирао краљ Милан Обреновић. Иако је сузбио Тимочку буну 1883. године, краљ је 1885. године доживео пораз у бици код Сливнице, у кратком рату против Бугарске који је сам повео. Развод од краљице Наталије је додатно урушио његову репутацију. Краљ је имао намеру да абдицира, али је желео да обезбеди другачије окружење у коме ће владати његов наследник на трону. Свакако, краљ није био задовољан Уставом Кнежевине Србије од 1869. године који је донет за време његовог малолетства и владавине намесништва. Зато је 14. октобра 1888. године донео прокламацију којом је покренуо поступак промене устава. Наредног дана је оформио Уставотворни одбор од подједнаког броја представника све три политичке партије – Радикалне, Напредне и Либералне. Одбор је уз краља имао 81 члана, 12 секретара и 3 потпредседника, по једног из сваке странке – либерала Јована Ристића, напредњака Милутина Гарашанина и радикала Саву Грујића. „Положај краља у уставној реформи потенциран је већ код састава уставотворног одбора: странке нису саме изабрале своје представнике за одбор, него их је краљ наименовао по свом избору”.² Поред тога, краљ је и председавао Уставотворним одбором. Међутим, како је Уставотворни одбор имао велики број чланова, на његовој првој седници је из његових редова формиран ужи Уставотворни одбор од 12 чланова. У састав ужег Уставотворног одбора су уз краља ушли потпредседници Ристић, Гарашанин и Грујић, по три представника сваке политичке странке.³ У ужем Уставотворном одбору су била и три секретара, из сваке странке по један.⁴ Тако се разликују, изворно формиран шири или велики, и ужи Уставотворни одбор – односно Уставотворни одбор у ширем саставу и у ужем саставу. И ужим Уставотворним одбором је председавао краљ Милан. Задатак ужег Уставотворног одбора је био да сачини нацрт устава, а шири Уставотворни одбор би касније рас-

2 Слободанка Стојичић, „Политички и уставни компромис у Србији 1888. године“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 19/1979, 200.

3 Из Радикалне странке то су били Пера Велимировић, Михаило Ђорђевић и Риста Поповић; из Напредне странке Милан Кујунџић, Михаило Павловић и Марко Стојановић; из Либералне странке Јован Авакумовић, Стојан Бошковић и Радивоје Милојковић. Радивоја Милојковића је због болести заменио Стојан Рибарац. Нав. према Јаша М. Продановић, *Уставни развикак и уставне борбе у Србији*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон а.д., Београд 1936, 283; Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деведнаестог века, књига друга*, Издавачка књижарница Геца Кона, Београд 1924, 376.

4 Секретари у ужем Уставотворном одбору су били: радикал Милован Ђ. Миловановић, напредњак Живојин Симић и либерал Живан Живановић. Нав. према: Ж. Живановић, *Политичка историја*, 376.

прављао о том нацрту и мењао га, те би затим усвојио званичан нацрт новог устава. Рад у ужем, и потом у ширем Уставотворном одбору је трајао око месец дана.⁵

Пред ужим Уставотворним одбором су разматрана бројна питања, али су његови чланови били доста сложнији. Много већа расправа о нацрту устава се одвијала у ширем Уставотворном одбору. Но, крај расправе није означио крај политичких размирица између политичких странака, које су тешко одступале од својих ставова и интереса. Због тога су након завршетка рада ширег Уставотворног одбора радикали и либерали ступили у преговоре да би се договорили око неких појединости. Напредњаци нису желели да учествују у тим преговорима јер су они све своје ставове већ били изнели. Тако је по завршетку преговора између радикала и либерала утаначен коначан Нацрт устава који је усвојио шири Уставотворни одбор.⁶

За време рада Уставотворног одбора одржани су избори за Велику народну скупштину, која се састала по завршетку рада Уставотворног одбора. Сходно резултатима избора, пет шестина посланика Велике народне скупштине је дошло из реда Радикалне странке. У оквиру Велике народне скупштине је формиран један одбор који је требало да проучи Нацрт устава, те да о њему извести остале чланове Велике народне скупштине. Како су чланови тог уставног одбора имали супротстављене ставове, пред Велику народну скупштину су изнети ставови одборске већине и одборске мањине (од десет старорадикала). Без обзира на то, Велика народна скупштина је након једнодневне расправе 21. децембра 1888. године изгласала нови Устав Краљевине Србије. Устав је усвојен без икаквих измена, „од корица до корица”, како је на томе инсистирао краљ Милан. „Учињена је само једна допуна у једном члану Устава, па и то по претходном пристанку краља Милана”.⁷ Устав је ступио на снагу дан касније, 22. децембра 1888. године.⁸

5 Више: Ж. Живановић, *Политичка историја*, 372–376, 380–384 и 386–388; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића, књија друја (1878–1889)*, Издавачка књижевница Геце Кона, Београд 1927, 379–380 и 385–387; Миливоје Поповић, *Порекло и њосџанак Усџава од 1888 ѓодине*, докторска теза, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд 1939, 81–85 и 136–139; Ј. М. Продановић, *Усџавни развџџак*, 282–283.

6 Више: Ж. Живановић, *Политичка историја*, 384–385; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 387–388; М. Поповић, *Порекло и њосџанак*, 139–141; Ј. М. Продановић, *Усџавни развџџак*, 299–300.

7 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 394.

8 Више: Ж. Живановић, *Политичка историја*, 388–391; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 392–396; М. Поповић, *Порекло и њосџанак*, 141–154; Ј. М. Продановић, *Усџавни развџџак*, 301–305.

Нови устав је донео другачију територијалну поделу земље, изменио каталог грађанских и политичких права, укинуо смртну казну за чисто политичке кривце, увео локалну самоуправу. Новим уставом је у Србију уведен парламентаризам. Народна скупштина је добила буџетско право, појачана је њена улога у односу на краља, и добила је средства контроле према Министарском савету. „Устав је заиста био, како је краљ Милан инсистирао, једна врста уговора између владара и народних представника, због чега није могао да представља израз народне суверености, али су зато њиме уведени парламентаризам и одговорна влада, а права грађана не само широко прокламована него и гарантована”⁹

Битна карактеристика Устава из 1888. године је да је он, суштински гледано, представљао један политички компромис. Тај компромис је проистекао из различитих ставова које су политичке странке изнеле током рада Уставотворног одбора (ширег и ужег), а позадина тога су, наравно, различити политички програми које су заступале партије. Свака странка је морала да попусти у неким тачкама, мада је било јасно да је циљ Напредне и Либералне странке био да различитим инструментима ограниче радикале и велику власт коју би они имали, будући да су још за време доношења устава били најпопуларнија странка у народу.

Иако је краљ Милан иницирао доношење новог устава и умногоме учествовао у формулисању уставних решења, он је заправо на њега гледао као на привремено решење. „Краљ Милан није мислио искрено с уставом од 1888. Његово уверење је било да тај устав није за Србију и да ће се у пракци брзо доћи до ретроградних тежења у корист самодржавне краљевске власти, за којом је он чезнуо”¹⁰

3. ИНСТИТУТИ ИЗБОРНОГ ПРАВА У УСТАВУ ИЗ 1888. ГОДИНЕ

Одредбе Устава из 1888. године које спадају у материју изборног права налазе се у петом делу Устава, који регулише народно представништво. То су одредбе које се односе на парламентарне изборе. Самим читањем Устава је уочљиво да је неуобичајено велики број одредаба у овом делу посвећен институтима изборног права. Тако је народном представништву посвећено 56 чланова (чл. 76–131), при

9 Миодраг Јовичић, *Устав и уставност*, Службени гласник / Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2006, 685.

10 Стојан Новаковић, *Двадесет година уставне историје у Србији: 1883–1903*, Књижарница С. Б. Цвијановића, Београд 1912, 6.

чему око трећине тих чланова спада у материју изборног права, док остале одредбе спадају у материју парламентарног права¹¹. Према С. Стојичић¹², „многе одредбе које су раније биле у изборном закону, сада су ушле у устав”.

Поред петог дела Устава, одредбе које спадају у материју изборног права су биле садржане и у деветом делу Устава о окрузима, срезовима и општинама. Ради се о члановима 163 и 164, који се односе на општинске и окружне изборе.

На овом месту је важно истаћи да је по Уставу Народна скупштина могла бити обична и велика (чл. 76 Устава). Избори за Велику народну скупштину су спровођени по потпуно истим правилима као за обичну, с тим што је биран душло већи број посланика.

Поставља се питање због чега Устав из 1888. године садржи толики број одредаба о изборном систему. Напредњаци и либерали су за време своје владавине „користили начелност одредби Намесничког устава из 1869. године и његове празнине”¹³. Тако су напредњаци и либерали преко законодавства прилагођавали уставне одредбе својим потребама. Међутим, како је било извесно да ће радикали моћи да сами формирају владу, напредњацима и либералима није одговарало да на исти начин поступају радикали под будућим уставом. Зато су они захтевали детаљније уставно уређење различитих питања, док су радикали, наравно, били против тога. Овакав однос политичких актера се нарочито тицао изборноправних института. „Главна препирка није вођена ни о грађанским правима ни о односу између Краља и Скупштине, него о изборном систему”¹⁴. Стога су напредњаци и либерали најзаслужнији за то што је Устав од 1888. године детаљно регулисао изборноправне институте.¹⁵

Након завршетка рада ужег Уставотворног одбора свима је било јасно да Нацрт устава садржи превише одредаба о изборном систему (за разлику од Устава из 1869. године, који их је имао свега осам). Зато је нађено (наводно) компромисно решење. У делу о изменама Устава је било превиђено да се после шест година на захтев просте

11 Ради се о одредбама које се баве институтима парламентарног права као што су слободан посланички мандат, парламентарна инкомпатибилност, посланички имунитет, скупштинска заседања, кворум и начин гласања, законодавни и буџетски поступак, однос народног представништва и извршне власти итд.

12 С. Стојичић, Политички и уставни компромис, 205.

13 Слободанка Стојичић, „Самоуправа у Србији према Закону о општинама из 1889. године“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 22/1982, 160.

14 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 385.

15 Упор. Танасије Маринковић, *Расправа о праву на слободне изборе*, Досије студио, Београд 2019, 38.

већине једне Народне скупштине могу подвргнути уставној ревизији чланови 89–94 устава (чл. 202 Устава). Међутим, као што се може видети, таква парцијална измена Устава је могла да обухвати само 6 чланова Устава.

У сваком случају, међу странкама је и у делу који се односи на изборно право постигнут компромис. Увођење парламентарног система Уставом из 1888. године пратила је популарност Радикалне странке у народу, стога „било је неопходно компромисном израдом нацрта устава (а то се једино тако и могло постићи) поставити кроз различите установе (квалификовани посланици, принцип сразмерног представништва, изборни поступак, нове надлежности државног савета) низ ограничења пуној мери парламентаризма који се заводио”¹⁶. У супротном, остале странке готово не би могле да учествују у раду народног представништва. М. Поповић¹⁷ сматра да су творци Устава „тежили да се обезбеди слобода и правилност изражавања народне воље” и да је та тежња „остварена и по томе што је у текст устава унет цео изборни систем са свим детаљима”.

3.1. Основни принципи изборног система: тајно и непосредно гласање и слободно и једнако право гласа

До Устава из 1888. године гласање у Србији је било јавно и посредно. Приликом израде Нацрта устава постојала је готово потпуна сагласност да се уведе непосредно гласање. Међутим, у раду Уставотворног одбора се повела велика дебата о јавном и тајном гласању. Приликом рада у ужем Уставотворном одбору, радикали су били против тајног гласања, док су либерали и напредњаци инсистирали на тајном гласању као услови слободних избора. Краљ Милан је подржао идеју тајног гласања. У раду ширег Уставотворног одбора су истицани различити аргументи за и против тајног односно јавног гласања. Тако је за јавно, а против тајног гласања навођено да постоји већа могућност за злоупотребе код тајног гласања, и да описмењеност није довољна да би се спровело тајно гласање. За тајно, а против јавног гласања је истицано да тајно гласање онемогућава притиске богаташа и власти на бираче, те да се на тај начин спречава реваншизам оних који су незадовољни како је неки бирач гласао.¹⁸ На крају је и већина радикала прихватила идеју тајног гласања и овај изборни принцип је ушао у Устав.

16 С. Стојичић, Политички и уставни компромис, 202.

17 М. Поповић, *Порекло и њосџанак*, 123.

18 Више: М. Поповић, *Порекло и њосџанак*, 102–107; Ј. М. Продановић, *Уставни развџијак*, 293–294.

Устав из 1888. године је предвиђао најпре принцип слободног права гласа, тиме што је прописивао да Народну скупштину састављају посланици које народ слободно бира по одредбама овог Устава (чл. 77 Устава). Одмах затим је предвиђено да су избори народних посланика непосредни и да је гласање тајно (чл. 78 Устава). За општинске изборе је такође било прописано да су непосредни (чл. 163 Устава). Треба напоменути да Устав не само што је предвидео примену принципа тајног гласања, већ је одредио и начин на који се оно врши, будући да је прописао да се тајно гласање врши куглицама.¹⁹ „Оваква техника гласања је погодна када је бирачко тело у већини било неписмено”.²⁰ Но, било је довољно прописати само тајно гласање, а начин на који ће се оно спровести се могао препустити закону. Према С. Јовановићу,²¹ увођењем непосредног и тајног гласања „изборни систем удешен је тако како ће се што боље спречити мешање полиције”. Сваки бирач је имао право да бира само на једноме месту, и то у оном изборном округу у којем је као бирач уписан (чл. 86 Устава). Ова одредба је представљала принцип једнаког права гласа.

3.2. Изборне јединице и број посланика

Изборне јединице (или изборна тела, како се то каже у старијој литератури) су били окрузи и вароши. Посебно је важно питање округа као изборних јединица, зато што се у раду Уставотворног одбора водила расправа о територијалној подели земље. Радикали су се залагали за постојање једне територијалне јединице између државне и општинске власти, а напредњаци и либерали су били за две такве јединице. На тај начин је расправа о територијалној подели земље директно утицала на изборни систем, јер је требало да изборне јединице прате територијалну поделу земље. „Залагање напредњака и либерала за постојање већих територијалних јединица од срезова стајало је у вези с њиховим захтевом за пропорционалним системом и бирањем по листама како би и мањине биле заступљене у Скупштини”.²² Међутим, постојало је неслагање и између напредња-

19 По М. Поповићу, гласање куглицама је преузето из ондашњег грчког устава (М. Поповић, *Порекло и њосџанак*, 158). М. Настић наводи да је идеју за овај начин гласања дао „Милован Миловановић, професор са катедре Државног права на Великој школи и секретар Одбора за израду Устава“ (Маја Настић, *Правни љринцији изборној сисџема*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2017, 146)

20 М. Настић, *Правни љринцији*, 146.

21 Слободан Јовановић, *Полиџичке и љравне расџраве*, књ. 1, Геца Кон, Београд 1932, 48.

22 Драгош Јевтић, „Поводом стогодишњице доношења Устава Краљевине Србије од 22. XII 1888. године“, *Анали Правној факулџетџа у Беоџраду*, 5/1989, 578.

ка и либерала. Став напредњака је био да треба да постоје области (њих 6), срезови и општине, а либерали су заступали став да земљу треба поделити на округе (којих треба да буде више од 6), срезове и општине. Ужи Уставотворни одбор је усвојио предлог краља Милана о подели земље на 10 жупанија, али је радикалска већина то одбила у ширем Уставотворном одбору. На крају је у завршним преговорима између радикала и либерала постигнут компромис да се земља подели на 15 округа, који се деле на срезове, а ови на општине (чл. 5 Устава). Детаљнија питања која се тичу срезова су препуштена законодавству. Из ове расправе је на крају проистекло да су изборне јединице округи (као највеће територијалне јединице) и вароши.²³ Међутим нису све вароши представљале изборне јединице, већ су то по Уставу биле „извесне вароши, које је он поименице назначио, без обзира на то да ли су окружне вароши или не”.²⁴

Број посланика није био тачно одређен Уставом. Најпре, број посланика који је биран могао је да се разликује од вароши до вароши, као и од округа до округа. За сваку варош коју је Устав предвидео као изборну јединицу истовремено је било тачно предвиђено колико се посланика бира у њој и то је било између једног и четири посланика (чл. 81 Устава).²⁵ Поред вароши, поименце су биле назначене и две сеоске општине које су бирале по једног посланика (чл. 82 Устава).²⁶ Са друге стране, број посланика који је биран у сваком округу зависио је од тога колико има пореских глава у том округу. Ова пропорција је била одређена тако што на сваких 4.500 пореских глава долази по један посланик. Уколико би вишак пореских глава у једном округу

23 С. Јовановић објашњава зашто су баш округи узети за изборне јединице, а не срезови. „У навикама нашега народа лежало је гласање по срезовима; ако су они ипак замењени округима, то је било стога што је притисак полиције био слабији у већим, него у мањим изборним јединицама“. Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића, књија њрва (1889–1897)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1929, 5.

24 Слободан Јовановић, Коста Кумануди, *Основи јавној њрава Краљевине Србије*, Књижара Геце Кона, Београд 1907, 44.

25 У Београду је бирано 4 посланика, у Нишу и Крагујевцу по 2, а по један посланик у варошима: Алексинач, Ваљево, Врање, Горњи Милановац, Зајечар, Јагодина, Књажевац, Крушевац, Лозница, Лесковац, Неготин, Параћин, Пирот, Пожаревац, Прокупље, Свилајнац, Смедерево, Ђуприја, Ужице, Чачак и Шабац.

26 Сеоска општина којој је припадало село Добриње у тадашњем ужичком округу, и сеоска општина којој је припадало село Таково у тадашњем рудничком округу, бирале су засебно свака по једног народног посланика. Општине којима припадају ова села су добиле право на по једног посланика јер су значајне за династију Обреновића. Милош Обреновић је рођен у селу Добриње (данас село Горња Добриња, општина Пожега) 1780. године, а у Таково (општина Горњи Милановац) је подигао Други српски устанак 1815. године.

прелазило 3.000, у том округу се бирао још један посланик. У број посланика који је биран из сваког округа су улазили и квалификовани посланици (чл. 79 Устава). Дакле, број посланика који се бирао у сваком округу је био у одговарајућој сразмери са бројем пореских глава у том округу. Иако делује да је Устав био преопширан у овом делу, ипак треба имати у виду да је он морао дати смернице за одређивање броја посланика, пошто њихов број није био изричито прописан.

Имајући све ово у виду, изборне јединице су за време важења овог Устава могле бити једномандатне и вишемандатне. Једномандатне изборне јединице су биле вароши за које је Уставом било одређено да се у њима бира један посланик, као и општине из чл. 82 Устава. Вишемандатне изборне јединице су били сви окрузи и оне вароши за које је Уставом било одређено да се у њима бира више од једног посланика.

Пошто је број пореских глава у сваком округу променљива категорија, требало је пред сваке изборе утврдити колики је број пореских глава, па сходно томе колико се посланика бира у сваком округу. То је одређивао нарочит одбор, чији је састав био одређен Уставом (премда се то могло препустити законском регулацији). Њега су чинили председник Државног савета, председник и оба потпредседника последње Скупштине и председник Касационог суда (чл. 80 Устава).

Све ово важи за обичну Народну скупштину. Уколико би постојала потреба да се сазове Велика Народна скупштина, по Уставу је она требало да има два пута више чланова од обичне Народне скупштине, али без избора квалификованих посланика (чл. 130 Устава).

3.3. Активно и пасивно бирачко право

Устав је предвиђао да „право бирачко има сваки рођени или природни Србин, који је навршио 21 годину, и који плаћа држави најмање 15 динара непосредне порезе на годину” (чл. 85 ст. 1 Устава). Из ове уставне одредбе произилазе три услова за вршење активног бирачког права: а) држављанство, б) старосна доб – 21 година живота, и в) имовински цензус у висини од 15 динара непосредног пореза годишње. Поред ових услова постојао је још један, но он, сходно ондашњим приликама, није у Уставу посебно наведен – а то је да су право гласа имали само мушкарци. Имајући у виду постављене услове, а нарочито старосни и имовински цензус, „бирачко право није било опште, а то значи без икаквих цензуса”²⁷.

27 Ратко Марковић, „Понос српске уставности – 125 година од доношења Устав Краљевине Србије од 1888.“, *Анали Правној факултету у Београду*, 2/2013, 319.

У ширем Уставотворном одбору се повела велика расправа поводом имовинског цензуса. Радикали су се залагали за укидање имовинског цензуса и успостављање општег права гласа. Са друге стране, либерали и напредњаци су се залагали да цензус износи 15 или 30 динара. Сматрали су да је цензус неопходан да би се спречио утицај богатих на људе из најсиромашнијег слоја који би без цензуса имали право гласа, те би били подложни подмићивању ради давања гласа.²⁸ На крају, након завршних преговора радикала и либерала задржан је цензус од 15 динара, који је и до тада постојао у изборном законодавству. Уставом се могло предвидети само постојање цензуса, а можда је било примереније да се његова висина препусти закону, што би олакшало поступак промене прописаног износа.

Ипак, залагањем радикала је усвојено да услов имовинског цензуса не важи за задругаре. Задругари који су навршили 21 годину имали су право бирања без обзира на износ непосредног пореза који су плаћали (чл. 85 ст. 2 Устава). Тако су они представљали изузетак од имовинског цензуса као ограничења општег права гласа. „Овим се повећавао број гласача у селима, као упориштима радикалске странке”.²⁹

Устав је гарантовао активно право гласа свакоме ко испуњава наведене услове, међутим, да би онај ко све постављене услове испуњава могао да гласа морао је да испуни још један услов формалне природе – да поседује бирачку карту. Бирачку карту су надлежни орани издавали свакоме ко докаже да је у прошлом или текућем полугођу платио порез од 15 динара. То се доказивало признаницом или протоколом у коме се заводи плаћање пореза (чл. 85 ст. 3 Устава). „Устав је захтевао од бирача да су порез платили и да о том имају писмена доказа”³⁰, па се прибављањем бирачке карте доказивало испуњење имовинског цензуса, као практично најстрожег услова за вршење активног бирачког права.

Поред услова за активно бирачко право, Устав из 1888. године је прописивао и разлоге за привремени губитак овог права (мада је идеја у првобитном Нацрту устава била да се унесу и основи за трајни губитак овог права). Тако су привремено губила бирачко право

28 „У пленуму одбора појавиле су се углавном две примедбе: 1) да би требало завести опште право гласа без икаквог цензуса, и 2) да би требало повећати број година бирача. Ова два предлога нису била везана један за други, мада је било изјава у том смислу, да се повисе године, а да се укине цензус“. М. Поповић, *Порекло и њосџанак*, 108.

29 Ружица Гузина, „Општине у Србији XIX века као упоришта политичких странака у борби за власт“, *Анали Правној факултету у Београду*, 2/1973, 57.

30 С. Јовановић, К. Кумануди, *Основи јавној љрава*, 52.

(чл. 88 Устава): 1) лица која су осуђена на робију, док се не поврате у права; 2) лица која су осуђена за преступе на губитак грађанске части, за време док траје та казна; 3) лица која су у затвору или у притвору за злочинства или преступе поменуте у тачкама 1 и 2; 4) лица која су судском пресудом осуђена што су злоупотребом своје власти, претњом, поклоном или обећањем поклона радила за себе или за другог да буду изабрани за посланике, а такође и они који су осуђени за продају свог гласа, при чему губитак траје за време докле је судска пресуда одредила; 5) лица која су „под стециштем”; 6) лица која су под старатељством; 7) лица која су без допуштења српске владе ступила у службу стране државе; 8) лица која су као присталице непризнатих вера осуђена за невршење грађанских и војних дужности, за време које је одредила судска пресуда. У односу на дотадашње изборно законодавство, последња два основа за привремени губитак активног бирачког права су представљала новину. У првобитном Нацрту устава је основ за губитак активног права гласа представљала осуда због хајдучије и јатаковања, али је то касније избачено.³¹ И овде се може напоменути да је било непотребно прописати разлоге за губитак права гласа на уставном нивоу, јер се то могло препустити законодавству, као што је и био случај до Устава из 1888. године.

Уз наведене разлоге за губитак активног права гласа, Устав је предвиђао и да „официри активни и у недејству и војници под заставом не могу гласати” (чл. 87 Устава). И о овом питању се повела расправа у ширем Уставотворном одбору, али је дискусију окончао краљ Милан, који „је одлучно одбио да се војска баци у политички вртлог и да напусти своју неутралност у том погледу”³². Но, уставна одредба је подразумевала да војна лица не могу гласати, али не и да губе бирачко право. „Војници задржавају бирачко право, али га не могу употребити; његово вршење је само обустављено. Сметња за вршење тога права не долази од њихове личности већ од њиховог службеног положаја, од војне службе коју врше”³³. Тиме је на уставном нивоу било ограничено право гласа војним лицима, али само за време трајања војне службе.

Устав је прописивао и услове за активно бирачко право на општинским и окружним изборима. Право гласања на њима је имао сваки српски грађанин, члан дотичне општине или округа, који, уз друге законске услове, плаћа држави 15 динара непосредног поре-

31 Више: М. Поповић, *Порекло и постанак*, 111–112.

32 Ј. М. Продановић, *Уставни развојак*, 294.

33 С. Јовановић, К. Кумануди, *Основи јавног права*, 32.

за годишње. Право гласа су, дакле, имали само бирачи који живе на територији округа или општине где се спроводе избори. Имовински цензус је био исти као за скупштинске изборе, а за задругаре који су навршили 21 годину живота такође није важио имовински цензус (чл. 164 Устава).

Када је реч о пасивном бирачком праву, Устав из 1888. године је прописивао услове за поседовање овог права. Устав је првенствено садржао један предуслов за пасивно право гласа, а то је да потенцијални кандидат мора да испуњава све услове за активно право гласа, јер је Уставом било предвиђено да ко нема право бирања не може бити ни изабран за посланика (чл. 95 Устава). Поред овога, Устав је прописивао и додатне услове за пасивно бирачко право. За посланика у Народној скупштини је могао бити изабран само онај који сем услова потребних за право бирања испуњава и следеће услове: 1) да је Србин по рођењу, или да је, ако је прирођен, настањен пет година у Србији; 2) да ужива сва грађанска и политичка права; 3) да живи стално у Србији, изузимајући оне који се стално баве на страни по државноме послу; 4) да је навршио 30 година; 5) да плаћа држави најмање 30 динара непосредне порезе на годину (чл. 96 Устава). У односу на услове потребне за активно бирачко право, неки услови за пасивно бирачко право су били строжи. Пре свега, није било довољно да се ради о држављанину Србије, већ и да је он настањен пет година у Србији. Тако, на пример, неко ко је живео у Србији три године и добио држављанство Краљевине Србије имао је активно, али не и пасивно право гласа. Затим, за пасивно бирачко право је тражена виша минимална старосна доб – 30 година. Коначно, имовински цензус је за пасивно бирачко право био дупло већи него за активно бирачко право, и износио је 30 динара плаћеног годишњег пореза. Посебно је важно напоменути да је од кандидата тражено да уживају сва грађанска и политичка права. „Први пут, Устав од 1888 везује губитак посланичке способности за губитак било ког грађанског или политичког права”.³⁴ Полицијски службеници нису могли бити бирани за народне посланике (чл. 97 Устава). Они се стога нису могли ни кандидовати, и било им је ограничено пасивно бирачко право за време трајања службе.³⁵

34 *Ibid.*, 37.

35 То је битна разлика између полицијских службеника и чиновника у државној служби. Полицијски службеници нису имали пасивно бирачко право, а чиновници би у случају избора за посланике губили службу (в. чл. 99 Устава). То значи да је за чиновнике постојала инкомпатибилност (неспојивост) са посланичком функцијом. Чиновници су могли да се кандидују на изборима, за разлику од полицијских службеника.

Сви бирачи једног округа су састављали једно изборно тело – изборну јединицу, и гласали су не за поједине кандидате, већ за целу кандидатску листу. На исти начин су бирали гласачи и у оним варошима у којима се бирало више од једног посланика (чл. 89 Устава). Гласање се у окрузима вршило на више места, у складу са одредбама изборног закона, а и вароши су се могле према потреби поделити законом на више одељака за гласање (чл. 90 Устава). Пасивно бирачко право се реализовало кандидовањем по изборним листама. Бирачке листе је могао да поднесе одређени број бирача, и то најмање 100 бирача за округе и најмање 50 бирача за вароши (али само за оне вароши у којима се бирало више од једног посланика). На свакој бирачкој листи се морало налазити онолико имена колико се кандидата бира у том округу или вароши. Носилац изборне листе, по коме је листа носила име, био је онај ко је на њој први записан. Свака листа је имала своју кутију на сваком бирачком месту (чл. 93 ст. 1 Устава). Сви ови детаљи у вези са гласањем по листама су могли бити препуштени закону.

3.4. Квалификовани посланици

Међу посланицима сваког округа су морала да постоје два посланика која испуњавају додатни услов за пасивно бирачко право – да су свршили факултет у земљи или у иностранству, или неку вишу стручну школу која стоји у рангу факултета (чл. 100 ст. 1 Устава). То су били квалификовани посланици, који су представљали интелигенцију. Постојање одређеног степена образовања се у теорији изборног права назива образовним цензусом за стицање пасивног бирачког права.³⁶ „За те школоване посланике чије је увођење краљ Милан предлагао, усталио се у одбору назив квалификовани посланици, због виших стручних квалификација које су поседовали у односу на остале чланове законодавног тела”.³⁷ Увођење квалификованих посланика је заменило дотадашње владине посланике, који су такође били представници интелигенције. Истовремено, квалификовани посланици су били и замена за други дом, пошто се у Уставотворном одбору одвијала широка расправа о томе да ли је Србији потребан једнодоман или дводоман парламент. Радикали су били за један дом. Напредњаци и либерали су заступали тезу о два дома и тако ”су настојали да омогуће представницима грађанских слојева, чији су они

36 Видети: Маријана Пајванчић, *Изборно право*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Београд 2008, 38.

37 Маша Кулаузов, „Један или два дома законодавног тела? Рад уставотворног одбора образованог 1888. године“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2010, 413.

политички представници били, да уђу у скупштину и да се тако начини равнотежа према радикалним сељачким посланицима”.³⁸ Краљ Милан се приклонио становишту о једном дому. На крају је као компромисно решење одлучено да народно представништво буде једнодомно, али да се уведу квалификовани посланици. „Тако се интелигенција није одвајала од ’обичног народа’ у посебан скупштински дом, чиме би се расцеп између ње и народа продубљивао уместо да се ублажава”.³⁹ Један од разлога за увођење квалификованих посланика је био и да се обезбеди стручна израда прописа. Зато је постојање квалификованих посланика, како је о томе писао М. Илић, омогућило следеће: „посланици без квалификација донеће у скупштину знање о народним потребама; посланици с квалификацијама градиће од тога законе”⁴⁰.

Поред тога, постојао је спор између странака о томе колико треба да буде квалификованих посланика. Јавили су се предлози да њих буде трећина, четвртина или петина од укупног броја посланика, а на крају је усвојено да их буде 30, пошто су се из 15 изборних округа бирала по два квалификована посланика. Међутим, увођењем квалификованих посланика је донекле сужен избор који су бирачи имали пред собом. „Да не би у Скупштину дошли сами сељаци и трговци са нешто попова, Устав је, тако рећи, приморао народ да бира један део посланика из интелигенције”.⁴¹ Устав је прописивао и да се квалификовани посланици бирају у окрузима истог дана и на исти начин као и остали посланици, али одвојено од њих (чл. 100 ст. 3 Устава).⁴²

Ипак, постојала су одређена лица за која се по Уставу сматрало да задовољавају услов за квалификоване посланике иако немају високошколско образовање. То су сви они: а) који су били председници или потпредседници Народне скупштине; б) министри и дипломат-

38 Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд 2016, 209.

39 Р. Марковић, „Понос српске уставности”, 318.

40 Михаило Илић, „Квалификовани посланици (I)“, *Мисао: књижевно-политички часопис* 4/1924, 304.

41 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 383.

42 Приликом законске разраде овакво „одвојено бирање“ је било спорно јер је за потпуну одвојеност било нужно подносити одвојене листе за „обичне“ и квалификоване посланике, затим да на сваком бирачком месту постоје две одвојене гласачке кутије и да бирачи имају различите гласачке куглице за ове две врсте кандидата. „Тако се онда дошло до једне листе, али са одвојеним кандидатима: кандидатима под I и кандидатима под II, који су ипак бирани сваки за се, одвојено, помоћу засебних количника, што и јесте битна одлика засебног бирања“. (Светолик М. Гребенац, *Из српског уставног права*, Штампарија „Штампе“ Ст. М. Ивковића и Комп., Београд, 1910, 44).

ски агенти, и они који су то били; в) председник, потпредседник и чланови Државног савета, и они који су то били; г) генерали и пуковници у пензији (чл. 100 ст. 2 Устава). Ова лица су практично представљала супститут за интелигенцију, али је то истовремено стварало опасност да уместо интелигенције у Народну скупштину уђу већ политички искусни посланици и ранији функционери и лица која су некада била у војној и дипломатској служби.

Н. Кршљанин у својој анализи ондашње парламентарне праксе закључује „да је опште стање образовања међу кандидатима и изабранима за (обичне) посланике Народне скупштине заиста било на прилично ниском нивоу, те је постојала реална потреба за поправљањем овог стања интервенцијом уставотворца”.⁴³ Ова установа је тако „знатно подигла број образованих (или барем искусних у државним пословима) људи у саставу парламента”.⁴⁴ Ипак, установа квалификованих посланика је ограничавала могућност избора бирача, пошто су у сваком изборном округу морали да бирају два таква посланика, иако можда не би бирали те кандидате кад би они били кандидовани на истој листи са осталим, обичним посланицима. М. Илић⁴⁵ наводи да је ова установа требало да буде само привременог карактера, са циљем „да приближи народ и интелигенцију”, али „су се за време њеног постојања стално дизали гласови против ње, као против нечег наметнутог”.

3.5. Изборна администрација, изборна периода и накнадни избори

Устав из 1888. године је посветио пажњу и органима за спровођење избора. То су били бирачки одбори и главни бирачки одбори. На сваком месту где се врши гласање је био образован бирачки одбор. Устав је прописивао састав бирачких одбора – сваки бирачки одбор је био састављен од: 1) једног општинског одборника ког је изабрао општински одбор, 2) по једног представника сваке бирачке листе и 3) једног судије, судског чиновника или правника (чл. 91 Устава). У варошима и општинама у којима се бирао по један посланик, бирачки одбор, који издаје посланичка пуномоћства, био је саста-

43 Нина Кршљанин, „Установа квалификованих посланика по Уставу Србије од 1888. године“, Владан Петров et. al. (ур.), *Устав Краљевине Србије од 1888 – 125 година од доношења: зборник радова са научној скупи*, Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд 2015, 233. Више: *Ibid*, 226–233.

44 *Ibid*, 233.

45 Михаило Илић, „Квалификовани посланици (крај)“, *Мисао: књижевно-политички часопис* 5/1924, 393.

вљен од: 1) једног судије месног или најближег првостепеног суда одређеног коцком, 2) председника општинског суда и 3) по једног представника сваког кандидата (чл. 94 ст. 3 Устава). Иако је неуобичајено да састав бирачких одбора буде описан у уставу, С. Јовановић је објаснио разлог томе. „По дојакошњим законским прописима, те су одборе одређивали сами бирачи пред почетак гласања. Дешавало се често да владине присталице, уз припомоћ полиције, изаберу бирачки одбор искључиво из своје средине”.⁴⁶ Да се то не би дешавало, састав бирачких одбора је унет у Устав.

У сваком главном окружном месту и у варошима које су бирале више од једног посланика образовани су главни бирачки одбори. Њихова надлежност је по Уставу била да прикупљају све гласове, пребројавају их, проглашавају резултат избора и дају посланичка пуномоћства. Главним бирачким одборима су председавали један од чланова Државног савета или Касационог суда, што би се одредило коцком. Главне бирачке одборе су чинили: 1) један члан сталног окружног одбора, 2) председник месног општинског одбора, 3) један члан апелационог суда или председник првостепеног суда и 4) по два представника сваке бирачке листе (чл. 92 Устава).

Посланици су бирани за обичну Народну скупштину општим избором на три године, колико је износила изборна периода. За сваку трогодишњу скупштинску периоду избори су се вршили на Крстовдан, 14. септембра. Устав је предвиђао да ако би се општи избори вршили после распуштања Скупштине, трогодишња периода се рачунала од наредног септембра. Пре почетка те периоде Скупштина се могла сазвати у ванредни сазив. У случају накнадних избора, посланици су добијали своје пуномоћство до краја скупштинске периоде у којој су бирани, а накнадни избори су се морали извршити најдаље месец дана од како је посланичко место остало упражњено (чл. 101 Устава).

3.6. Расподела посланичких мандата

Устав из 1888. године је увео у српско изборно право пропорционални изборни систем (систем представништва мањине). Тако је Србија била међу првим земљама које су прихватиле овај систем. Одредбе Устава о овом систему биле су дело Јована Ристића, а радило се о примени методе обрачуна мандата која се зове Херов систем (Херова квота).⁴⁷ Ипак, Уставотворни одбор није лако примио овај

46 С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 5.

47 Нав. према: М. Поповић, *Порекло и њосџанак*, 112. За изборноправни аспект Херове квоте видети: М. Пајванчић, *Изборно љраво*, 198–209.

систем расподеле посланичких мандата. Највећа дебата се одвијала у ширем Уставотворном одбору. Радикали су били против овог система. Имајући у виду њихову популарност у народу, они су применом већинског система могли да добију готово све посланичке мандате. То, наравно, није одговарало напредњацима и либералима, па су они „пристајући на једнодомни парламент – што је за радикале тада био неодступни захтев – у пропорционалном представништву видели начин да као мале странке ипак обезбеде свој утицај”⁴⁸. Такође, радикали су у ширем Уставотворном одбору замерали то што су у Нацрт устава унети детаљи формуле о расподели мандата, те су сматрали да то треба препустити закону. „Радикали су се бојали, да се сразмерним представништвом не претера тако да скупштина остане без јаке већине”⁴⁹. Ипак, ни након завршних договора радикала и либерала те појединости нису уклоњене из Нацрта, пошто либерали од тога нису одступали.

Пропорционални систем се примењивао у вишемандатним изборним јединицама (у окрузима и у варошима у којима се бирало више од једног посланика). Но, Устав не само да је одредио принцип обрачуна мандата, већ је прецизно ушао у проблематику тзв. изборне математике. Целокупан број бирача који су гласали подељен бројем посланика који се бира у свакој изборној јединици давао је количник гласова према коме је свакој листи досуђиван сразмеран број посланичких места. Свака листа је добијала онолико посланичких места колико се пута количник садржи у гласовима које је она добила. У свакој листи количник се придавао најпре кандидату на челу листе, па за тим осталим кандидатима по реду у којем су назначени, док се не исцрпи број њених гласова. То значи да се приликом расподеле мандата који припадају једној листи морао поштовати редослед кандидата са те листе. Уколико би остало упражњених места, тј. ако би било посланичких места за које ниједна листа није добила број гласова раван количнику, по један посланик се придавао оним листама које имају број најближи количнику, док се не добије број посланика из те изборне јединице. Такав начин попуне упражњених посланичких места је омогућавао „и мањим странкама да се изборе за покоје посланичко место”⁵⁰. У случају да је тај број једнак на више листа, коцком се решавало којој листи се даје посланичко место (чл. 93 ст. 2–4 Устава). „Пропорционални систем је онемогућавао највећу странку да

48 Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године*, Логистика / Мултидисциплинарни центар за подстицање интеграционих процеса и хармонизацију права, Нови Београд – Београд 2008, 87.

49 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 386.

50 Т. Маринковић, *Расправа о праву*, 37.

она покупи све мандате, а омогућавао је мањини да и она буде представљена у народном представништву, сразмерно добијеним гласовима. Тај изборни систем био је брана тиранији страначке већине⁵¹

Истовремено је у једномандатним изборним јединицама (у варошима у којима се бирао један посланик и у општинама из чл. 82 Устава) примењиван већински изборни систем. Применом већинског система у овим изборним јединицама би био изабран кандидат који је добио апсолутну већину гласова. Ако нико не би добио апсолутну већину гласова, спроводили би се поновни избори, на којима би за победу била довољна релативна већина. Уколико би подела гласова била једнака, коцком би се одлучило коме ће припасти посланички мандат (чл. 94 ст. 1 и 2 Устава).

Дакле, према Уставу из 1888. године истовремено су примењивани и пропорционални и већински изборни систем, с тим што је први коришћен у вишемандатним, а други у једномандатним изборним јединицама.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Устав из 1888. године је увео битне промене у српски изборни систем. Најважније од њих јесу увођење непосредног и тајног гласања и пропорционалних избора. Значајну новину су представљале и одредбе о квалификованим посланицима, али се ту радило о измењеној варијанти некадашњих владиних посланика. Чини се да су радикали много више попуштали од напредњака и либерала када је реч о одредбама које регулишу изборни систем. Тако су радикали пристали на непосредно и тајно гласање, имовински цензус и квалификоване посланике. Најважнија тачка у којој су попустили напредњаци и либерали је било задржавање једнодомног система, али су у замену за дводомни систем добили установу квалификованих посланика.

Уставне одредбе које се односе на изборни систем су у Уставу из 1888. године драстично одступале од стандардне уставне материје. Тако су у Устав ушли бројни детаљи који више приличе изборном законодавству, па је то доста ограничило законодавца приликом доношења изборног закона. Међутим, то је учињено да би се спречило да, у условима парламентарне већине, радикали путем закона прилагођавају начелне уставне одредбе својим потребама. Шире уставно регулисање изборноправних питања је требало да помогне решавању неких проблема који су постојали у ондашњој парламентарној пракси. Тако, тајно гласање је уведено да би се онемогућили (или бар смањили) притисци на бираче. Оно се вршило путем гласачких

51 Р. Марковић, „Понос српске уставности”, 319.

куглица, што је било добро у условима ниске писмености становништва. Пошто Устав није предвидео укупан број посланика који се бира, морао је да регулише број посланика који се бира у варошима и да пропише начин на који ће се израчунати број посланика који се бира у окрузима. Како је Устав предвидео постојање имовинског цензуса, али и његову висину, у Устав је морала да уђе и идеја радикала о непостојању имовинског цензуса за задругаре јер је то био битан изузетак од овог услова за активно право гласа. Радикали су тако повећали број својих бирача јер многи њихови гласачи не би иначе испунили услов имовинског цензуса. Војницима је на уставном нивоу ограничено активно, а полицијским службеницима пасивно право гласа, да би се (бар нормативно) обезбедила њихова политичка неутралност за време вршења службе. Квалификовани посланици су уведени уместо дотадашњих владиних посланика, као замена за други дом, да би се повећао број високообразованих посланика. Састав бирачких одбора је унет у Устав да ове органе не би чинили само грађани који су присталице владе. Детаљи пропорционалног система су унети да би се онемогућило да радикалска већина законом мења начин претварања гласова у мандате.

Свакако, Устав Краљевине Србије из 1888. године има несумњив допринос уставном развоју Србије, и важи за један од наших „најдемократскијих” устава. Детаљно регулисање изборноправних института даје му посебан печат и чини га јединственим у нашој уставној историји.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Устав од 1888., Небојша Ранђеловић, Миљана Тодоровић-Крстић (прир.), *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа*, Завод за уџбенике, Београд 2009, 212–247.

ЛИТЕРАТУРА:

Светолик М. Гребенац, *Из српској уставној права*, Штампарија „Штампе” Ст. М. Ивковића и Комп., Београд, 1910.

Ружица Гузина, „Општине у Србији XIX века као упоришта политичких странака у борби за власт”, *Анали Правној факултету у Београду* 2/1973, 53–64.

Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, књига друга*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1924.

- Михаило Илић, „Квалификовани посланици (I)”, *Мисао: књижевно-йולי-тички часопис* 4/1924, 301–309.
- Михаило Илић, „Квалификовани посланици (крај)”, *Мисао: књижевно-йולי-тички часопис* 5/1924, 385–395.
- Драгош Јевтић, „Поводом стогодишњице доношења Устава Краљевине Србије од 22. XII 1888. године”, *Анали Правној факултету у Београду* 5/1989, 577–580.
- Слободан Јовановић, Коста Кумануди, *Основи јавној права Краљевине Србије*, Књижара Геце Кона, Београд 1907.
- Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића, књига друга (1878–1889)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1927.
- Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића, књига прва (1889–1897)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1929.
- Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе, књ. 1*, Геца Кон, Београд 1932.
- Миодраг Јовичић, *Устав и уставности*, Службени гласник / Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2006.
- Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српској народа*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд 2016.
- Нина Кршљанин, „Установа квалификованих посланика по Уставу Србије од 1888. године”, Владан Петров *et. al.* (ур.), *Устав Краљевине Србије од 1888 – 125 година од доношења: зборник радова са научној скупи*, Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд 2015, 219–234.
- Маша Кулаузов, „Један или два дома законодавног тела? Рад уставотворног одбора образованог 1888. године”, *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду* 3/2010, 409–420.
- Танасије Маринковић, *Расправа о праву на слободне изборе*, Досије студио, Београд 2019.
- Ратко Марковић, „Понос српске уставности – 125 година од доношења Устава Краљевине Србије од 1888”, *Анали Правној факултету у Београду* 2/2013, 315–319.
- Маја Настић, *Правни принципи изборној системи*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2017.
- Стојан Новаковић, *Двадесет година уставне йолишке у Србији: 1883–1903*, Књижарница С. Б. Цвијановића, Београд 1912.
- Маријана Пајванчић, *Изборно право*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Београд 2008.
- Миливоје Поповић, *Порекло и йосијанак Устава од 1888 године*, докторска теза, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 1939.
- Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године*, Логистика / Мултидисциплинарни центар за подстицање интеграционих процеса и хармонизацију права, Нови Београд – Београд 2008.

Јаша М. Продановић, *Уставни развијак и уставне борбе у Србији*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон а.д., Београд 1936.

Драган Стојановић, *Уставно право*, Правни факултет у Нишу, Центар за публикације, Ниш 2014.

Слободанка Стојичић, „Политички и уставни компромис у Србији 1888. године”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 19/1979, 195–230.

Слободанка Стојичић, „Самоуправа у Србији према Закону о општинама из 1889. године”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 22/1982, 159–178.

Aleksa M. DAMNJANOVIĆ*

ELECTION LAW AS MATERIA CONSTITUTIONIS – AN EXAMPLE OF THE 1888 CONSTITUTION

Summary

As a standard source of constitutional law, the constitution usually contains basic provisions on the electoral system. However, constitutions sometimes regulate the electoral issues in more detail. An example of such a constitution in the constitutional history of Serbia is the Constitution of the Kingdom of Serbia of 1888. This paper will analyse the provisions of the 1888 Constitution regarding the electoral system. Having this in mind, the aim of this paper is: 1) to present and analyse the provisions in this constitution that regulate the electoral system, and to group them according to the appropriate institutions of election law; 2) to point out the unusually large number of provisions about the electoral system in this constitution and explain the reasons for that; 3) to present the reasons for making certain solutions at some of the institutions of election law. Provisions on election law will be classified according to the following institutions: the basic principles of the electoral system, constituencies and the number of MPs, active and passive suffrage, voting by lists, qualified MPs, electoral administration, election periods and subsequent elections, distribution of mandates.

Key words: *Electoral law. – Constitution of the Kingdom of Serbia of 1888. – Electoral system. – Constitutional matter.*

Рад приспео / Paper received: 26.4.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 22.6.2022.

* Student of master's academic studies of law at the University of Niš Faculty of Law, aleksamdajnjanovic@gmail.com.

UDC: 341.382"1919"

CERIF: S140, H250, H300

DOI: 10.51204/HLH_22103A

Огњен БОЈАНИЋ*

ФРАНЦУСКА И КРАЉЕВИНА СХС НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ

Међународни положај Краљевине СХС у послерајној Европи био је изузетно тежак и сложен, преваходно збој самој тежака и концепција уједињења јужнословенских народа на простору Балкана – али и збој читаве ситуације која је владала на европском континенту, који се поново сусрео са прекрајањем граница несаванком великих империја (царске Русије, Османској царства, Аустроугарске монархије и Немачке) и несаванком нових држава.

У таквом бурном периоду, од политичких чинилаца и дипломата заједничке државе Јужних Словена, која је настала 1. децембра 1918. године, очекивало се да на Конференцији мира у Паризу улажу напоре у изрази за новим дипломатским савезништвима, али и да очувају традиционална, као што је било савезништво са Француском, ради балансирања између жеља и захтева великих сила са једне и одбране националних интереса са друге стране. Основни циљ је свакако био очување територија које је Краљевина Србија као победница Великој рату ослободила а пошом и ујединила.

Кључне речи: Краљевина СХС. – Француска. – Париска мировна конференција. – Версајски мировни уговор.

1. УВОД

Рад ће покушати да приближи читаоцу односе Француске и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца током Париске мировне кон-

* Студент треће године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, ognjenbojanic1234@gmail.com.

ференције.¹ Однос две савезнице у том моменту треба посматрати из два угла. Први је политика коју је водила Француска – у том моменту најјача копнена европска сила – чији је примарни циљ био кажњавање Немачке због изазивања рата. Други угао посматрања јесте повезаност Србије и Француске која датира још из периода српске револуције под Османским царством, а која ће временом и стицањем аутономије, потом и пуне независности Србије, постајати све интензивнија како у дипломатском тако и у економском смислу, док ће посебну ноту у зближавању две земље дати сећање на заједничку борбу, страдање и победу две војске у Великом рату. Скуп ових чинилаца довешће до ширења франкофилије, а ослањање на Француску као заштитницу и савезника биће једна од посебних карактеристика југословенске краљевине.

Потписивањем примирја између сила Антанте и Немачке у јесен 1918. године, недалеко од вароши Компјењ у Француској, дошло је до престанка четворогодишњих ратних сукоба. Свет се до тада сусрео са највећим разарањем у историји, а у Европи је дошло до нових промена граница. После пораза Немачке и распада Аустроугарске монархије стари континент је добио нове државе, и сада их је било укупно 33 уместо дотадашњих 28. Највеће промене су се десиле на простору некадашње две империје, између Балтика и Јадрана, где су настале мале или средње националне државе попут Чехословачке, Пољске и Мађарске, док су јужни крајеви Хабзбуршке монархије – Далмација, Босна, Славонија, Словенија, Хрватска и Војводина, које је ослободила војска Краљевине Србије – били уједињени са две међународно признате краљевине, Србијом и Црном Гором.²

Уз овако велике геополитичке промене, рат и сукоби су оставили јак траг и на економском и демографском плану. Готово све привреде европских земаља које су учествовале у Првом светском рату биле су девастиране. Највише су пострадале велике силе, па тако Велика Британија и Француска излазе из рата као победнице – али са вишемилионским дуговима за кредите, милионским жртвама, губитком од око 30% целокупног националног богатства. На супротној страни је била Немачка, која бележи губитак од 22% националног богатства, доживљава револуцију, стварање Вајмарске републике, и суочава се са обавезом плаћања ратних репарација које ће бити одређене на

1 Званично име државе од момента настанка 1. децембра 1918. године гласило је Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца и оно се задржало до 15. јула 1920. године када се одлуком Привременог народног представништва име државе променило у Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

2 Андреј Митровић, *Време нејирјељивих*, Завод за уџбенике, Београд 2012, 60–61.

Париској мировној конференцији.³ Међутим, привреда Немачке је ипак „била у бољем стању него привреде савезничких земаља, изузев САД, будући да није трпела физичко разарање на копну (попут Француске) или на мору (попут Велике Британије)“.⁴ Сједињене Америчке Државе су, за разлику од својих савезника, током ратних година доживеле економски просперитет. Привреда САД не само да је остала готово нетакнута већ је успела да доживи и свој раст услед њеног прилагођавања ратним потребама али и давањем кредита истрошеним силама Антанте. Улагање у војно-техничку индустрију за потребе рата довело је до слабљења и успоравања напретка мирнодопских грана привреде, што ће за последицу имати губљење примата западноевропских сила, а привредно-економски центри ће се из Брисела, Париза и Берлина преселити у Вашингтон и Њујорк.⁵

Велику жртву су поднеле и мале земље, попут Белгије и Србије. Број жртава који је поднела Краљевина Србија никада није био прецизно утврђен, али према подацима до којих је дошао Драгољуб Јовановић сматра се да је током рата Србија изгубила око 1.000.000 становника, и да је 22,4% мушке популације изгубило живот (док је, примера ради, проценат изгинуле мушке популације у Француској био 10,5% а у Немачкој 9,8%).⁶ Сличне али не и потпуно исте цифре о броју страдалих, данас општеприхваћене у литератури, налазиле су се у мемоару на француском језику који је делегација Краљевине СХС 31. марта 1919. године доставила Комисији за репарације; у том документу се наводе бројке од 402.435 страдалих војника и 845.000 цивила, тј. збирно 1.247.345, што је чинило 28% од укупне предратне популације Краљевине Србије.⁷ Новија истраживања о броју страдалих, попут студије Милета Бјелајца, ипак указују на потенцијалне неправилности и неуједначености цифара из различитих извора код израчунавања – непосредно након рата – укупног броја жртава. Наиме, појављују се разлике између броја страдалих наведеног у мемоару којег је Влада Краљевине СХС поднела Комисији за репарације и броја Врховне команде из ратног периода, као и између података из мемоара и података које су државни органи Краљевине СХС по-

3 Чедомир Попов, *Од Версаја до Данциња*, Завод за уџбенике, Београд 2015, 11-14.

4 Борис Беговић, „Економске одредбе Версајског мировног уговора: преиспитивање након једног века“, *Нови Архив за правне и друшћивене науке* 1/2021, 74.

5 Ч. Попов, 13-14.

6 Драгољуб Јовановић, *Економске и друшћивене последице рата у Србији* (превео Владимир Павловић), Службени гласник, Београд 2018, 260.

7 Миле Бјелајца, „Ратни губици Србије у Првом светском рату - контроверзе око бројева“, *Токови историје* 1/2021, 49.

кушали да прикупе у међуратном периоду. Све то указује да постоји доста нејасноћа и проблема при утврђивању броја страдалих, готово током периода од октобра 1915. године па све до доласка војске на Крф.⁸ У Србији су и на индустријском плану такође били стравични губици. Штета је у просеку износила између 30% и 100% када је реч о зградама, док је губитак у погледу машина и постројења био око 57%. Тешке губитке су претрпеле и саобраћајнице, које су у просеку оштећене за око 82%.⁹

Америка својим уласком у рат на страни Антанте и својим доприносом коначној победи (уз минималне жртве и губитке које је сама претрпела) постаје значајан фактор на светској политичкој позорници. Утицај на светске токове за Америку је имао и симболички значај, јер је то представљало њено напуштање политике изолационизма – али ће такав приступ бити кратког даха. Услед болести и каснијег пораза на изборима председника Вудроа Вилсона и доласка републиканаца на власт, Америка ће се опет окренути себи.¹⁰ Политику изолационизма ће водити готово до напада на Перл Харбор, када улази у Други светски рат крајем 1941. године.

Снага Америке могла је да се осети од почетка Париске конференције, а најбољи доказ је што је за основне принципе рада Конференције, уз сагласност свих представника, узет програм од четрнаест тачака америчког председника Вилсона, којима је било јасно дефинисано како омогућити просперитет на светском плану у годинама након рата. Уз неколико општих тачака, Вудро Вилсон је конкретно прецизирао како треба уредити европски континент након престанка војног сукоба.¹¹ Најважније тачке су, условно речено, ишле у ко-

8 *Ibid.*, 71 и даље.

9 „Негативне последице рата у Србији импресионарају посматрача толико силовито да му се чини да ће на тој земљи заувек остати крвав, блатњав и прашњав траг рата.“ Д. Јовановић, 254–257.

10 Бојан Милисављевић, „Спољнополитички аспекти уједињења“, Зоран Мирковић, Борис Беговић (прир.), *Сто година од уједињења: формирање државе и права*, Универзитет у Београду – Правни Факултет, Београд 2020, 48.

11 Четрнаест тачака председника Вилсона, сажето: 1. увођење принципа јавне дипломатије; 2. апсолутна слобода пловидбе морима, како у миру тако и у рату; 3. успостављање једнаких услова трговине међу свим државама; 4. свођење националних наоружања на минимум, искључиво за потребе домаће безбедности; 5. равноправно прилагођавање колонијалних захтева, засновано на принципу да у одлучивању о свим таквим питањима суверенитета интереси становништва ког се ова питања тичу морају имати исту тежину као и праведни захтеви влада чији статус треба да се одреди; 6. евакуација трупа Централних сила са руске територије, и давање могућности Русији да сама одреди сопствени политички развој и државну политику; 7. евакуација трупа и обнова Белгије; 8. повратак свих окупираних француских територија, укључујући Алзас и Лорен; 9. прила-

рист малих народа, јер су на основу тих тачака могли да остваре своја права, или бар да се легитимно и дипломатски боре за њих. Како је време одмицало и интерес Америке за Конференцију опадао, тако су се, нажалост, све мање поштовала поменута начела, јер би њихово апсолутно поштовање и примена значили препреку неким силама у остваривању сопствених партикуларних интереса.

Друга важна карактеристика спољнополитичког деловања Америке – поред интензивног рада на Конференцији у Паризу – јесте њен утицај на стварање организације на светском нивоу под именом Друштво народа, чији је примарни циљ био да се проблеми и сукоби у свету решавају дипломатским и мирним путем.¹² Овакав концепт ће бити напуштен тридесетих година услед јачања тоталитарних режима, али након Другог светског рата идеја ће бити обновљена, те ће на темељима Друштва народа бити формирана нова организација под именом Уједињене нације, која траје до данашњих дана.

2. ФРАНЦУСКА И КОНФЕРЕНЦИЈА МИРА

Од почетка Париске мировне конференције 18. јануара 1919. године па све до краја њеног званичног рада 21. јануара 1920. године видело се да је то искључиво скуп земаља победница у Првом светском рату. Пораженим земљама и земљама које су прогласиле неутралност није био дозвољен приступ раду Конференције, док делегација Русије није била позвана зато што је владао став да је у Русији на власти нелегитимна бољшевичка клика која је са Немачком потписала неповољан сепаратни мир у Брест-Литовску, чиме је изгубила статус победнице.¹³

Међу државама победницама је такође прављена разлика, на основу њихове снаге, утицаја и величине, тако да су главну реч водили представници пет најмоћнијих земаља, формирајући у оквиру Конференције посебно тело под називом Врховни савет, који су чиниле Америка (на челу делегације је био председник Вудро Вилсон),

гођавање граница Италије треба да буде спроведено дуж јасно препознатљивих линија националности; 10. народи Аустроугарске треба да добију могућност за слободно самоопредељење; 11. Румунији, Србији и Црној Гори треба вратити окупиране територије, а Србији треба дати слободан и сигуран приступ мору; 12. давање суверенитета турском делу Османског царства, уз гаранцију слободне трговине кроз Дарданеле; 13. стварање независне Пољске; 14. оснивање Друштва народа. <https://www.theworldwar.org/learn/peace/fourteen-points>, последњи приступ: 19.2.2022.

12 Ч. Попов, 129.

13 *Ibid.*, 119.

Француска (премијер Жорж Клемансо), Велика Британија (премијер Дејвид Лојд Џорџ), Италија (премијер Виторио Орландо) и Јапан (премијер Такаши Хара). Међутим, Италија је активно учествовала у раду Савета само када је на дневном реду било питање које се тичало њених интереса, док Јапан готово да није присуствовао седницама на којима се одлучивало о старом континенту.¹⁴ За разлику од великих, мале земље учеснице једино су могле да своје афинитете и предлоге излажу пред 52 комисије, које временом губе на значају. Комисијама су председавали представници најутицајнијих земаља.¹⁵

Опонената у виду поражених није било, али је Версај практично од почетка, због сукобљених ставова и аспирација „великих” и „малих” био право дипломатско и политичко бојиште. Али иако разједињени, сви учесници у Паризу су ипак били свесни да од њиховог рада зависе будућност и напредак света. Политичке и дипломатске расправе нису имале непријатељски контекст, сем односа на релацији Италија – Краљевина СХС, који је имао све предзнаке политичке кризе, на ивици војног сукоба, и за који се кроз читаву 1919. годину није назирало обострано прихватљиво решење, те је то питање остало нерешено и након званичног завршетка Конференције.¹⁶

Француска је на Конференцији имала конкретан циљ: економско, војно и територијално кажњавање Немачке због изазивања рата. Како је сама Француска изашла из рата као победник али са великим економским и демографским губицима, она је у ратним репарацијама и територијалном проширењу видела начин да лакше изађе из кризе која је у послератном периоду била неминовна. Француска је упоредо са израдом плана мировног уговора имала и јак спољно-политички ангажман, који је подразумевао склапање малих савеза између немачких суседа, како би Немачку опколила, заштитила своје источне границе, и на дужи временски период спречила Немачку да опет постане утицајна сила у Европи и свету. Постојало је неколико предлога мировног уговора, међу којима је предлог адмирала Фоша био најрадикалнији, док је блажу верзију предложила влада на челу са Клемансоом. Уз одређене промене, овакав нацрт ће бити основа за уговор који ће бити потписан 28. јуна 1919. године.

14 Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2008, 98-99.

15 На челу Комисије за територијална питања био је Андре Тардје, Комисије за Друштво народа – Вудро Вилсон, Комисије за ратну одговорност – амерички министар иностраних послова Роберт Лансинг, и Комисије за одређивање ратне штете – француски дипломата Клоц. Ч. Попов, 128.

16 Андреј Митровић, *Југославија на Конференцији мира 1919-1920*, Прометеј, Нови Сад 2019, 233.

Нацрт је подразумевао ревизију Франкфуртског мира из 1871. године којом би се под окриље Француске вратили Алзас и Лорена.¹⁷ У вези са плаћањем ратних репарација, међу четворицом лидера земаља победница било је доста расправа о висини износа. Поводом тог питања формирана је и посебна комисија за ратне репарације, која је одредила да је Немачка дужна да на име прве рате до маја 1921. године исплати пет милијарди долара, док је износ читавог дуга номинално износио 33 милијарде долара а ефективно 12,5 милијарди.¹⁸ Немачка јавност је овакав вид одређивања репарација сматрала једностраним наметањем воље победника, иако је немачка страна и сама учествовала у процесу формулисања, без могућности одлучивања али уз слободу да изложи своје мишљење о износу и начину одређивања репарације. Током преговора за немачку страну није био приоритет да смањи износ репарација, већ се основ њеног дипломатског деловања базирао на минимализацији територијалних губитака и одбацивању одговорности за започињање рата. Немачка је чак била спремна и да прави уступке у погледу плаћања репарација само да би њена територијална целовитост остала релативно очувана. Временом је преовладало мишљење, које је изнео Адам Туз, да је такав економски систем кажњавања претио да Немачку сведе на ниво трећеразредне државе попут Кине или Египта, које су у периоду империјализма имале симболе независности али су суштински биле под страном војном и финансијском контролом.¹⁹ То је само делимично тачно: репарације и обавеза плаћања су саме по себи трауматичне за буџет сваке државе, па и оне која је економски стабилна, али далеко од тога да су овакве репарације до те мере наудиле Немачкој и уназадиле је, јер је она у постверсајској деценији забележила видљив економски напредак са завидним стопама економског раста, чему је врло допринела индустрија која је остала неоштећена током рата.²⁰

Немачка војска је ограничена на само 100.000 војника и 4.000 официра, док су немачке колоније у Африци и Кини подељене између сила Антанте.²¹ Наизглед, требало је да ове две ставке у додатној мери казне Немачку – али оне су, парадоксално, додатно

17 Ч. Попов, 122–123.

18 На крају, у коначној верзији Версајског мировног уговора износ репарација био је готово дупло нижи од цифре од 25 милијарди долара коју је немачка страна нудила у свом нацрту мировног уговора. Б. Беговић, 73, 80.

19 Adam Tuz, *Potop: Velliki rat i prekrajanje svetskog poretka* (prevela Radmila Ivanov), Clio, Beograd 2019, 324.

20 Б. Беговић, 109.

21 А. Митровић, *Време нејирљивих*, 56.

омогућиле привредни напредак Немачке. Ограничење војске је значило и моментално смањење издатака за војне снаге, што је допринело уравнотеженом буџету уз значајно мање пореско оптерећење, а то погодује привредом расту. Готово слична ствар десила се и са колонијама: њиховим губитком Немачка је само уштедела, јер су током предратних година њени издаци на име колонија били већи од прихода, те се може закључити да је мотив Немачке да контролише удаљене територије био само политичке природе.²²

Највеће и најжустрије дискусије унутар Врховног савета ипак су вођене о питању Сарске и Мајнске области. Француска је због стратешких и економских разлога захтевала да се њој припоје ове две области, чему су се САД и Велика Британија оштро супротставиле. У овоме се видела бојазан англо-америчког фактора од превеликог јачања Француске, односно бојазан да ће Европа у којој је Француска толико јака бити у истој мери нестабилна као што је била и пре 1914. године. То ће бити и један од разлога слабог повезивања Велике Британије и Француске у послератном периоду.²³ До решења питања Сарске и Мајнске области се ипак дошло: обе области су на 15 година стављене под контролу Друштва народа.²⁴ Француска није потпуно остала без плена, и добила је ексклузивно право на експлоатацију рудника у Сару као вид компензације за опустошен север земље током рата.²⁵ Договорено је било и да се спроведе потпуна демилитаризација леве обале Рајне. Важан део Версајског уговора било је стварање Пољске као међународно признате државе, која је обликована тако да буде брана потенцијалном немачком милитаризму и бољшевичком продору у срце Европе. Због тог мотива добила је значајна проширења, укључујући западну Пруску, посебне трговинске погодности за град Гдањск, који је на интервенцију Британаца стављен под управу Друштва народа, док је територијама Маријенвердер и Аленштајн дато право да се плебисцитом изјасне о својој даљој судбини.²⁶ Оно што је Немце највише погодило и изазвало јасна противљења Версајском уговору – уз територијалне губитке при формирању Пољске и наметање кривице за изазивање рата – јесте то што је Немцима било ускраћено право на самоопредељење, чиме је велики број Немаца остао ван постверсајских граница Немачке, док је једном тачком Версајског уговора било забрањено уједињење

22 Б. Беговић, 108–109.

23 Michael S. Neiberg, *The Treaty of Versailles*, Oxford university press, London 2017, 26.

24 Ч. Попов, 132–133.

25 M. S. Neiberg, 39.

26 Ч. Попов, 133–134.

Немачке и Аустрије, јер је против таквог уједињења најоштрије била Француска.²⁷

Окривљена као искључиви кривац за рат, Немачка потписује овакав мировни уговор, којег адмирал Фош због „суровости” симболички назива примирјем.²⁸ Уговор је потписан у Дворани огледала у Версају, 28. јуна 1919. године.²⁹

Како опажа Жак Бенвил, изразито десно оријентисани политичар послератног доба, споразум у Версају је био „сувише благ у својој окрутности”.³⁰

Овакав исход је у првим годинама указивао на Француску као на водећу силу заштитницу Версајског система, али (како је и Черчил тврдио) њен положај је након Версаја био сложенији него пред почетак Великог рата: услед политичке и идеолошке револуције, са светске сцене нестаје Русија као поуздан савезник Француске; САД се враћају политици изолационизма, због чега губе интерес за заштиту тековина Мировне конференције; нестанком Хабзбуршке монархије највећи део Немаца из некадашње црно-жуте монархије гравитира ка Немачкој као својој матици; Велика Британија је незаинтересована за питања у копненом делу Европе, а у ред неповољних фактора за Француску можемо сврстати и стално неповерење на релацији Париз – Рим, где Италија, поготово од доласка Мусолинија на власт, није одавала утисак лојалног партнера.³¹

3. ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ НА МИРОВНОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ И ФРАНЦУСКА

3.1. Прводецембарско уједињење

После пробоја Солунског фронта септембра 1918. године српска војска је, на апел представника Државе Словенаца, Хрвата и Срба и других локалних већа, кренула у ослобађање свих јужнословенских простора. Напредовањем српске војске више се није постављало питање да ли ће се Јужни Словени ујединити, већ је сада питање било само када и како. Темељ на ком је будућа држава требало да почива био је дефинисан у два документа: Нишкој декларацији од 4. де-

27 Б. Беговић, 82-83.

28 Б. Милисављевић, 56.

29 Ч. Попов, 142.

30 J. Bainville, *Les Consèquences politiques de la paix* (Paris, 1920), наведено према: А. Туз, 304.

31 Dragan Petrović, *Francusko-srpski odnosi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 2011, 81-82.

цембра 1914. године, и Крфској декларацији од 20. јула 1917. године. Потписници Крфске декларације били су Никола Пашић, председник Владе Краљевине Србије, и Анте Трумбић, председник Југословенског одбора, организације коју је чинила група јужнословенских политичких емиграната из Хабзбуршке монархије. Крфском декларацијом је било одређено да ће будућа држава бити уставна парламентарна монархија са династијом Карађорђевић на челу, и да ће се звати Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, чиме се наглашава да је то држава једног народа са три имена. Будућа држава ће имати јединствене званичне државне симболе, и биће обезбеђена једнакост све три вере, православне, исламске и католичке, и оба писма, ћирилице и латинице. Поред ових важних питања око којих су обе стране биле сагласне, постојала је једна спорна тачка која ће се током читавог постојања Краљевине СХС (и потоње Југославије) провлачити и успоравати њен напредак. То је било питање унутрашњег уређења државе. Српска страна је заступала унитарни принцип, сматрајући да је то најбољи пут да се вековима подељена браћа повежу, док је, са друге стране, Југословенски одбор већ тада био за државу на федералним основама, страхујући од превеликог српског утицаја који би у централизму био свеприсутан.³² Такав утицај српског фактора би могао у сваком моменту, како се мислило у Загребу, да просто надјача друга два конститутивна народа и мањинске народе.³³

Осокољени напредовањем српске војске, јужнословенски народи из свих крајева Аустроугарске почели су све гласније да кличу коначном уједињењу. Ношени оваквим народним ентузијазмом политички лидери Срба, Хрвата и Словенаца током октобра 1918. године оснивају Народно вијеће у Загребу, које је деловало као политичко представништво и на чији предлог је Хрватски сабор крајем октобра донео одлуку о прекидању свих правних односа са Аустроугарском монархијом. После слома Аустроугарске на фронтима, Народно вијеће прави следећи корак тиме што проглашава Државу Словенаца, Хрвата и Срба, коју нико није признавао. Ово је био велики корак у процесу уједињења Јужних Словена, јер је тиме југословенско питање подигнуто на највиши политички и међународни ниво, и у кратком року су обједињени и охрабрени сви Јужни Словени преко Дрине, Дунава и Саве. Синхронизујући своје ставове, Југословенски одбор и делегати Народног вијећа (уједно и делегати Државе Словенаца,

32 Зоран Мирковић, *Српска њравна историја*, Универзитет у Београду - Правни факултет, Београд 2019, 219-220.

33 Проблематичан је био и сам концепт од само три конститутивна народа, којим су се директно запостављали остали народи, а којих је у моменту уједињења било дванаест на простору југословенске краљевине.

Хрвата и Срба) почели су заједно да делују како би ојачали свој положај наспрам Владе Краљевине Србије током преговора о уређењу будуће земље. Са усаглашавањем ставова између страна о томе како треба да функционише будућа земља покушало се у Женеви између 6. и 9. новембра 1918. године, на конференцији којој су присуствовали чланови Народног вијећа предвођени Антоном Корошецом, делегати Југословенског одбора на чијем челу је био Анте Трумбић, председник Владе Краљевине Србије Никола Пашић, и представници српске скупштинске опозиције. Током преговора у Женеви било је предвиђено управо конфедерално уређење, премда је Пашић, заступајући став Владе, био је изричито против тога. Међутим, Пашић је у свом ставу био усамљен, јер су наспрам њега стајали уједињени остали учесници преговора, који су из својих разлога били - или против Пашића, попут српске опозиције, или против унитарног концепта. Против унитарног концепта су били чланови Југословенског одбора, као и Хрвати и Словенци из Народног вијећа. Једини од чланова Народног вијећа који је током преговора у Женеви оштро бранио унитарни концепт био је Србин Светозар Прибићевић, потпредседник тог тела, који ће касније пружити подршку Пашићу у дезавуисању овог уговора.³⁴ Према ставу Лазара Марковића, „српска опозиција била је руковођена само жељом да напакосте Пашићу”, и „српски опозиционари нису хтели, или пак нису могли толико да се уздигну у једном општем националном питању као што је била ствар уједињења и да забораве на своје партијске препирке и интересе”.³⁵ Суочен са практично безизлазном ситуацијом Пашић је био принуђен да потпише овај споразум, након чега је наишао на осуду регента Александра Карађорђевића, али и оставке министара у својој влади. Општи став министара је био да се овакав споразум не сме ни разматрати зато што, како су навели, њиме се „Срби из Босне и Херцеговине, Срема и Славоније, Далмације и Лике, Бачке и Баната и Барање одвајају од Србије”.³⁶ Не видећи друго решење Пашић је 12. новембра поднео оставку и распустио ту владу, чиме је Женевски споразум остао само мртво слово на папиру, али и опомена да се поново није нашло заједничко решење питања унутра-

34 На конфедералном уређењу највише се инсистирало са хрватске и словеначке стране; оне су инсистирале и на томе да српска влада призна загребачко Народно вијеће као легитимну владу међународно непризнате Државе Словенаца, Хрвата и Срба, која би заједно са Владом Краљевине Србије учествовала у формирању земље, при чему би била организована заједничка министарства. З. Мирковић, 220–221.

35 Мира Радојевић, *Српски народ и Југословенска краљевина 1918–1941*, Српска књижевна задруга, Београд 2019, 210.

36 Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, књига 2, Просвета, Београд 1989, 815.

шњег уређења државе, што ће изазвати нове и још дубље националне и страначке поделе које ће се рефлектовати на изгласавање Устава из 1921. године.

Упоредо са сломом Аустроугарске и слављењем савезничких победа и победа српске војске дуж читаве територије будуће земље – народни представници у ослобођеним крајевима одлучивали су се на сазивања народних скупштина, које би и званично дале легитимитет и потврдиле сједињење са Краљевином Србијом и стварање Краљевине СХС.

У Војводини је већ током октобра и новембра постојала апсолутна сагласност да је уједињење потребно у најкраћем могућем року, само је било питање на који начин га спровести. Око тога су се сукобљавала два мишљења, и то представника двеју српских странка, демократске и радикалне. На *Великој народној скујиштини Срба, Буњеваца и друјих Словена у Банајиу, Бачкој и Барањи*, која је сазвана 25. новембра 1918. године у Новом Саду, донета је одлука о прикључењу ових области Краљевини Србији.³⁷

Дан након скупштине у Новом Саду, 26. новембра 1918. године Велика скупштина српског народа у Црној Гори такође је донела одлуку о уједињењу са Србијом. Као главни разлог овакве одлуке народни делегати су навели коначно решавање српског националног питања: „српски народ у Црној Гори једне је крви, једног језика, једних тежњи, једне вјере и обичаја с народом који живи у Србији и другим српским крајевима”.³⁸

Не водећи рачуна о одлукама Народне владе у Сарајеву и Народног вијећа у Загребу, током 27. и 28. новембра на десетине срезова Босне и Херцеговине, попут Бање Луке, Босанске Крупе, Кључа и Теслића, прогласило је уједињење са Краљевином Србијом.³⁹

На заседању Народног вијећа у Загребу 24. новембра 1918. године већински је изгласано уједињење непризнате Државе Словенаца, Хрвата и Срба са Краљевином Србијом али с тим да делегати Народног вијећа на званично проглашење уједињења у Београду оду са „Напутком”, документом којим су желели да наметну одредбе које су већ јасно одбијене у Женеви, покушавајући да изједначе свој положај

37 Васа Стајић, као демократа, сматрао је да се уједињење са Србијом треба спровести заједно са другим јужнословенским крајевима који су били под влашћу Хабзбуршке монархије, док је супротно мишљење – које је и превадало – жустро заступао радикал Јаша Томић, који је сматрао да је прво потребно уједињење са Србијом као матицом, објашњавајући свој став схватањем „како му је ближа српска кошуља од југословенског плашта”. М. Радојевић, 220, 225.

38 *Ibid.*, 227.

39 *Ibid.*, 229.

са положајем Краљевине Србије. Због сложености ситуације и лошег међународног положаја у којем се налазила непризната Држава СХС, нико релевантан на тај документ није обраћао пажњу у моменту уједињења. Свесни ситуације да једино они успоравају својим захтевима коначно уједињење, делегати непризнате Државе СХС дошли су у Београд 27. новембра 1918. године, што је практично значило да је само питање момента када ће се званично прогласити стварање нове државе. Чин уједињења 1. децембра 1918. године спровео се тако што је један од делегата Народног вијећа из Загреба, зубар др Анте Павелић, прочитао „Адресу” у којој су наведени основни темељи на којима је настала нова држава, на шта је регент, принц Александар Карађорђевић, потврдно одговорио својом прокламацијом, чиме је и званично проглашено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.⁴⁰

Оваквим исходом остварена је једна велика мисија коју је Србија започела 1912. године ослобађањем српског народа на простору Косова и Метохије, Рашке земље и Македоније – а која се завршила коначним уједињењем јужнословенских народа, чиме су они постали, у оквиру Краљевине СХС, по први пут релевантан чинилац на светској политичкој сцени. Уједињење је било најмање политички чин, оно је било исход „одређеног процеса модернизације југословенског друштва”.⁴¹ Тако су јужнословенски народи уједињењем направили један велики цивилизацијски искорак какав се само неколико деценија раније догодио у Немачкој и Италији, с тим да су јужнословенски народи пре тога вековима били под туђом империјалном влашћу, често борећи се само за голу националну и духовну егзистенцију. Нажалост, један овако величанствен моменат је потиснуо конкретне проблеме, али само накратко, па су већ у првим месецима нову државу почели да нагризају међустранички сукоби и све присутнији српско-хрватски антагонизам. Такво стање је отежавало рад тек насталим институцијама попут Привременог народног представништва, које једва да је функционисало због економске кризе, апстиненције посланика и непостојања кворума, критике на рачун самог демократског капацитета тела.⁴² Услед слабог и неагилног функционисања Привременог народног представништва ефективна власт лежала је у рукама влада које су током вануставног периода донеле преко

40 *Ibid.*, 231.

41 *Ibid.*, 234.

42 Привремено народно представништво свој рад је започело фебруара 1919. године и било је замишљено као носилац законодавне гране власти током периода државно-правног провизоријума, а чиниле су га готово све политичке партије и организације са простора читаве југословенске краљевине. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, prva knjiga*, Nolit-Beograd, Београд 1988, 80.

800 уредби у рангу закона, нарушавајући тако демократски баланс и принцип поделе власти.⁴³ Поред влада које су се, истини за вољу, често мењале, важан политички фактор био је и регент Александар Карађорђевић чији је утицај на политичке токове такође био незанемарљив, а са чим се у великој мери нису слагале политичке странке Хрватске и Словеније. Међутим, до почетних раздора – који су се касније само додатно продубљивали – нису доводили само политички сукоби и другачија политичка еманципација. Разлике су постојале и у погледу културе, историјског наслеђа, правног поретка и вероисповести, тако да је држава практично улазила из једне кризе у другу.

3.2. Велике силе и југословенско уједињење

Не треба изоставити реакције и однос великих сила према самом уједињењу, и то да нису све на исти начин и истим интензитетом реаговале. Из перспективе великих сила – превасходно Велике Британије, Сједињених Америчких Држава, Италије, а делимично и Француске – почетком 1918. године готово да није било назнака да ће настати таква једна држава попут Краљевине СХС, или да ће њен настанак подржати савезници. Међу англо-америчким дипломатама је већ крајем 1916. године владао став да је Европи потребан сепаратни мир са Аустроугарском, након ког ће се она реформисати и конфедерализовати. У прилог овоме говори и став Вудроа Вилсона почетком 1918. године, када је пред Конгресом обелоданио свој програм од 14 тачака у ком ипак није било назнака које би слутиле на нестанак Аустроугарске.⁴⁴ Са овим се готово у потпуности сложио и британски државник Дејвид Лојд Џорџ у говору пред британским синдикатима. У кабинету Лојда Џорџа али и у Форин офису било је дипломата са изразитим аустрофилским ставовима.⁴⁵ Британске дипломате су неколико пута током рата излазиле са нацртима и меморандумима у којима су се превасходно наводиле обавезе Британије према савезницима. Харолд Никлсон је у свом меморандуму, набрајајући британске обавезе према савезницима, био мишљења да су обавезе Велике Британије према Србији прекинуте 1915. године српским одбијањем

43 Branka Prpa, *Srpski intelektualci i Jugoslavija 1918-1929*, Clio, Beograd 2018, 44-45.

44 М. Радојевић, 188.

45 Лорд Сесил, британски дипломата, мислио је да је Европи потребан *status quo*, додајући: „Не сматрам да су независна Пољска или Југославија или чак Чехословачка у интересу Британије.“ Dragoljub R. Živojinović, „Velika Srbija ili Jugoslavija? Velika Britanija i jugoslovensko ujedinjenje 1914-1918. godine“, Nikola B. Popović (ur.), *Stvaranje jugoslovenske države 1918*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1983, 168.

да се Македонија, коју је Србија ослободила током Првог балканског рата, додели Бугарској да би Бугарска заузврат приступила силама Антанте.⁴⁶ Српски политички представници били су свесни да је овакво стање незаинтересованости за српске и југословенске аспирације било проузроковано и политичким стањем у Русији, која је била захваћена бољшевичком револуцијом, а коју је Краљевина Србија искључиво перципирала као своју заштитницу. Овакав став Велике Британије натерао је српску владу да почне да размишља о минималним циљевима као резервном решењу које би подразумевало припајање Босне Краљевини Србији, укључујући излаз на море, што се у одређеној мери поклапало са политиком Форин офиса.⁴⁷

Француска је почетком 1918. године мудро вагала и чекала прави моменат у ком ће дати јасан сигнал о питању југословенског уједињења. Постојала су два разлога која су утицала на такав неодређени став Француске. Први разлог је био да све док постоји могућност за скапање сепаратног мира са Аустроугарском – Француска не иступа са пројугословенским ставовима.⁴⁸ Уз овај је постојао и други, вероватно важнији, разлог који се тицао Италије, коју Француска (бар током рата) није желела ни на који начин да превари или да са њом погорша односе. О томе довољно говори и чињеница да ниједна ратна француска влада, укључујући и владу Жоржа Клемансоа, није изашла са званичним ставом о Нишкој и Крфској декларацији, па чак ни о било каквим променама граница на тлу Европе у случају победе Антанте.⁴⁹ Италија је сваку врсту југословенског уједињења посматрала као кршење Лондонског уговора из 1915. године.⁵⁰ Француска је водила рачуна о савезничким интересима – али, упоредо, и о својим државним интересима, који се нису у потпуности подударали са аспирацијама Италије. За Француску би надмоћ Италије на Балкану значила и потискивање француског утицаја, који је она градила

46 *Ibid.*, 169.

47 Чедомир Антић, *Неизабрана савезница: Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, Завод за уџбенике, Београд 2012, 378 и даље.

48 Ljiljana Aleksić-Pejković, „Francuska diplomatija i stvaranje Jugoslavije“, *Stvaranje jugoslovenske države 1918*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1983, 177.

49 Biljana Stojić, „Georges Clemenceau and creation of Yugoslavia“, Александар Раствовић, Миљан Милкић (ур.), *Крај Великог рата – пут ка новој Европи*, Институт за новију историју Србије, Београд 2020, 246.

50 Лондонским споразумом Италији су, у случају победе, од стране Велике Британије, Француске и Русије гарантована више него озбиљна проширења, која су подразумевала територије јужног Тирола, Истре, Далмације, Трст, контролу над Валомом и над делом колонија у Африци, чиме би се практично све империјалистичке тежње Италијана оствариле. Богдан Љ. Поповић, *Дипломајска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 566.

још пре Великог рата. Према мишљењу француског дипломате Фон-тена, који је био и посланик Француске при српској влади на Крфу, својим ширењем на Балкан Италија би преузела утицај Аустрије, чиме би природно био продубљен анимозитет између Италије и Југословена који већ постоји, што би користило немачким интересима, а на штету Француске.⁵¹

Став великих сила, поготово Сједињених Америчких Држава, према југословенском уједињењу радикално се променио током пролећа и лета 1918. године услед аустроугарског приближавања Немачкој за време њених офанзива на западном фронту. То је био јасан сигнал да се од политике потенцијалног удаљавања Аустроугарске од Немачке мора одустати, чиме су и последње наде о сепаратном миру са Аустроугарском пале у воду. Прва отворена савезничка подршка југословенском питању дошла је од државног секретара САД Роберта Лансинга речима да „националне тежње Чехо-Словака и Југословена за слободом имају искрену симпатију његове владе”, док су почетком јуна 1918. године Француска, Италија и Велика Британија након састанка изашле са заједничким документом где су се у тачки два сагласиле са Лансингом и изразиле симпатије према борби југословенског народа за слободу. Међутим, најјача потврда промене савезничке политике била је званична изјава Вудроа Вилсона којом он као званични ратни циљ своје државе одређује комплетну дезинтеграцију Аустроугарске, након које би слободни народи са њених простора сами, уз поштовање принципа самоопредељења, одлучили у којој држави желе да живе.⁵²

Међу разлозима који су допринели да се промени став савезника према југословенском питању било је и потписивање Брестлитовског мира између Немачке и револуционарних власти у Русији 3. марта 1918. године, по ком је Русија изгубила територије Пољске, Белорусије и Украјине – па је самим тим Русија изгубила и своје интересе на Балкану. Из перспективе западних земаља савезница нестао је још један разлог због ког би требало очувати Аустроугарску, која је служила као брана ширењу руског утицаја на Балкану.⁵³ Усклађујући своје ставове савезници, а пре свега Француска, сада су могли да отвореније шаљу сигнале подршке Србији. Током заједничког обележа-

51 Lj. Aleksić-Pejković, 176.

52 М. Радојевић, 198–199.

53 Велики утицај на промену политике према Аустроугарској имао је и *Конференција о утицају народа Аустроугарске* одржан у Риму априла 1918. године на ком су, уз Југословене, учествовали и Чеси, Пољаци, Словаци. Скуп је имао велики одјек у савезничкој јавности, и утицао на подизање расположења које је било усмерено ка рушењу Аустроугарске. *Ibid.*, 192.

вања француског државног празника 14. јула 1918. године, у коме су учествовале српска и француска војска, француски посланик Фонтене је изјавио „како Француска и Србија ратују раме уз раме како би оборили ту Бастиљу (Аустроугарску) која и даље народе држи у ланцима”.⁵⁴ Током лета је и у британској јавности порасла подршка уједињењу. Тако је професор београдског универзитета Мицић одржао говор у Менсон хаусу (*Mansion house*), ком је присуствовао и британски министар иностраних послова Артур Балфур, и током говора навео да је „циљ Србије слобода и јединство Срба, Хрвата и Словенаца”, додајући како у будућој Европи неће бити „поробљених народа”, и да ће будућа држава бити „чувар Блиског Истока”.⁵⁵

Комбинованим српско-француским пробојем Солунског фронта и муњевитим напредовањем српских трупа ка Србији, али и дуж читавог Балкана, током септембра и октобра 1918. године, што је најављивало капитулацију најпре Бугарске а потом и Аустроугарске - отворена је нова, завршна фаза у формирању заједничке југословенске државе. Свесне нових околности, велике силе су сада покушавале да уједињење, које је у том моменту већ било неупитно, некако укључе у своје интересе. У самој Француској била су подељена мишљења о концепцији нове југословенске државе. Жорж Клемансо је од доласка на чело француске владе 1917. године па све до пробијања Солунског фронта имао емпатије према српском страдању, али Србију није сматрао претерано важним фактором и њени захтеви нису спадали у круг питања којима се он примарно бавио. Како би допрли до што шире јавности, али и званичних и незваничних дипломатских канала, Југословенски одбор и српска влада су финансијски помагали штампање и објављивање чланка и брошура који су афирмативно говорили о југословенском уједињењу.⁵⁶ Међутим, француска политичка јавност није имала јасан и кохерентан став о концепцији нове југословенске државе, већ је била подељена у две јасно поларизоване фракције. Део владе Жоржа Клемансоа и поједини амбасадори били су ближи федералном концепту на ком је инсистирао Југословенски одбор. У пружању подршке Југословенском одбору предњачили су амбасадори Француске у Великој Британији (Пол Камбон) и у Сједињеним Америчким Државама (Жан Жул Жусеран), који су умногоме кривили Пашића карактеришући га као политичара са „конзервативним ставовима” који је грубо занемаривао верске и културне разлике, те тако направио лош темељ за нову државу.

54 S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 92.

55 Ч. Антић, 401.

56 В. Стојић, 246.

Влада Краљевине Србије је, с друге стране, добијала подршку за свој унитарни концепт од француског посланика при српској влади Жозефа де Фонтенеа и дела војске, где је свакако предњачио генерал Франше д'Епере – и та подршка је била из неколико разлога.⁵⁷ Први је био у складу са реалполитиком, јер су пружањем подршке Пашићу и српској страни практично чували своју стратешку позицију и интересе у Србији али и на Балкану, који су били угрожени појавом Велике Британије – која је претендовала на немачко наслеђе у Хрватској и Словенији, и подржавала Југословенски одбор и Народно вијеће током преговора са српском владом. По речима Фонтенеа „интерес Француске био је да одржи Пашића на власти будући да је био гарант да ће Србија остати искрено и апсолутно потчињена Француској”.⁵⁸ Други и мање познат разлог, код ког су се интереси влада Краљевине Србије и Француске подударили, био је жеља Француске да у послератним годинама сузбије католички клерикализам, којег је перципирала као брану за модернизацију и демократизацију друштва.⁵⁹ Овакав став Француске подударио се са ставовима српске владе, јер је идеја о опстанку Аустроугарске долазила и од најклерикалних чинилаца на просторима Словеније и Хрватске (међу којима је, иначе, владао унутрашњи расцеп по неким питањима).⁶⁰

Трећи разлог који је утицао на повезивање Краљевине Србије и Француске у завршној фази рата јесте стање на терену током офанзиве и пробијања Солунског фронта под командом француског генерала Франшеа д'Епера, који ће 1921. године добити почасни чин војводе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Француска армија и Д'Епере пружили су подршку српској влади током дихотомије између српске владе са једне стране и Југословенског одбора и Народног вијећа са друге, издавши наредбу почетком новембра 1918. године да „српска војска шаље одељења у све југословенске крајеве да би пружила руку елементима који имају да се организују”,⁶¹ указујући тиме да је потребно хитно деловање јер је на тим просторима влада-

57 *Ibid.*

58 S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 96.

59 Гордана Кривокапић-Јовић, „Француска, Срби и хрватско питање“, Момчило Исић (ур.), *Срби и Југославија: држава, друштво, политика, Институт за новију историју Србије*, Београд 2007, 268.

60 Расцеп међу јужнословенским клерикалним католичким круговима односио се на питање како будућа Хрватска треба да буде дефинисана. Према једном мишљењу једино решење које би било гарант опстанка Хрвата јесте стварање „Хрватске до Дрине“, док је по другом мишљењу било прихватљиво и решење које би значило стварање једне југословенске јединице у реформисаној, конфедералној Аустроугарској. М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, књ. 2, 782.

61 *Ibid.*, 819.

ло безакоње, које је могло довести до грађанских сукоба. Француска влада је током тог периода покушала да буде и медијатор у спору, предлажући српској влади да део чланства Југословенског одбора уђе у владу, што је Анте Трумбић одбио, док је током трајања преговора у Женеву, не признајући званично легитимитет Југословенског одбора, била привидно уздржана, наглашавајући Трумбићу да разуме српске ставове и да не може заборавити заслуге Пашића и српског народа, који су били верни савезници током ратних сукоба. Ово ће касније имати за последицу врло негативан став према Француској и њен слаб утицај на простору где су већински живели Хрвати.⁶² Француска и српска концепција етничког југословенства биле су врло блиске, и полазиле су од премисе да су Југословени већ тада били једна етничка целина, или ће кроз генерације то постати. Бранећи идеју етничког југословенства, Жозеф де Фонтене у свом писму министру спољних послова Француске Пишону 1919. године покушава да докаже да је теорију Балплаца (седишта Министарства спољних послова Аустроугарске) о немогућности суживота Срба и Хрвата због верских различитости могуће превазићи присуством већег степена толеранције – али и да јединство Француске није изграђено током пар месеци или година већ је за то био потребан дужи временски период, док је, како наводи, сам темељ југословенства постављен солидно.⁶³

На становишту супротном од француског била је Велика Британија са својом рационалном и прагматичном политиком, ненаклоњеном српском плану о уједињењу. Кад су пропале и последње шансе да се издејствује сепаратни мир са Аустроугарском Велика Британија је била свесна да је југословенско уједињење реалност, али је настојала да то уједињење некако укалупи у своје интересе. Адут Велике Британије био је Југословенски одбор, са којим је успоставила јасне односе и којем је више веровала него српској влади. То се видело и на примеру преговора са почетка 1918. године, на инсистирање британског дипломате Викема Стида, између председника Југословенског одбора Анте Трумбића и председника италијанске владе Виторија Орланда, који су – уз велики притисак који је вршен на Југословенски одбор – имали за последицу тзв. Лондонски закључак.⁶⁴ Овим документом је делимично остварено релаксирање односа између југословенске и италијанске стране, с тим да ово буде пут помоћу ког ће Југословенски одбор добити на легитимитету али и ојачати своју позицију

62 Lj. Aleksić-Pejković, 180-182.

63 Г. Кривокапић-Јовић, *Срби и Југославија*, 269-270.

64 Б. Љ. Поповић, 588-589.

према Србији. Пружањем подршке Југословенском одбору британске дипломате Викем Стив и Роберт Ситон-Вотсон нису криле своје негативне ставове о српској династији и Николи Пашићу, сматрајући их главним препрекама за остваривање својих циљева који су били везани за стварање југословенске федерације. Роберт Ситон-Вотсон српску династију карактерише као важан субјекат при уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца, али сматра да ће, чим се то уједињење заврши, допринос династије постати штетан; зато и сматра да је много лакше успоставити републику, па потом федеративне државе.

Управо је то била и суштина поделе између српске владе и Југословенског одбора, јер је Југословенски одбор инсистирао на међународном признању, што би довело само на корак до међународног признања Државе Словенаца, Хрвата и Срба, против чега је била Србија. Заједно са делегатима Југословенског одбора и британске дипломате су сматрале да до тог признања треба да дође, по истом принципу по ком је дошло и до признања делегата Чехословака и Пољака – изостављајући једну чињеницу на коју је Пашић указивао, а то је да после распада Аустроугарске ни Пољаци ни Чеси ни Словаци нису имали своје матичне државе, док је матица и једини легитимни представник аустријских и свих других Југословена била Краљевина Србија. Бранећи ставове Југословенског одбора, Британци су оптуживали српску владу да својим деловањем упорно ради на ревизији и кршењу Крфске декларације.⁶⁵ Милорад Екмечић запажа како су у „сукобу српске владе и југословенског одбора британски дипломатски радници играли значајну улогу”,⁶⁶ јер су током завршне фазе рата покушавали да направе један јединствен фронт против Пашића и политике српске владе, уједињујући српску опозицију и делегате Југословенског одбора и Народног вијећа. Ипак, уз сву подршку коју је Велика Британија током преговора српске владе и Југословенског одбора давала Југословенском одбору – до званичног признања Државе Словенаца, Хрвата и Срба није дошло, највише због саме ситуације на терену. У страху од напредовања Италије и анархије која је настала након слома Аустроугарске, али и под притиском већинског локалног становништва, делегати Народног вијећа отишли су у Београд где је, како Чедомир Антић наводи, „уједињење извршено силом прилика”, чиме су практично сви противници уједињења доведени пред свршен чин.⁶⁷

65 Ч. Антић, 404–406.

66 М. Екмечић, *Стварање Југославије*, 813.

67 Ч. Антић, 431.

3.3. Краљевина СХС на Конференцији мира

Долазећи на Конференцију мира делегација Краљевине СХС имала је два главна задатка: међународно признање државе и одбрану граница територије коју је српска војска ослободила.

Делегација Краљевине СХС била је једна од најбројнијих делегација у Паризу, и имала је 110 чланова. Међутим, овај број је зависно од тока рада конференције варирао, па је у моменту распуштања износио само 12 делегата.⁶⁸ Делегати су били подељени по секцијама, а највећи значај имала је политичка секција, која је својим вишенационалним саставом тежила да потврди идеју уједињења југословенских народа. Број српских делегата у политичкој секцији (али и у другим секцијама) био је доминантан. У политичкој секцији била су тројица Срба наспран двојице Хрвата и двојице Словенаца. Ту секцију су чинили: Никола Пашић, председник Владе Краљевине Србије током Првог светског рата и највиђенија политичка личност Краљевине Србије с почетка 20. века; Анте Трумбић, Хrvat чија је популарност током рада Конференције расла, а који је био глас Јужних Словена у Хабзбуршкој монархији и министар спољних послова новостворене Краљевине СХС; Миленко Веснић, угледни српски дипломата и посланик у Паризу; Иван Жолгер, Словенац који је, иако искусан политичар, својим учешћем негативно утицао на углед врха делегације због своје раније службе на месту министра у Аустроугарској монархији. Нешто касније ће се политичкој делегацији придружити још један Србин, представник црногорске секције и борац за уједињење са Србијом, Андрија Радовић. Помоћни чланови политичке делегације били су Отокар Рибарж и Јосип Смодлака искусни политичари из Далмације и западне Истре, а трећи помоћни члан био је реномирани српски дипломата Матеја Бошковић. Друге земље (попут Француске или Америке) имале су за делегате највише представнике државе, али овако састављена делегација Краљевине СХС је тај недостатак надоместила великим угледом који су њени чланови уживали.⁶⁹ Уз политичку секцију, остали чланови делегације су били, према својим задужењима, распоређени по другим секцијама.

Јован Цвијић је координисао рад етнографско-историјске секције, чији је задатак био можда и најтежи: да одреди територије и границе до којих нова држава треба да се простире. Да би рад чланова ове секције био целисходан и темељан, били су у обавези да прикупљају документа историјске и географске природе помоћу којих ће политичка делегација боље утемељити и бранити своје ставове у погледу

68 А, Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, 21.

69 *Ibid.*, 42-46.

граница. Број делегата у овој секцији никада није био јасно одређен, јер су често за разна питања позивани стручњаци из земље да дају своје мишљење, а који нису били стални чланови. У сваком случају, стожер делегације (на почетку, али и након априлског смањења броја чланова) уз Цвијића су чинили: Александар Белић, Станоје Станојевић, Фердо Шишић, Лујо Војновић и Тихомир Ђорђевић.⁷⁰

Слободан Јовановић је био на челу секције за међународно право. Задатак ове секције био је да води рачуна о мировним уговорима са Немачком, Аустријом и Бугарском. Слободану Јовановићу су помагали Милета Новаковић и Драгутин Протић, који је био члан финансијско-економске, саобраћајне и краћи период црногорске секције, док је Коста Кумануди само у специфичним моментима помагао рад делегације. Као замена Милети Новаковићу накратко је био Словенац Леонид Питаец, професор Правног факултета у Љубљани. Члан ове делегације био је и Арчибалд Рајс, једини странац у делегацији и лекар чији су извештаји и истраживања помогли у откривању злочина аустроугарске, немачке и бугарске војске над српским становништвом током Великог рата.⁷¹

Војну секцију је предводио ђенерал Петар Пешић. Делокруг ове секције био је изразито широк, јер су мишљења чланова војне секције коришћена и о питањима граница, ратних репарација, мировних уговора итд. Уз ђенерала Пешића били су пуковник Данило Калафатовић, мајор Мирко Маринковић, мајор Константин Станојевић, поручник Милоје Андрић и поручник Стеван Тоболар. Касније ће се делегацији придружити и вицеадмирал Вјекослав Шуштершич, чији је задатак био да брине о поморским питањима, али и о питању дела ратне морнарице Хабзбуршке монархије који је требало да припадне Краљевини СХС. Ова секција је имала изразито српски карактер у односу на, рецимо, етнографску или економску секцију, које су биле етнички мешане.⁷²

Кад су се секције формирале најпре је било замишљено да поморско-трговачким питањима треба да се бави војна секција. На инсистирање Анте Трумбића основана је посебна секција која је требало да се бави питањем добијања што већег дела аустроугарске морнарице и питањем куповине бродова, али су чланови ове секције били важни јер су се преко њих водили и тајни преговори између Италије и Краљевине СХС средином 1919. године. Чланови ове секције били су Мелко Чингрија, Божо Банац, Богдан Дурбешић и Филип Волф-Вуковић.⁷³

70 *Ibid.*, 48-50.

71 *Ibid.*, 53-55.

72 *Ibid.*, 55-59.

73 *Ibid.*, 62-64.

Економска секција имала је две гране тј. две подсекције: економско-финансијску подсекцију и саобраћајну подсекцију. Председник економско-финансијске секције али и истоимене подсекције био је Коста Стојановић. Њен задатак је био да брине о ратним репарацијама, поништавању ратних дугова, умањивању репарација и дугова делова бивше Аустроугарске који су се ујединили са Краљевином Србијом. Слично као и код етнографске секције број чланова је варирао, што због великог поља деловања делегације што због две подсекције. Уже језгро финансијско-економске подсекције чинили су Милко Брезигар, Вјекослав Јелавић, Иван Јорман, Никола Станаревић, Драгутин Протић, Вјекослав Кисовац, Иво Политео и Јосип Лакатош. Језгро саобраћајне подсекције чинили су председник Милош Савчић, који је уједно био и потпредседник читаве секције, Боро Пајевић, Милан Пујић, Милан Шеноа, Рудолф Ленац и Ранислав Аврамовић. Ово је била етнички најмешовитија секција у оквиру читаве делегације Краљевине СХС.⁷⁴

Секција за штампу, иако се на почетку не помиње у плановима, ипак је формирана јер се увидело да је пропаганда важан сегмент у афирмацији државе, пре свега у иностранству. Секција је организовала издавање једног билтена на три језика, француском, енглеском и српскохрватском, те је тако покушавала да утиче на личности и јавност других земаља. Уз билтен, чланови су припремали и интервјуе са различитим високопозиционираним делегатима великих сила, трудећи се да успоставе што боље односе. На челу ове секције био је Павле Поповић, кога ће током 1919. године заменити Гргур Јакшић, такође члан секције. Уз њих двојицу у секцији су били још Франо Цвијетиша, Милан Грол, Лазар Марковић, Иван Швегл, Јанко Спасојевић, Душан Томић, Павле Стефановић.⁷⁵

Најмања секција по броју чланова била је црногорска секција. Циљ њеног постојања искључиво је био везан за то да даје легитимитет одлукама Велике скупштине српског народа Црне Горе о уједињењу Краљевине Црне Горе и Краљевине Србије из новембра 1918. године, односно каснијем настанку Краљевине СХС. Делегација је стајала насупрот присталицама прогнаног краља Николе, који је био против ових одлука. Чланови су били: Андрија Радовић, који ће касније постати политички делегат, Радован Бошковић и Иван Вукотић, а накратко је члан делегације био и Вуко Н. Митровић.⁷⁶

74 *Ibid.*, 67-70.

75 *Ibid.*, 59-61.

76 *Ibid.*, 71-72.

Важно питање које такође треба размотрити тиче се односа владе у земљи и делегације у Паризу. Начелно, делегација је била владин представник на Конференцији мира, и требало је да ради искључиво према смерницама које су стизале из званичног Београда. Подела надлежности је само површно била дефинисана, чиме су делегацији дати простор и аутономија у доношењу одлука и вођењу преговора. Влада је чак у многим ситуацијама имала саветодавну улогу, којом је утицала, не пресудно, на коначну одлуку делегације. Влада је била свесна да се не може доследно посветити и бављењу спољном политиком и политиком у земљи која је тек формирана, у којој постоје велики противници владе, и чији су велики делови доживели страшна разарања током рата. Посматрајући са објективног становишта, влада је сматрала да политику на Конференцији може да води само онај ко се тамо налази, ко је у могућности да ситуацију сагледа из свих углова, и ко је у стању да свакодневно прати рад делегација других држава. Треба такође напоменути да у делегацији није било готово ниједног представника владе осим министра спољних послова Анте Трумбића, што додатно показује да је однос владе и делегације био однос два одвојена органа која функционишу у синергији. Одређену дозу флексибилности владе можемо сагледати и кроз призму њене опрезности, јер да је водила стриктну политику и политику неслагања са делегацијом у сваком моменту би била суочена са оставкама и повлачењем чланова делегације, што би додатно дискредитовало не само делегацију у Паризу већ и саму државу. Иако је често имала саветодавну улогу, влада је јасно инсистирала на једном захтеву – поштовањем тог захтева јој се индиректно и признавало начелно старешинство – а то је да буде свакодневно обавештавана о току Конференције и о потезима које делегација чини. Заиста, то је делегација поштовала током читавог рада Конференције.⁷⁷ У прилог овоме говори и један акт од 27. јануара 1920. године у коме делегација „сматра својом првом дужношћу да се у свом раду држи упутстава које прима од краљевске владе”.⁷⁸

Међутим, постојало је и одређених неслагања и несугласица на релацији влада – делегација, као последица тога што надлежности нису биле јасно усаглашене. Као пример могу да се наведу две ситуације. До прве ситуације је дошло августа 1919. године када је Пашић осудио владину наредбу о повлачењу војске из источног Баната – супротно сугестији делегације да се тај предео још неко време држи под контролом војске Краљевине СХС. Овакав потез Пашић је

77 *Ibid.*, 118–123.

78 *Ibid.*

окарактерисао као слабљење позиције делегације у решавању територијалних захтева.⁷⁹

Други пример неслагања је, обрнуто, био владин прекор и осуда делегације јануара 1920. године. Влада у свом телеграму наводи како је – супротно сугестијама и сагласности – делегација доставила Врховном савету ноту којом је прихваћена аутономија северног дела Албаније, који је потенцијално требало да припадне Краљевини СХС. Одговор делегације био је у форми објашњења у ком је оправдавала свој потез тиме што су претходне владине сугестије везане за ово питање биле неупотребљиве, а у наставку наводи да на себе преузима целокупну одговорност за овакав потез.⁸⁰ У другом примеру најбоље је показан ниво аутономије који је делегација захтевала, а који је влада на крају ипак морала да поштује.

У вези са правном дефиницијом нове државе постојале су недоумице да ли је јужнословенска краљевина сукцесор Краљевине Србије, или је то ипак нова држава, која нема никакав пређашњи континуитет. Слободан Јовановић је у својим политичким и правним расправама износио два супротна става уставног и међународног права. Са поља уставног права, да ли ће се нека земља сматрати новом или старом зависи искључиво од ње и од њене жеље, односно од тога да ли ће своју уставност црпети из неког претходног уставног стања или ће бити без континуитета са прошлoшћу. Насупрот овој тези стоји принцип међународног права по ком се држава не може *ad hoc* претварати или мењати у нову државу, јер би тиме међународни уговори потписани са другим државама, путем којих се између осталог и обезбеђује правни субјективитет, изгубили своју важност.⁸¹

Са аспекта међународног права Краљевина СХС је стара држава која свој пређашњи континуитет црпи из међународних уговора које је склопила Краљевина Србија, и који су друге државе и након прводецембарског уједињења поштовале. Дајући примат тумачењу из угла међународног права, Слободан Јовановић наводи и пример Аустрије, земље која је, после распада Хабзбуршке монархије, променом свог уставноправног поретка раскрстила са тековинама Аустроугарске – али на спољном плану, током Конференције мира у Паризу и на потписивању споразума у Сен-Жермену, она је перципирана искључиво као стара, поражена држава.⁸² Поред сукоба уставног и међуна-

79 *Ibid.*, 132–133.

80 *Ibid.*, 134–135.

81 Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе*, књига 2, Геца Кон, Београд 1935, Репринт: Просвета, Београд 2005, 304–305.

82 *Ibid.*

родног права, разилажења су била и на пољу самог уставног права, јер су постојала три виђења настанка нове државе.⁸³ Уз правно дефинисање нове државе упитан је био и легитимитет делегације нове државе. Разлог је што у том моменту Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца није међународно призната, за разлику од Краљевине Србије која јесте међународно призната и којој је упућен званични позив да присуствује Конференцији у Паризу. Питање признања практично је било отворено све до јуна 1919. године, до када је делегација функционисала под окриљем Краљевине Србије. То је у извесној мери и компликовало ситуацију, јер се тиме могла нарушити унутарполитичка позиција Краљевине СХС. Уколико би међународне акте и уговоре потписивали чланови делегације која представља Краљевину Србију, тиме би се међународно-правни субјективитет Хрватске и Словеније изгубио, док би оне самим тим постале само територије припојене и даље постојећој и признатој Краљевини Србији, против чега су били сви југословенски делегати, али и чланови владе у земљи.⁸⁴ Крајем маја 1919. године долази до коначног међународног признања нове државе од стране Француске и Велике Британије, које су све до тог момента прећутно одобравале такав вид маневарског деловања, али и сарађивале са делегацијом Краљевине СХС. Италија је због свог интереса на источној обали Јадрана ултимативно била против признавања нове државе. Одбијала је да уопште преговара са југословенском делегацијом сматрајући да она правно не постоји, тј. да је једина званична делегација она под окриљем Краљевине Србије. Италија је овакав став покушала да поткрепи аргументима да хрватским и словеначким делегатима уопште није место у Паризу јер су они поражена страна, чиме је паралелно покушавала да ојача своју позицију по питању источне јадранске обале. Италија Краљевину

83 Према првом, аустроугарски Југословени су се само придружили Краљевини Србији, и ту ниједног момента српска државност не губи континуитет. По другом мишљењу југословенска држава је недовршена јер су у њеном стварању подједнако учествовали Југословени из Аустроугарске, Хрватска чија је државност обновљена сломом Хабзбуршке монархије, и Краљевина Србија. Суштина овог становишта је да постоји проблем неједнакости код изгласавања Видовданског устава, где три стране нису имале исти број представника, те га Хрвати због тога нису могли признати. Коначну уставноправну форму Краљевине СХС би, према овом мишљењу, добила тек коначним споразумом српске и хрватске државе. Треће мишљење, које је заступао и професор Уставног права Ратко Марковић, јесте да је Краљевина СХС нова држава чији је уставноправни континуитет произишао из оригиналне власти нове државе без било каквог претходног континуитета, чиме је директно прекинут уставни континуитет Краљевине Србије. Ратко Марковић, *Уставно право*, Универзитет у Београду - Правни факултет, Београд 2020, 112.

84 А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, 151.

СХС признаје готово годину дана након других великих сила, новембра 1920. године.⁸⁵ Прави искорак у погледу односа са Краљевином СХС ипак је направила Америка, која је прва и признала Краљевину СХС 7. фебруара 1919. године.⁸⁶ Ова држава је, на челу са председником Вилсоном, у првим месецима рада Конференције била и једини заштитник Краљевине СХС.

Главни протагониста оспоравања међународног статуса Краљевине СХС била је Италија. Италијанска политика је од самог почетка Конференције мира била усмерена против Краљевине СХС. Упоредо са оспоравањем статуса Краљевине СХС спроводила је изразито агресивну политику и „на терену”. Италијанске трупе су окупирале северну Далмацију, Истру и луке Бар и Улцињ. Јужније у Црној Гори, почетком 1919. године Италијани су подржавали и наоружавали сепаратистичке одметнике, познатије као *зеленаше*, присталице прогнаног краља Николе и противнике безусловног уједињења Србије и Црне Горе.⁸⁷ Овај сукоб није био ширих размера, и његов карактер ваља посматрати кроз призму династичког сукоба деде и унука око престола - али не и идентитетског сукоба, како је својевремено лист „Пиколо” индиректно наглашавао. Да би се разумео непријатељски италијански став потребно је вратити се у 1915. годину. Антанта је била у изузетно тешкој позицији, поготово на западном фронту где су се француске трупе повлачиле пред силовитом немачком офанзивом. У тако сложеном тренутку Француској, Русији али и Великој Британији било је потребно да се пронађе земља која би ушла у рат на страни Антанте. Италија је била идеално решење, што због свог традиционалног анимозитета према Аустрији због јужног Тирола, што због стратешке позиције. Као награда за улазак у рат, тајним Лондонским уговором од 26. априла 1915. године Италији су у случају победе обећана више него озбиљна проширења. Са друге стране, та обећања су директно ишла на штету циљева које је Влада Краљевине Србије одредила у Нишкој декларацији децембра 1914. године.⁸⁸ Да ствар по Краљевину Србију буде још тежа, она о почетку преговора између Италије и савезника чак није била ни обавештена, и тек ће о неким деловима преговора Франо Супило обавестити из Русије Николу Пашића, а прве конкретне информације краљевска влада у

85 *Ibid.*, 150.

86 *Ibid.*, 148.

87 Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања - Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Ево Book, Београд 2019, 370.

88 Нишком декларацијом је као примарни ратни циљ дефинисано „ослобађање и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца“. З. Мирковић, 218.

Нишу ће добити од дипломате Миленка Веснића крајем марта 1915. године.⁸⁹ Овакво занемаривање Србије од стране савезника изазвало је бурне реакције у народу и у политичком врху, али услед епидемије тифуса и касније удружене офанзиве централних сила ово питање није више било од примарне важности за Србију. Тако ће политичка ситуација са овако сложеном позадином оправдано добити назив „рат после рата”, јер ће се кулминација и права криза осетити тек током рада Конференције, што ће бити настављено и након ње, све до 1924. године када се Краљевина СХС Римским споразумом одрекла Ријеке у корист Италије.

Знајући снагу своје делегације и утицај који Италија има, Никола Пашић и други чланови су схватили да им је налажење заштитника насушна потреба. Француска, са којом је Србија била блиска још из периода рата, на почетку рада Конференције једино се бавила кажњавањем Немачке, док се питањем Краљевине СХС бавила тек повремено, дајући делегатима Краљевине СХС више моралну него реалну подршку. Временом, а посебно након потписивања уговора са Немачком, Француска ће све више почети да се бави питањима од важности за југословенску краљевину. Пашић је, као искусан политичар, знао да се не може ослонити искључиво на Французе, без обзира што је добар део српских делегата био франкофилски настројен. У томе је предњачио ђенерал Петар Пешић.⁹⁰

Још мања подршка се могла очекивати од Велике Британије, која је водила политику бавећи се искључиво својим интересима и очувањем колонијалне империје, док је сваки покушај јачања нечијег експанзионизма спречавала.⁹¹

Најпоузданији заштитник југословенских интереса све до половине 1919. године, и касније али у мањој мери – испоставиће се да су биле САД и њихов председник Вудро Вилсон. На то је умногоме утицао допринос дипломатске мисије српског научника Михаила Пупина, али и заједнички интереси у погледу поштовања Вилсоновог плана. Примена тог плана је подразумевала поштовање принципа јавне дипломатије, чиме би се Лондонски уговор, на који су се Италијани позивали, сматрао ништавим. Италијанима, осим принципа јавне дипломатије, у корист није ишла ни тачка која се тичала питања народности, на коју је перманентно указивао Анте Трумбић јер је применом тог принципа оправдавао и давао легитимитет тежњи Јужних Сло-

89 Ђорђе Станковић, *Србија 1914–1918: рајни циљеви*, Прометеј, Нови Сад 2014, 152–153.

90 А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, 250.

91 *Ibid.*, 246.

вена који су живели на спорним територијама да сами бирају у којој земљи ће живети. Југословенска делегација се све више приближавала САД. На то је утицао и сусрет регента Александра и Вудроа Вилсона фебруара 1919. године.⁹² Како би учврстили своју позицију код Вудроа Вилсона, Никола Пашић је био спреман и да одустане од територија северне Албаније са Скадром и од проширења на рачун Бугарске, на тај начин показујући поштовање начела народности. Постојала је и идеја југословенске стране да председник САД буде директан учесник будуће арбитраже између Италије и Краљевине СХС.⁹³ Ставови којима је Италија покушавала да одбрани принцип народности за Вилсона нису били релевантни, јер се анкета која је била спроведена у Ријеци, а коју су Италијани узимали као аргумент, односила само на мишљење италијанског становништва – док су Јужни Словени, доминантна популација у залеђу града, били занемарени.⁹⁴ Вилсон је априла 1919. године изашао са декларацијом којом је и званично негирао могућност да Италија примени Лондонски уговор из 1915. године, предлажући разграничење на реци Раши у Истри на југу, а на северу до Јулијске крајине.⁹⁵ Са тим предлогом поједини југословенски делегати хрватске и словеначке националности нису се сагласили, сматрајући да су тако изневерени њихови интереси.⁹⁶

Незадовољан америчким антагонизмом и француском пасивношћу и прећутном подршком делегацији Краљевине СХС, италијански председник владе Орландо је истог дана када је Вилсон изашао са својом декларацијом – 24. априла 1919. године – из протеста напустио Версајску палату, што је још више допринело расламсавању национализма међу Италијанима.⁹⁷ Крајем маја, када је коначно дошло на ред питање признавања Краљевине СХС, председник италијанске владе, који се у међувремену вратио за преговарачки сто, оштро је негодовао. Добио је Клемансоов одговор да је то само питање тренутка, и констатацију: „И ви ћете једног дана, пре или касније, бити присиљени да их признате!”⁹⁸ Ово је значило да је Ита-

92 Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић: српско-хрватски сјор*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 18.

93 А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, 260.

94 А. Туз, 344.

95 Б. Глигоријевић, 21.

96 А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, 259.

97 Роберт Герварт, *Поражени: Крваво наслеђе Првој светској рати 1917-1923* (превео Дмитар Тасић), Службени гласник 2017, 236.

98 Васа Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845-1926*, Књига друга, Прометеј, Нови Сад 2019, 579.

лија, бар по овом питању, изгубила доминантну улогу коју је имала на почетку рада Конференције. Иако је зауставио експанзионистичке тежње Италије, Вудро Вилсон није успео да до краја реши питање источног Јадрана. До одређене мере је априла 1919. године чак и разочарао југословенску делегацију, попуштајући Италијанима по питању Јулијске крајине.⁹⁹ Али његов укупан учинак, са становишта делегата Краљевине СХС, био је свакако више него позитиван.

Током јула 1919. године било је све јасније да ће председник Америке напустити Конференцију. Постепено повлачење Америке подударило се са међународним признањем Краљевине СХС, али и са решавањем немачког питања онако како је то желела Француска. То је био знак југословенским делегатима да се могу јаче ослонити на Француску. И раније се Француска бавила решавањем спорних питања на Балкану, јер је и пре прводецембарског уједињења доприносила решавању политичких криза у Србији. Француска је имала деликатан задатак да настави посао који је председник САД започео, поштујући начела Конференције. У међувремену, током лета 1919. године, односи Италије и Француске су се нагло погоршали након италијанских избора и доласка на власт Франческа Нитија, када су током уличних демонстрација у Ријечи, Торину и Ђенови тамошњи италијански становници напали француске војнике.¹⁰⁰ Али можда значајнији разлог погоршавања односа Италије и Француске био је тај што је француска мисија у Београду доказала да је Италија директно подржавала револуционарну власт у Мађарској против које је Француска припремала напад.¹⁰¹

Рад на проналажењу решења јадранског питања отежавала је ситуација на терену, али и италијанско-француско неповерење. Французи су у неколико наврата предлагали компромисна решења, која су најчешће за југословенску али и италијанску владу била недовољна. Међутим са једним предлогом по ком је град Скадар требало да припадне југословенској краљевини а Ријека Италији Пашић се и сам сагласио. Први човек југословенске делегације је то питање посматрао прагматично и проширење на север Албаније му је деловало као добра компензација, јер је увидео да је Ријеку готово немогуће издејствовати. Међутим тај предлог је довео до дубоког раздора у самој југословенској делегацији јер је насупрот става Николе Пашића по питању Ријеке стајао Анте Трумбић, који није хтео да чује за такве уступке. Тиме је пропуштена добра прилика да се под окриље Србије

99 А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, 259–260.

100 Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, 15.

101 *Ibid.*

врати њена средњовековна област центром у Скадру.¹⁰² О сукобу унутар југословенске делегације говори и Клемансо на једној седници: „Савест ми налаже да кажем да ми се чини као да међу вама има два утицаја, с једне стране српски, а с друге стране хрватски, много непомирљивији”.¹⁰³ Проблем Ријеке додатно се компликује септембра 1919. године уласком у град песника Д’Анунција са око две хиљаде војника и присталица.¹⁰⁴ Једно од ретких питања које ће остати нерешено и након престанка рада Конференције биће управо питање разграничења између Краљевине СХС и Италије. Остављено је самим странама да нађу коначно решење, уз значајан допринос француске дипломатије. Компромис који је постигнут у Рапалу 12. новембра 1920. године био је близак предлогу француских дипломата. Краљевина СХС је остала без Истре, Италија без Далмације, док је Ријека стављена под протекторат Друштва народа.¹⁰⁵ Овакво стање по питању Ријеке остаће на снази све до 1924. године када ће ревизијом Рапалског уговора Ријека припасти Италији, али југословенско-италијански спор око јадранског питања наставиће да постоји још готово пола века. Рапалски споразум донео је и признање Краљевине СХС од стране Италије.¹⁰⁶

Утицај Француске на решавање питања граница осетио се и у југословенско-румунском спору. У вези са тим спором се изразито ценило мишљење међународно афирмисаног српског географа Јована Цвијића, који је заједно са француским председником етнографско-историјске комисије Андреом Тардијеом допринео равноправној подели Баната и формирању границе између Краљевине СХС и Румуније.¹⁰⁷ Таквим решењем, и посебно поделом Баната, делегација Краљевине СХС успела је да поништи још један тајни споразум који је ишао на њену штету. Конкретно, радило се о Букурешком споразуму из 1916. године између сила Антанте и Румуније, који је гарантовао Румунији проширење дуж читавог Баната до Дунава и Тисе.¹⁰⁸

102 В. Казимировић, 588.

103 Б. Глигоријевић, 32.

104 На одушевљење локалног италијанског народа, Д’Анунцио проглашава Ријеку слободним градом-државом. Без међународног признања, ова самопроглашена слободна држава имала је своју валуту и устав. Такво стање је потрајало петнаест месеци када је, непосредно након потписивања Рапалског уговора, Д’Анунцио са својим присталицама – под претњом копнене војне интервенције – напустио град. Р. Герварт, 237-238.

105 S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 101.

106 В. Казимировић, 579.

107 S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 100.

108 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд 2018, 517.

Разграничења Краљевине СХС са другим суседима у којима је Француска узела учешће била су у корист Краљевине СХС, мада је у тим случајевима и посао био доста лакши јер се радило о земљама које су биле на пораженој страни.

Мађарску је средином 1919. године запљуснула социјалистичка револуција, не у оним размерама у којима је то било у Русији, али свакако да такво стање у центру Европе и ширење комунизма није одговарало преваходно Француској. Потребно је било смањити револуционарни занос у Мађарској, јер је то могла да буде искра која ће покренути талас немира и у другим земљама. Француска започиње са формирањем тупа које би учествовале у интервенцији. Испрва делегација Краљевине СХС на овакво стање у Мађарској не реагује, али јачањем Француске као доминантног чиниоца у Версају делегација Краљевине СХС је увидела да приближавањем Француској и по овом питању може издејствовати одређене погодности, као што су чвршће гаранције и повољан исход при дефинисању граница са Мађарском, али и могућност промене поделе Баната. Јула 1919. године југословенска војска је узела учешће у интервенцији са око 18.000 војника под командом генерала Фоша, али потребе за активним учествовањем на крају није било.¹⁰⁹ Промене у погледу поделе Баната ипак није било, али је Краљевини СХС и званично, на основу Тријанонског уговора потписаног 4. јуна. 1920. године са Мађарском, припала Суботица као важно раскршће железничких путева.¹¹⁰ На основу одредаба Тријанонског уговора велики број Мађара је остао ван своје матице, која је остала без Словачке и Рутеније, које су припале Чехословачкој, као и без Трансилваније, која је припала Румунији.¹¹¹ Овакав исход ће пробудити код Мађара милитантна ревизионистичка осећања, што ће за последицу имати формирање блока Мала Антанта на релацији Краљевина СХС – Румунија – Чехословачка, са циљем спречавања мађарског ревизионизма у правцу територијалног ширења.¹¹² Француска на почетку није поздравила овај савез три државе јер није био у складу са њеном политиком у Подунављу, али након приближавања мађарског официра Хортија немачком генералу Лудендорфу и покушаја повратка Хабзбурговаца на власт, Француска ће све више почети да подстиче Малу Антанту, те ће током двадесетих година постати

109 А. Митровић, *Јујославија на Конференцији мира*, 397–405.

110 S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 102.

111 Б. Милисављевић, *Свој година од уједињења*, 57.

112 Здењек Сладек, *Мала Антанта 1919–1938*. (превео Владан Матић), Службени гласник, Београд 2019, 21–26.

њен главни покровитељ.¹¹³ Овакав систем савеза које је Француска директно склапала или подржавала имао је важну улогу у очувању Версајског система, као и европске безбедности.¹¹⁴

Нејским мировним уговором од 27. новембра 1919. године решено је питање границе са Бугарском, тако што је Краљевина СХС, уз подршку француских и британских делегата, задржала Димитровград.¹¹⁵ Уз Димитровград, Краљевина СХС добила је и појас територије источно од пруге Београд–Скопље–Солун. Може се закључити да је југословенска делегација према Бугарској имала најрадикалније и најнепомирљивије ставове, првенствено због напада, бугарске окупације готово целе источне Србије и злочина који су почињени на тој територији током Великог рата.

Питање границе са Аустријом решено је у Сен-Жермену 10. септембра 1919. године. Краљевини СХС је припало Међумурје.¹¹⁶ Спорно питање Корушке решено је референдумом, те је та област остала у склопу Аустрије.¹¹⁷

Поред граница, једно од главних питања на Конференцији биле су и ратне репарације. Током трајања Конференције комисија за ратне репарације одредила је да је укупан износ који поражене стране морају да исплате вртоглаве 132 милијарде златних марака. Немачки удео у дугу је био највећи, и износио је 126,3 милијарди, док је осталих 5,7 милијарди подељено између Мађарске, Бугарске и Аустрије. Француској и Великој Британији заједно припало би 74% дуга, а Краљевини СХС 6,5%.¹¹⁸

Одредбама два споразума – Драшковић–Лушер из јануара 1920. године и Кумануди–Думер из јуна 1921. године – било је предвиђено да Краљевина СХС по првом споразуму добије око 6%, односно по другом 5%, од укупног износа које би Француска и Велика Британија наплатиле од Немачке. То је био мудар потез, бар по питању репарација од Немачке, јер је судбина исплате репарација била везана за реализацију штете две велике силе, а са друге стране, ако којим случајем репарациона комисија не би доделила никакву одштету

113 Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb 1975, 32–34.

114 D. Petrović, 87.

115 А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, 295.

116 *Ibid.*

117 Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945* (превео Чедомир Антић), Clio, Beograd 2018, 308–309.

118 Boris Kršev, „Ratne reparacije i njihova sudbina nakon Prvog svetskog rata – slučaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Civitas* 1/2011, 11.

Краљевини СХС – њој би свакако припао удео из француског и енглеског одштетног захтева, гарантован поменутиим уговорима.¹¹⁹ У периоду од десет година, од 1921. до 1931. године, Краљевина СХС је примила од земаља чланица бившег Централног блока ратну одштету у укупном износу од 670 милиона златних марака у новцу и у натури. Немачка је у натури исплатила нешто више од 479 милиона, док је у готовом новцу дала 2.317.285 златних марака. Од Мађарске је добијен износ од 47 милиона златних круна, док је део примљен у угљу и стоци. Од Бугарске је наплаћен цео дуг, у натури, у износу од 2.250 милиона златних франака.¹²⁰ Очекивања српске стране су била већа, али је коначну цифру умањио фактор територија са којима се Краљевина Србија ујединила. Уколико би био прихваћен став да се плаћање репарација потражује и од територија бивше Хабзбуршке монархије које су постале део Краљевине СХС, те територије би добиле статус поражених, чиме би се преговарачка позиција по питању граница додатно закомпликовала.

Уз потраживања, Краљевина СХС је имала и кредитне дугове које је, за потребе рата али и пре њега, Краљевина Србија узимала, првенствено од Француске. Поред позајмица, француски капитал је у предратним годинама у Србији био присутан и у форми приватних инвестиција.¹²¹

Несугласице су се јавиле између две савезнице првенствено око исплате штете француским борцима страдалим на тлу Србије, али и око питања дела дуга Отоманског царства који се односио на територије које је Краљевина Србија током Првог балканског рата ослободила (Рашка област, Косово и Метохија, Јужна Србија – Македонија). Односи се поштравају услед противљења делегације Краљевине СХС мировном уговору у Севру са Турском, зато што је тим актом, по мишљењу делегата Краљевине СХС, наметнута лоша процена дуга који се морао отплатити а који се односио на некадашње територије Турске империје.¹²² Спор је ипак избегнут одлуком да Краљевина преговара директно са заинтересованим улагачима из Француске. Већина, осим оних који су били блиско повезани са политичким врхом, попут Француско-српске банке, претрпела је штету и губитак до чак 80% због поремећеног односа динара и франка изазваног последицама рата.¹²³ Афера Манж најбоље описује ову не тако славну епизоду у блиским односима Француске и Краљевине СХС. Афера

119 *Ibid.*, 11-12.

120 *Ibid.*, 16.

121 S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 145.

122 *Ibid.*, 145-146.

123 *Ibid.*

се тицала извесног привредника Манжа који је захтевао судску арбитражу у погледу његових послова и губитака које је имао у Србији још у предратним годинама.¹²⁴

У склопу проблема око исплате дуга поставило се и питање тачне вредности помоћи коју је Србија добила током рата, будући да зајмови које је Француска давала нису били само у новцу већ и у наоружању и медицинској и пољопривредној опреми, као и зато што евиденција свих зајмова није могла да буде вођена због неорганизованости и неажурности током ратних година.¹²⁵ Тако је ово питање довело Француску у позицију у којој су њени геополитички и економски интереси били међусобно у супротности. Са једне стране морала је да негује и помаже државе и савезе (попут Мале Антанте) који су заједно са њом чували тековине Версаја, а са друге је била дужна да води доследну економску политику.¹²⁶

Оклевање и избегавање Краљевине СХС да плати дугове које је Француска потраживала могу се посматрати и кроз визуру дубоке политичке кризе у којој се Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца нашла већ током двадесетих година. Хрвати, незадовољни концептом унитаризма прокламованим Видовданским уставом из 1921. године, али и целокупним парламентарним животом у Краљевини, категорично су одбијали да учествују у плаћању дугова наводећи као аргумент да је то искључиво ствар Срба и Србије јер су дугови настали пре прводецембарског уједињења, пренебрегавајући тако чињеницу да су они били део поражених снага у моменту потписивања примирја 1918. године.¹²⁷ Ово питање ће константно оптерећивати односе Француске и Краљевине СХС, све док није решено путем међународне арбитраже на коју су обе стране пристале потписивањем Уговора о пријатељству новембра 1927. године. Одлука Међународног суда у Хагу из 1929. године гласила је да је Краљевина дужна да плати свој дуг у златним францима, управо како је Француска потраживала. Прихватањем Јанговог плана 1929. године ово питање је повезано са међународним механизмом решавања дугова и репарација између савезника у Великом рату, тако да дугови које је Француска потраживала нису више били питање буџета Краљевине СХС већ део ратних репарација које је Немачка исплаћивала.¹²⁸

124 *Ibid.*, 147.

125 Stanislav Sretenović, „Reparacije pobedenih, dugovi pobednika: Slučaj Francuske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije“, *Filozofija i društvo* 1/2009, 236.

126 *Ibid.*

127 *Ibid.*, 238.

128 *Ibid.*, 239.

4. ОДНОС ДОМАЋЕ ШТАМПЕ ПРЕМА ФРАНЦУСКОЈ ТОКОМ КОНФЕРЕНЦИЈЕ МИРА У ПАРИЗУ

Уз званичне извештаје о раду Конференције који су долазили из Париза, домаћа јавност је обавештавана и путем дневне штампе. У Србији је постојало мало дневних листова који су свој тираж обновили непосредно након ратних сукоба. Током првих месеци Конференције водећу улогу у извештавању имао је дневни лист „Правда”, чије објављивање није било прекинуто ни током двогодишњег изгнанства српске војске, народа и круне. Средином 1919. године у свакодневном извештавању из Париза „Правди” ће се придружити и дневни лист „Политика”. Ова два листа су у својим бројевима посвећивала пажњу дешавањима у Паризу, преносећи текстове светских медија, извештаје својих новинара или интервјуе са самим учесницима Конференције. У зависности од тока збивања у Паризу, али и од унутрашње политичке ситуације, и интензитет извештавања се мењао, па ће тако, примера ради, Мировна конференција постати секундарно питање у моментима кризе владе и њеног пада августа 1919. године. Погледајмо кроз неколико примера какав је био однос домаће јавности према Француској и њеним дипломатским активностима током 1919. године. У поређењу са другим земљама, укључујући и велике силе, српска штампа је током 1919. године највише пажње обрађала на спољнополитичке активности Француске, и за то постоји неколико разлога. Основни разлог је однос две земље током ратних сукоба, који је крунисан заједничким пробојем Солунског фронта. Уз овај разлог постојала је и тенденција да се Француска окарактерише као заштитник југословенског питања, што је она и била, мада је њено залагање било различитог интензитета у различитим периодима 1919. и 1920. године. У склопу ове тезе такође се запажа да је српска штампа, у чему је „Правда” предњачила, покушавала да пружи подршку Француској и у питањима која се нису директно тицала ни југословенског спора а ни саме делегације (попут односа Француске и Немачке пред потписивање Версајског споразума). Својствено за „Правду” било је и то што је константно извештавала о револуционарном стању у Русији и о Лењиновим потезима, како на плану унутрашње тако и на плану спољне политике, што је било сасвим очекивано јер је овај лист гравитирао ка левој страни политичког спектра.

Тема којој је највише пажње посвећивано готово у континуитету, од почетка до краја рада Конференције, био је италијанско-југосло-

венски однос у контексту локалних сукоба у Црној Гори и спора око јадранске обале на коју су обе стране претендовале. У таквој ситуацији новинари су, колико и сами делегати, били свесни да је потребан заштитник на Конференцији, односно неко ко би био у стању да подржи југословенску страну. У извештајима „Правде” и „Политике” ово се примећивало и у томе што су одређене личности или државе у насловима добијале статус југословенског заштитника или пријатеља. У прилог томе говори и одељак из дневног листа „Правда” објављен почетком фебруара 1919. године, непосредно након почетка Мировне конференције. У склопу текста о могућем споразуму Италије и Краљевине СХС „Правда” је пренела извештај италијанског магазина „Пиколо” који наводи да српска војска „наставља своју агитацију насиља за уједињење Црне Горе са Југославијом”, додајући да „том србофилском покрету иде на руку и француски генерал Венел који својим трупама помаже српске трупе”. Такав превасходно пропагандни и критички текст какав је представљен италијанској јавности „Правда” је пренела под насловом „Французи уз Србе”, чиме га је домаћој јавности представила готово афирмативно, желећи управо тиме да покаже да југословенска идеја, наводно, није без подршке великих сила.¹²⁹ Код Срба је била изразито присутна свест о немерљивом доприносу Француске током рата. „Правда” у свом извештају из јуна исте године током напуштања француске војне команде пише како „ми сви у овој свечаној прилици морамо осетити сву ону јаку, велику, непоколебљиву и вечиту благодарност коју дугујемо славној, великој и племенитој Француској”, додајући у наставку да су француски пукови пре једног века из Француске ка Пешти носили тековине француске револуције, а „сада француски пукови пошавши од Солуна примичу се Пешти носећи ослобођење у земље кроз које пролазе”.¹³⁰

Лето 1919. године било је можда и најинтензивнији период што се тиче збивања на међународном плану. Неки од важнијих момента су били постепено повлачење Америке као важног фактора на међународној сцени, потписивање мировног уговора са Немачком, чиме је остварен примарни циљ Мировне конференције, заостравање питања јадранске обале и Ријеке, и револуционарна збивања у Мађарској. Српска јавност је покушавала да у овим збивањима буде јасно опредељена на страни савезника.

129 *Правда*, бр. 99, 2.2.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

130 *Правда*, бр. 216, 5.6.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

Одласком Орланда и доласком на власт Франческа Нитија јуна 1919. године у италијанској јавности се радикализује реторика против Француске и њене пасивности према јадранском питању, што доживљава кулминацију 5. јула када су италијански војници и окупљени народ напали француске војнике у Ријеци. Извештавајући о овом немилостивом инциденту „Правда”, стављајући се отворено на страну Француске, пише: „У осам часова увече почели су италијански војници са мангупаријом италијанском нападати француске војнике”. Наставак текста искључиво се бавио питањем одговорности Италије за овај инцидент, док закључак није деловао нимало помишљиво, упозоравајући на будуће сукобе ширих размера: „ако се не учини ускоро крај овом италијанском беснилу Ријека ће постати позорница крвавих догађаја”.¹³¹

Извештавајући домаћу јавност о стању на Париској конференцији српска штампа често није била објективна, покушавајући да пружи подршку француским односно савезничким делегатима у доношењу одлука. То показују и извештаји о револуционарним збивањима у Мађарској и проглашењу социјалистичке републике. Фактори који су утицали на такав став српске јавности су антибољшевизам, који је био присутан код свих победника у рату, али и отворено деловање мађарског револуционарног вође Беле Куна против новонастале југословенске државе. О томе се извештава током јула 1919. године, и два анализирана чланка најбоље говоре о односу домаће јавности према стању у Мађарској. Први чланак, насловљен „Бела Кун против нас”, пише како се мађарски агитатори шаљу на простор Хрватске потпомогнути финансијским средствима, са јасним циљем да подривају нови уставни поредак земље.¹³² Други извештај, насловљен „Опет против Пеште”, преносећи вести из Париза говори о потреби спровођења акције против бољшевика у којој неће учествовати само француске и британске трупе већ и „чехословачке, румунске и југословенске”.¹³³ Оваквим јасно одређеним ставом српска штампа је пружала подршку тада већ војсци југословенске краљевине да узме учешће у савезничкој интервенцији због револуционарног стања у Мађарској, јер је српска штампа као и југословенска делегација на Конференцији мира у таквом војном учешћу видела могућност да се мало ојача позиција Краљевине СХС, и тиме олакша, пре свега,

131 *Правда*, бр. 241, 5.7.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

132 *Правда*, бр. 244, 9.7.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

133 *Правда*, бр. 239, 3.7.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

решавање питања јадранске обале и разграничења са Италијом. Паралелно са решавањем кључног питања Мировне конференције, односно потписивањем мировног уговора са Немачком – у Краљевини СХС се током августа догађа прва озбиљнија политичка криза, која ће резултирати падом Протићеве владе и Давидовићевим избором за новог председника владе. Нестабилно политичко стање у земљи утицало је на српску штампу тако што је извештавање о раду Конференције мира померено у други план. О томе колико је била озбиљна политичка криза и колики је јаз био између странака говори и чињеница да новоформирана влада није издржала дуже од два месеца, што је у домаћој јавности изазивало додатне фрустрације. На пад интересовања јавности за збивања на конференцији у Паризу утицала је и равнодушност и исцрпљеност народа ратом. „Политика” је својим чланком под насловом „Највеће зло” покушала да укаже на такво стање у друштву, преносећи да „и најважније вести са Јадрана и из Баната налазе све мање одјека у нашој средини”, док се „гласови са конференције мира у Паризу примају такође са све мање интересовања као какав предугачак роман чији нас се развој ништа не тиче и чије је наставке тешко пратити.”¹³⁴ Интензитет рада Мировне конференције јесте током ових месеци опао, али ипак се не може порећи чињеница да је током септембра потписан за Краљевину СХС важан мировни уговор са Аустријом.

Питање мировног уговора са Аустријом подробно је обрађивала „Политика”, дајући и осврт на захтеве југословенске делегације који нису наилазили на одобравање од стране великих сила. Ставка која је из угла југословенске делегације била спорна и која је одложила званичну верификацију споразума односила се на стање мањина. Према ставу југословенске делегације било је потребно изменити члан 51 којим се, како „Политика” преноси, грубо кршио суверенитет југословенске државе јер није постојао реципроцитет, тачније права која су гарантована народима са простора бивше Аустроугарске нису била гарантована Југословенима ван Краљевине СХС. Указујући на овај пропуст југословенска делегација је наводила и чињеницу да се овај члан односи и на друге народе који су били део Краљевине Србије и пре почетка ратних сукоба, алудирајући на све оне народе који су након Балканских ратова и Букурешког мира 1913. године ушли у састав Србије.¹³⁵ Апели и критике југословенске стране нису наилазили на подршку ниједног од савезника осим званичне Француске,

134 *Полиџика*, бр. 4160, 2.9.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 10. марта 2022. године.

135 *Полиџика*, бр. 4166, 8.9.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 10. марта 2022. године.

која је била више уздржана него што је отворено стала на страну југословенских делегата. Француски лист „Тан”, чије је мишљење пренела „Правда”, сматрао је „да би требало навести да под те клаузуле не долазе области које је Србија добила пре 1914. године”.¹³⁶ „Политика” је у свом уводном тексту под насловом „Једини пријатељ” покушала да оправда Француску и њено анемично држање у овом спору речима; „На нашој страни се налазе они који никада нису изневерили своју савезничку реч и који нас нису заборављали ни у данима највеће невоље онда када су нас сви били издали и напустили.” У наставку текста пренета су и мишљења из француских листова која су ишла у прилог југословенској страни. Једно од њих је мишљење Ренеа Пишона дато у „Евру”, где наводи да је југословенској страни учињена неправда, и закључује: „Ако тај принцип важи за Енглеску у Ирској, важи и за Србе у Мађедонији и обратно.” У истом духу и „Л’одр Публик” пише: „Француска је готово сама што у Врховном савету подржава права наших ваљаних савезника. Али се она мора покорити пред већином.”¹³⁷

Заједно са уговором са Аустријом, током јесени и зиме 1919. године потписан је и уговор са Бугарском. Однос према Бугарима – и делегата (превасходно српских) на Конференцији мира, и домаће штампе – био је непомирљив и оштар, више него и однос према Италији, који је због јадранског питања стално био на ивици сукоба. Разлог за то је учествовање Бугарске у рату на страни Централних сила, њена окупација источне Србије, и непочинства и злочини које је спроводила у својој окупационој зони. За разлику од склапања мировног уговора с Аустријом, кад захтеви југословенске делегације нису наилазили на одобравање – велике силе, првенствено Француска, пружале су пуну подршку југословенској делегацији у заузимању оваквог непомирљивог става према Бугарској. Француска је уједно узела и највише учешћа у окупацији Бугарске и у разоружавању њених трупа. Са извесном резервом можемо закључити да је наратив југословенске стране, односно српских делегата, према Бугарској био приближно исти као однос Француске према Немачкој. Слично поређење је направио и француски лист „Ом Либр”, чији је оснивач био Жорж Клемансо, који је Бугаре назвао „балканским Прусима”.¹³⁸ Непосредно пред само потписивање мировног уговора

136 *Правда*, бр. 300, 13.9.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

137 *Политика*, бр. 4181, 23 9.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 10. марта 2022. године.

138 *Правда*, бр 264, 2 8.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

са Бугарском њени делегати у Паризу покушали су да критикама и протестним нотама ублаже одређене тачке уговора које су се односиле највише на територијална питања. Колико је био усаглашен став великих сила и југословенске делегације по питању Бугарске говори и чињеница да бугарске протестне ноте против текста уговора нико релевантан у Паризу није узимао у обзир. „Бугарски противпредлози одбијени, покрај свих њихових просјачења” – гласио је наслов у „Политици”, чиме се јасно наглашавало да нема компромиса са савезником Аустроугарске и Немачке.¹³⁹

Може се извести закључак да су бар ова два листа, која су умногоме утицала на креирање јавног мњења, у континуитету извештавала о Француској позитивно и често тенденциозно. То се може посматрати у контексту оних разлога који су наведени на почетку одељка, а пресудан разлог је свакако приближавање две земље током рата.

5. ЗАКЉУЧАК

Стварајући нову, велику државу од Алпа до Ђевђелије, и полагајући у њене темеље своју ратну победу, Србија је стала у ред са највећим земљама тога доба. Прављење нове државе је значило и добијање нових непријатеља, који су на сваки начин покушавали да уздрмају, ионако климаве, темеље историјски прве и целовите краљевине свих Јужних Словена. Током послератног раздобља мржња према Краљевини била је осетна и видљива код свих поражених у Великом рату. Уз Софију и Будимпешту стала је и, како се говорило, „преварена” Италија, која није крила своје претензије на крајеве који су јој обећани у Лондону 1915. године. А са истока је Краљевини претио совјетски, бољшевички талас, гледајући на њу као на државу која је версајско буржоаско чедо, где мора потећи крв и планути револуција.

На другој страни, једини – условно речено – заштитник била је Француска. Усамљена, заједно са својим малим савезима и пријатељствима у централној Европи, Француска је покушавала да одбрани тековине постигнуте уговором у Версају. Како је време одмицало, њена снага је слабила а наспрам ње су јачали италијански фашизам, немачки нацизам и совјетски комунизам. Постајало је све теже одржати светски мир. Убрзо ће бити јасно да се на међуратни период није гледало као на моменат у коме се цивилизација диже за ступањ више, већ као на кратак предах до почетка новог, још разорнијег светског сукоба.

139 *Полиџика*, бр. 4222, 3.11.1919, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 10. марта 2022. године.

Рђаво је ишло и у погледу унутрашње консолидације државе. Нова држава је створена али, због сталних политичких сукоба инспирисаних националним разликама, тешко је долазило и до стварања јединствене, интегралне нације Југословена, односно може се рећи да је тај циљ био у пракси неостварив. Како историчар Милорад Екмечић наводи, основни разлог лошег повезивања и интегрисања народа била је „вера као вододелница народа”. Без обзира што је била оптерећена многим проблемима и нерешеним питањима, држава настала 1918. године оставила је за собом неизбрисив траг на нашем поднебљу. У њој уједињени мали народи су по први пут бар мало утицали на своју судбину у међународним односима. Измучен и биолошки осакаћен током рата, српски народ дуго година неће моћи да се опорави, и испоставиће се на крају да је једино он веровао у ту Југославију и искрено је желео као државу у којој ће бити и сви Срби али и сви Јужни Словени. Касније у 20. веку, као и 1918. године, Срби ће стати у одбрану те земље, како своје тако и туђе, мислећи да бране заједнички дом, Југославију.

Напоследку, у контексту заплетених спољнополитичких збивања, требало би разумети и француско-југословенски однос као однос велике и мале државе, тачније мале државе и њеног удаљеног савезника. Најбољи показатељ односа две земље је била управо Париска мировна конференција. Француска спољнополитичка агенда познавала је своје приоритете – на првом месту је било кажњавање Немачке – док се осталим питањима интензивније бавила тек када је потписан Версајски мировни уговор. Бавећи се и другим питањима која се можда нису тицала ње директно, Француска је такође водила рачуна и о својим интересима. У складу са тим, иако је југословенска делегација често добијала подршку Француске у својим настојањима, постојали су и моменти када су се ставови југословенске делегације мимоилазили са интересима Француске. У таквим моментима није постојала спремност и заинтересованост француских делегата да пружи подршку југословенској делегацији, те је југословенска делегација била суочена са тим да тражи подршку на другом месту. Напоре Француске у жељи да током трајања Париске мировне конференције, али и након ње, нађе баланс и одржи блиске односе како са Римом тако и са Београдом такође треба посматрати кроз призму њене жеље да не изгуби утицај ни код једног ни код другог савезника, јер су и Италија (због свог економског) и Краљевина СХС (због свог стратешког положаја) биле важни сегменти у креирању француске спољне политике – заједно са економским подстицајима у спајању држава југоисточне и централне Европе, што је свим странама одговарало. Колико је Француска бринула о својим интересима и колико су јој заиста њени државни интереси били на првом месту, сведоче и

подаци о њеном односу према ратним дуговима које је Србија имала према Француској. Уз одређене минималне погодности, Француска се према Србији односно према Краљевини СХС понела као према сваком другом пословном партнеру, код ког се на крају посла подвлачи црта и израчунава салдо. Осим на међународну политику, француско-српско савезништво у Првом светском рату, али и блиски односи у предратним годинама, утицали су и на културу, науку, војску. Узимајући ово у обзир, допринос Француске у свакодневном животу Југославије био је немерљиво већи од непосредног утицаја на Конференцији мира у Паризу.

Постепено, са слабљењем њеног утицаја, слабиће и интерес Француске за југословенски простор, те ће тако крајем двадесетих и током тридесетих година Краљевина Југославија бити место продора нових интереса, што ће додатно уздрмати Балкан. После убиства краља Александра Карађорђевића и француског министра спољних послова Луја Бартуа 1934. године, на власт ће у обе земље доћи они који, за разлику од ова два државника, нису марили за Версајски уговор и његове тековине. Пресецање једне такве нити која је везивала судбину две земље само ће још више допринети наглом удаљавању те две, како на крају можемо да кажемо, релативно блиске, партнерске земље.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Полиџика, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 10. марта 2022. године.

Правда, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine>, приступљено 7. марта 2022. године.

ЛИТЕРАТУРА:

Ljiljana Aleksić-Pejković, „Francuska diplomatija i stvaranje Jugoslavije”, *Stvaranje jugoslovenske države 1918*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1983.

Чедомир Антић, *Неузабрана савезница: Велика Британија и Србија у Првом светском рату*, Завод за уџбенике, Београд 2012.

Борис Беговић, „Економске одредбе Версајског мировног уговора: преиспитивање након једног века”, *Нови Архив за правне и друшћивене науке* 1/2021.

Миле Бјелајац, „Ратни губици Србије у Првом светском рату - контроверзе око бројева”, *Токови историје* 1/2021, 41–84.

Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985.

- Роберт Герварт, *Поражени: Крваво наслеђе Првој светској раји 1917–1923* (превео Димитар Тасић), Службени гласник, Београд 2019.
- Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић: српско-хрватски сјор*, Завод за уџбенике, Београд 2010.
- Dragoljub R. Živojinović, „Velika Srbija ili Jugoslavija? Velika Britanija i jugoslovensko ujedinjenje 1914–1918. godine”, Nikola B. Popović (ur.), *Stvaranje jugoslovenske države 1918*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1983, 153–171.
- Милорад Екмечић, *Сјаварање Јујославије 1790–1918*, књига 2, Просвета, Београд 1989.
- Милорад Екмечић, *Дујо крејтање између клања и орања – Истјорија Срба у новом веку (1492–1992)*, Еуро Бок, Београд 2019.
- Драгољуб Јовановић, *Економске и друштвене последице раји у Србији* (превео Владимир Павловић), Службени гласник, Београд 2018.
- Слободан Јовановић, *Полијичке и јравне расјраве*, књига 2, Геца Кон, Београд 1935, репринт: Просвета, Београд 2005.
- Васа Казимиrowић, *Никола Пашић и њејово доба 1845–1926* књига друга, Прометеј, Нови Сад 2019.
- Гордана Кривокапић-Јовић, „Француска, Срби и хрватско питање”, Момчило Исић (ур.), *Срби и Јујославија: држава, друштво, јолијика*, Институт за новију историју Србије, Београд 2007, 267–281.
- Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb 1975.
- Boris Kršev, „Ratne reparacije i njihova sudbina nakon Prvog svetskog rata – slućaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, *Civitas* 1/2011, 9–17.
- Ратко Марковић, *Устјавно јраво*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020.
- Бојан Милисављевић, „Спољнополитички аспекти уједињења”, Зоран Мирковић, Борис Беговић (прир.), *Сјо јодина од уједињења: формирање државе и јрава*, Универзитет у Београду – Правни Факултет, Београд 2020, 46–52.
- Зоран Мирковић, *Срјска јравна истјорија*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2019.
- Андреј Митровић, *Време нејтрјеливих*, Завод за уџбенике, Београд 2012.
- Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рају*, Службени гласник, Београд 2018.
- Андреј Митровић, *Јујославија на Конференцији мира 1919–1920*, Прометеј, Нови Сад 2019.
- Michael S. Neiberg, *The Treaty of Versailles*, Oxford University Press, London 2017.
- Стеван К. Павловић, *Истјорија Балкана 1804–1945* (превео Чедомир Антић), Clio, Beograd 2018.
- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, prva knjiga*, Nolit-Beograd, Beograd 1988.

- Dragan Petrović, *Francusko-srpski odnosi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 2011.
- Чедомир Попов, *Ог Версаја го Данциниа*, Завод за уџбенике, Београд 2015.
- Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд 2010.
- Branka Prpa, *Srpski intelektualci i Jugoslavija 1918-1929*, Clio, Beograd 2018.
- Мира Радојевић, *Српски народ и Југословенска краљевина 1918-1941*, Српска књижевна задруга, Београд 2019.
- Здењек Сладек, *Мала Анџаниа 1919-1938* (превео Владан Матић), Службени гласник, Београд 2019.
- Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2008.
- Stanislav Sretenović, „Reparacije pobedenih, dugovi pobednika: Slučaj Francuske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije”, *Filozofija i društvo* 1/2009, 223-243.
- Ђорђе Станковић, *Србија 1914-1918: рајни циљеви*, Прометеј, Нови Сад 2014.
- Biljana Stojić, „Georges Clemenceau and creation of Yugoslavia”, Александар Растовић, Миљан Милкић (ур.), *Крај Великој рајни - њуј ка новој Европи*, Институт за новију историју Србије, Београд 2020, 235-255.
- Adam Tuz, *Potop: Vellini rat i prekrajanje svetskog poretka* (prevela Radmila Ivanov), Clio, Beograd 2019.

Ognjen BOJANIĆ*

FRANCE AND THE KINGDOM OF SCS AT THE PEACE CONFERENCE IN PARIS

Summary

The international position of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in the post-war period was extremely difficult and complex. This was primarily due to the issues related to the dynamics and the very concept of unification of South Slavs, but also because of the situation on the European continent as a whole, which once again faced the redrawing of borders as a consequence of the disappearance of great empires – the Russian Empire, the Ottoman Empire, the Austro-Hungarian dual monarchy, and the German Empire – and the emergence of new states.

* Third year student of undergraduate studies of law at the University of Belgrade Faculty of Law, ognjenbojanic1234@gmail.com.

In such a turbulent period, political leaders and diplomats of the common state of Southern Slavs, which was founded on December 1, 1918, were expected to use the Paris Peace Conference to search for new diplomatic alliances, as well as to preserve the traditional ones, the alliance with France in particular. The representatives of the Kingdom had to strike a balance between abiding by the wishes and demands of the great powers and defending national interests, with the primary goal being to preserve the territories that the Kingdom of Serbia, as a victor of the Great War, liberated and united.

Key words: *Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. – France. – Paris Peace Conference. – Treaty of Versailles.*

Рад приспео / Paper received: 13.3.2021.

Измењена верзија / Revised version: 20.5.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 25.5.2022.

UDC: 347.56:614.253.83(497.1)
342.726-056.24(497.1)

CERIF: S130, H250, H300

DOI: 10.51204/HLH_22104A

Маша П. МАРКОВИЋ*

ЛЕКАРСКА ГРЕШКА КАО РАЗЛОГ ПРАВНЕ ОДГОВОРНОСТИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Полазећи од насљанка Масловљевој њејосјейеној модела људских њојреба, 1943. године, који као најосновније дефинише физиолошке, ње њојребе за сијурношћу, аутор њрисјуја њеми осјваривања њрава на здравсјвену зашјијију у њрвим деценијама развоја ове идеје. Раг је усмерен на њросјор и време Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), с обзиром на услове који су у њој омојућили насљанак модела здравсјвене зашјијије њо коме се одређени обим здравсјвене зашјијије ѡранјовао сваком њеном ѡрађанину. Након шјио је аутор дефинисао ѡрироду односа између лекара и ѡацијенја, са фокусом на ѡравну кодификацију ејичких дужносји лекара ѡоја доба, у рагу се размајра ѡијане ѡравне одјовносји лекара збој лекарске ѡрешке. То се чини дефинисањем ѡјма и садржине ѡјма лекарске ѡрешке, уз ѡклањање ѡажње ѡијану одшјих услова одјовносји за лекарску ѡрешку. Аутор се слаже са сјавом да ѡравила о одјовносји збој лекарске ѡрешке морају имаји извесну меру сјројосји, да би лекаре ѡдсјициала на ѡрофесионално ѡнашање. Ијак, у свом ѡрофесионалном рагу лекар не сме бији сјушан ѡрејераним сјрахом од ѡресака, као и ѡравним ѡоследицама које из њих ѡроизлазе.

Кључне речи: *Лекарска ејика. – Однос лекар-ѡацијенј. – Лекарска ѡрешка. – Одјовносји збој лекарске ѡрешке.*

* Аутор је студент четврте године основних студија Правног факултета Универзитета у Београду, masa.markovic@yahoo.com.

1. УВОД

Основни и најважнији задатак медицине је заштита живота и здравља сваког појединца, при чему се тежи апсолутном поштовању свих етичких и правних начела. У систему у којем је човек представљан као највећа вредност, у оквирима социјалистичког самоуправног друштва, створен је контекст у којем се здравствена делатност види као делатност од посебног друштвеног интереса. При том, заштита здравља се тада не дефинише као обавеза у домену државе, већ као једна од основних дужности самоуправних интересних заједница здравствене заштите. За циљ су поставили давање гаранција у погледу постојања одређеног обима здравствене заштите за све категорије становништва. У том смислу, неопходно је анализирати како југословенски правници, у датом друштвеном контексту, приступају поимању и остваривању права на заштиту здравља на просторима СФРЈ и који је био практични значај таквог одређења.

Како би се омогућио одређени квалитет здравствене заштите, а полазећи са становишта постојања права на заштиту здравља, неопходно је говорити о имплементацији бројних етичких и правних принципа у оквиру медицинске делатности. Том приликом, највећа пажња у овом раду усмерена је ка лекару, који због своје слободе одлучивања и располагања има највећу одговорност у односу на пацијента и ужива његово пуно поверење, али и поверење целокупног друштва. С обзиром на то да је СФРЈ спадала у ред земаља које су са правном кодификацијом етичких дужности лекара отишле најдаље, постојала је могућност њеног свеобухватног упоређивања са судском праксом, те самим тим примене још једног метода којим ће се утврдити да ли је између прокламованог и стварног постојао раскорак.

У време социјалистичке Југославије, нарочито у периоду који је уследио непосредно након Другог светског рата, велики број њених грађана је имао дневну потребу за одласком или боравком у здравственим установама. У њима су радили лекари оптерећени административним дужностима, без обавезног радног стажа који се контролисао, а уз рад на нестандардизованој опреми, те је јасно да је ризик од настанка лекарске грешке у свакој од фаза у пружању медицинске помоћи био значајно повећан.

Од начина дефинисања и садржине појма лекарске грешке зависи и дефинисање, у овом случају, лекарске одговорности због грешака насталих у лечењу или приликом пружања одређеног медицинског третмана. Југословенска литература понудила је ново решење само у терминолошком смислу, проширивањем и додатним објашњењем

појмова медицинског стандарда и потребног степена пажње лекара, од којих је такође зависило и питање (не)одговорности лекара због лекарске грешке. Постојање кривице лекара, штета на добрима пацијента, као и узрочна веза између лекарске грешке која је начињена и штете која је наступила општи су услови овог вида одговорности, те захтевају додатну анализу. Посебна пажња биће посвећена кривичној и грађанској одговорности лекара, узимајући у обзир њихов значај на просторима некадашње СФРЈ.

Крајњи циљ овог рада је указивање на то да позивање на одговорност због начињене лекарске грешке треба да доведе до промене начина функционисања система у којем је лекарска грешка настала. Један од првих корака треба да буде усвајање схватања да једном прихваћена правна правила треба преиспитивати и прилагођавати новим тенденцијама у медицини, а уз обавезу редовног санкционисања несавесног рада и нехуманог односа према пацијенту.

2. ПРАВО НА ЗАШТИТУ ЗДРАВЉА

Право на заштиту здравља може се посматрати као непреносиво субјективно право које свој пун потенцијал остварује путем анализе и касније примене етичко-моралних и правно-политичких начела једног друштва. Критеријуми на основу којих се вреднује остваривост једног од основних људских права приказују појам здравља човека као „стање његовог потпуног физичког, психичког и друштвеног благостања”.¹ Како би се тај циљ остварио, односно како би право на заштиту здравља остварило свој пуни потенцијал, неопходно је постојање више фаза. Одвајање и правилно распоређивање материјалних средстава за формирање и одржавање квалитета система здравствене заштите представља један од најважнијих корака ка остварењу тог циља. Том приликом не треба заборавити значај високо развијене свести о томе да здравље сваког појединца, односно друштва, зависи од животног стандарда, здравствене културе становништва и многих других чинилаца којима се исказује позитиван однос и друштвеног и државног система према здрављу.

У СФРЈ примењивао се концепт у којем се сваком њеном грађанину гарантовао одређени обим здравствене заштите. Такав закључак произилази из чл. 186. Устава СФРЈ (1974) који прокламује да

1 „Health is a state of complete physical, mental and social well-being.” Constitution of the World Health Organisation, New York, 22. July 1946, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1948/04/19480407%2010-51%20PM/Ch_IX_01p.pdf, приступљено 10. децембра 2021.

„свако има право на заштиту здравља”, при чему се за грађане који нису били осигурани законом утврђивало у којим случајевима остављају право на заштиту из друштвених средстава.² Главна замисао дате формулације је да се истакне да заштита здравља није била у домену државе, већ да је била обавеза самоуправних интересних заједница здравствене заштите.³ На то нас упућује и чл. 163. ст. 1. истог Устава – право радника на здравствену заштиту и друга права за случај болести, права за случај порођаја, смањења или губитка радне способности, незапослености и старости, и права на друге облике социјалног осигурања, као и право на здравствену заштиту чланова породице, право на породичну пензију и друга права по основу социјалног осигурања, обезбеђивали су се обавезним осигурањем заснованим на начелима узајамности и солидарности и минулог рада у самоуправним интересним заједницама. Циљ се постизао применом механизма јединствене пропорционалне стопе којим су радници са различитим зарадама, уз исту стопу и за иста права, плаћали различите апсолутне износе за здравствено осигурање.⁴ Ипак, на крају, важно је уочити да услуге здравственог система нису користили сви они који су учествовали у његовом финансирању, већ само они који-

- 2 Устав СФРЈ из 1974, <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>, приступљено 23. децембра 2021. Анализом чл. 186. ст. 2 Устава уочава се да се само у случају лица која су Уставом или законом била дефинисана као осигураници омогућавало покривање трошкова пружања здравствених услуга друштвеним средствима. То доводи до закључка да је право на заштиту здравља омогућавало сваком грађанину СФРЈ да захтева пружање заштите, да је постојала обавеза да се та заштита пружи, али не и да се реализује плаћањем из друштвених средстава. Вид. Рајко Суџум, „Право на здравствену заштиту”, *Анали Правној факултету у Београду* 6/1982, 1243–1244.
- 3 У минимум здравствене заштите коју је самоуправна интересна заједница здравствене заштите морала да пружи, тј. финансира спадали су: здравствено васпитање путем систематског рада са здравим и болесним становништвом; потпуна здравствена заштита радника, за случај професионалних болести и повреда на раду, жена у вези са трудноћом и порођајем, деце до навршене 15 године живота, школске омладине до навршених 19 година, студената до навршених 26 година живота и свих лица старијих од 65 година живота; потпуна здравствена заштита свих грађана од заразних болести, психоза, реуматске грознице и њених компликација, од малигних обољења, шећерне болести, ендемске нефропатије, прогресивних нервно-мишићних обољења и од хемофилије, као и обезбеђивање опреме за спречавање ишчашења кука за свако новорођено дете. Вид. чл. 35. Закона о здравственој заштити СР Србије – 333С, *Службени гласник СР Србије* 30/1979.
- 4 Постојала је могућност прерасподеле трошкова осигурања богатих у корист сиромашних, као и између осигураника без, тј. са мањим бројем зависних чланова породице у корист оних са већим бројем. Вид. Јаков Радишић, *Професионална одговорност медицинских њосленика*, Институт друштвених наука у Београду, Центар за правна и политичка истраживања, Београд 1986, 40.

ма су те услуге заиста биле потребне. Такође, ни економска снага свих општинских самоуправних интересних заједница здравствене заштите није била иста, те се на тај начин омогућавало да кроз тзв. фондове солидарности богатији финансирају сиромашније.⁵

3. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОДНОСА ЛЕКАР-ПАЦИЈЕНТ

Примарни услов за остваривање професионалних обавеза лекара садржан је у постулатима лекарске етике. Њихово прво нормирање извршено је у Хипократовој заклетви. У њој су дефинисани основни принципи који се огледају у идеји чињења добра кроз ненаношење зла болеснику, постојање праведности, поштовање живота и саме личности болесника.⁶ Таквим поступањем лекар ствара предуслове за настанак односа пуног поверења са пацијентом, те самим тим и за професионално обављање лекарске делатности. Све то чини како би остварио њихов заједнички циљ – заштиту и унапређење здравља пацијената, уз показивање несебичне бриге о њиховим потребама, постојање стручног знања које га квалификује за рад са њима, као и љубав према лекарском позиву. У најплеменитијој мисији увек треба да подсећа себе да има дужност и према својој професији, те да сваким својим поступком омогућава очување, па чак и уздизање угледа медицинске делатности.

Највећи број смерница које упућују лекара како да поступа да би остварио наведени однос, настају у периоду од педесетих до деведесетих година прошлог века. Тада се, кроз доношење великог броја међународних докумената, врши регулисање етичких принципа лекарског позива. У том периоду, може се говорити о значајном доприносу Женевске декларације која је парафразирала Хипократову заклетву (1948) наглашавајући да је неопходно да се сваком болеснику једнако приступа, без могућности да лекар своје знање, чак и у случају претње, користи супротно начелима лекарске етике.⁷ Бројни

5 Такав друштвени приступ омогућавао је то да су сви грађани СФРЈ своје право на заштиту здравља могли да остварују у болницама, домовима здравља, институтима, заводима за заштиту здравља, клиникама, апотекама и природним лечилиштима. *Ibid.*, 45.

6 Милутин М. Ненадовић, *Медицинска етика*, Универзитет у Приштини – Медицински факултет, Београд 2007, 239.

7 Садржај текста Женевске декларације указује да на лекара и његов приступ болеснику неће утицати „старост, болест или онеспособљеност, вера, етничко порекло, пол, националност, политичка опредељеност, раса, сексуална оријентација или социјални статус”. Порекло ове одредбе огледа се у страхотама Другог светског рата у којем су одређене категорије рањеника или болесника биле

аутори спомињу још и утицај Интернационалног кодекса медицинских сестара (1953), Хелсиншку декларацију Светског удружења лекара (1964) која даје одговоре на питање дозвољености биомедицинских истраживања на људима, уз обавезујуће препоруке за лекаре, Хавајску декларацију Светског удружења за психијатрију (1977) која дефинише упутства за поступање у једној од најхуманијих грана медицинске науке, као и Лисабонску декларацију о правима пацијената (1981) чији је циљ био побољшање целокупне здравствене делатности, а кроз методолошки приступ раду здравствених служби.⁸

На просторима СФРЈ неговала се идеја да је највећа вредност социјалистичког самоуправног друштва – човек. У складу са тим схватањем, Кодекс етике здравствених радника СФРЈ (1963) обавезивао је здравственог радника да без обзира на врсту свог рада и положај у здравственој служби, а са циљем заштите сваког појединца, ангажује све своје умне и физичке способности, као и целокупну стручну и друштвену делатност.⁹ Ипак, потребно је нагласити да је лекар, због своје независности и слободног приступа у избору начина и средстава деловања, имао највећу одговорност, и то у односу на самог себе, болесника и само друштво.¹⁰ Постојање развијене етичке свести, примена етичких начела Кодекса у медицинској делатности, као и здравствено просвећивање целокупног друштва требало је да буду мисао водила сваког лекара, а уз свест о постојању контроле од стране органа стручних организација здравствених радника и здравствених установа.¹¹

Уочава се да временом однос лекар-пацијент више није био само етички, већ се проучавао и са правног аспекта, а са циљем проналажења решења у случају бројних етичких дилема. Полази се са становишта постојања права на заштиту здравља, те императивности и принудности правних норми које обезбеђују одређени квалитет лекарских услуга. Стога, лекар који приступа пацијенту поштујући етичке принципе струке, нема бојазан од контроле коју врши суд. У том смислу, посебан значај имала је правна кодификација етичких дужности у оквиру Закона о здравственој заштити СР Србије. Уз општу обавезу савесног лечења болесника, дефинисао се и низ по-

занемарене, а без постојања оправданог разлога за то. Вид. Јован Марић, *Медицинска етика*, Меград, Београд 2001, 161–162.

8 М. Ненадовић, 235–271; Ј. Марић, 155–156, 161–169, 218–221, 283–289.

9 Димитрије Миловановић, *Медицинска етика*, Научна књига, Зајечар 1979, 210–212, наведено према: Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 53.

10 Ј. Марић, 174.

11 Д. Миловановић, 210–212, наведено према: Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 54.

себних правних дужности, попут пружања медицинске услуге коју је пратила обавеза примања пацијента на болничко лечење онда када је то било неопходно, предузимање медицинских интервенција уз одговарајући пристанак, као и обавезу да у случају немогућности медицинског збрињавања буде извршено упућивање и превоз пацијента у другу медицинску установу.¹² Са друге стране, приступило се и дефинисању обавезе пацијента да укаже поштовање лекару са којим је у односу, не заборављајући при том на одредбе самоуправних општинских аката медицинске установе о условима боравка и понашања у њој.¹³

Како би медицинска установа и пацијент препознали и дефинисали међусобна права и обавезе, југословенска литература упућује на потребу за постојањем конкретног уговорног односа.¹⁴ Закључењем уговора, општа правна обавеза чија повреда представља недозвољено поступање добија додатну правну заштиту, јер у том случају говоримо о примени и уговорних и деликтних начела.¹⁵ Важно је истаћи да је обавеза лекара обавеза средства, тј. да лекар не може гарантовати да ће у сваком тренутку остварити жељени резултат у домену заштите, тј. побољшања здравља пацијента. Ипак, он мора гарантовати да ће тада, као лекар опште праксе или као лекар специјалиста, поступити сходно правилима струке, уз потребан степен пажње у обављању лекарске делатности. У супротном, позива се на одговорност.

4. ПОЈАМ И САДРЖИНА ПОЈМА ЛЕКАРСКЕ ГРЕШКЕ

Како медицинске, тако и правне чињенице указују на то да у случају медицинске делатности говоримо о постојању грешака које угрожавају све сфере људског деловања. Разлог томе је што се у средишту лекарске професије налази здравље сваког појединца. Од постојања потребе, врсте и начина медицинског ангажовања у заштити једне од најзначајнијих људских вредности, зависи лично функционисање јединке чије је здравље у питању. Истраживањем појма лекарске грешке као медицинскоправног појма, омогућава се провера делотвор-

12 Чл. 64–67. 333С.

13 Чл. 69–70. 333С.

14 Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 78.

15 Jens Göben, *Das Mitverschulden des Patienten im Arzthaftungsrecht*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1998, 3, наведено према: Марта Сјеничић, „Лекарска грешка – грађанско-правни аспект”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 59/2011, 124.

ности како друштвеног, тако и државног система. Настанак лекарске грешке заснива се на постојању медицинских чињеница, али да би се утврдила правна одговорност због лекарске грешке и пружила одговарајућа заштита оштећеним учесницима тог односа, неопходна је примена правних постулата, те доказивање и утврђивање правних чињеница у судском поступку.

Проблем на који се наилази на првом кораку тиче се непостојања универзалног назива што за последицу има искључиво терминолошки сукоб, а без суочавања са проблематиком дефинисања садржине појма. Први искорак у научним оквирима учинио је немачки лекар и политичар Рудолф Вирхов (*Rudolf Virchow*) 1870. године, дефинишући лекарску грешку као „кршење општепризнатих правила лекарске вештине услед недостатка потребне пажње или обазривости”.¹⁶ Ипак, не треба заборавити да се обриси овог појма уочавају још у античком периоду у којем је настала идеја развоја медицине, а услед увођења принципа „закона вештине” (*lex artis*) преко којег се дефинишу разлике између ритуалног, тј. магијског и ученог пружања здравствене помоћи.¹⁷

Највећи недостатак Вирховљеве дефиниције, по мишљењу бројних како правника, тако и лекара, огледа се у томе што њен први део сугерише постојање чврстих норми о сваком предузетом кораку у медицинском третману, заборављајући на постојање околности конкретног случаја, тј. стање конкретног пацијента.¹⁸ То није идеално решење, јер медицинска знања и вештине потичу из извора који се стално обнавља, што не обезбеђује могућност стриктног тумачења „општепризнатих правила” медицинске науке. Такође, отежавајућу околност у целокупном поступку чине медицински стандарди и вештине, који се разликују и на националном и на међународном нивоу, а који нису ни доступни свим лекарима на истом подручју.¹⁹

Други део дефиниције уводи претпоставку кривице, са изузетком у односу на нехатна понашања. Ово је изузетна прилика да се укаже на значај појма несрећног случаја у медицини, с обзиром на то

16 Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 129.

17 Christian Katzenmeir, *Arzthaftung*, Mohr Siebeck, Tübingen 2002, 273 наведено према: Јелена Симић, *Лекарска грешка – грађанска одговорност због лекарске грешке*, Правни факултет Универзитета Унион, ЈП Службени гласник 2018, 101.

18 Уводи се појам апсолутне грешке којим се указује на то да је мали борј лекарских грешака које би настале тако што би одређена мера сваког лекара, код сваког пацијента, у свако време и на сваком месту, довела до исте штетне последице, а занемарујући околности конкретног случаја. Вид. Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 133–134.

19 Владислава Милић, „Паралелизам видова грађанске одговорности због лекарске грешке”, *Harmonius* 2020, 129.

да неуспех лечења није увек у директној вези са поступањем лекара, већ може зависити од врсте и фазе болести у којој се пацијент налази, старосне категорије којој пацијент припада, постојања придружених болести и низа других битних чинилаца.²⁰

Због наведених приговора, било је потребно створити појам који ће дати већу ширину у дефинисању постојања правне одговорности лекара. Реч је о појму који обухвата грешке које настају из било којег несврсисходног поступка лекара, тј. медицинског особља или прекасног предузимања одређених медицинских захвата.²¹ Стога, појам „грешке у лечењу” сачињавају све оне грешке које су настале у било којој фази односа са пацијентом – од анамнезе, дијагнозе, давања терапије, па све до накнадне медицинске неге пацијента, а услед одређеног (не)чињења.²²

Поред непостојања јединственог става о томе који појам ће добити превагу у научном и јавном дискурсу, југословенска литература понудила је ново решење у терминолошком смислу. Уводи се појам „лекарска грешка” који означава несагласност са правилима медицинске струке, али и неправилности које представљају занемаривање и оних општих правила понашања која изискују одређену пажњу лекара.²³ Говоре о „стручној заблуди без елемената несавесности”, узимајући у обзир да је лекар ангажовао све личне и материјалне капацитете да оствари основне функције медицинског деловања, те да у тој мисији, преглед и лечење није обавио ни површно ни непотпуно.²⁴

То нас доводи до закључка да се лекар не може ослонити на своје једном стечено знање, већ мора непрестано усвајати нове чињенице из света медицине и унапређивати лекарске способности које доводе до заштите, тј. побољшања здравља сваког пацијента.²⁵ На простору СФРЈ учавала се недовољно добра организованост и контрола

20 Мирза Тотић, „Правно схватање намерне лекарске грешке”, *Медицински гласник Специјалне болнице за болести штитасте жлезде и болести метаболизма „Златибор”*, 64/2017, 38.

21 Wolfgang Holzer, „Die arztliche Behandlungsfehler in strafrechtlicher Sicht”, *Haftung des Arztes in zivil-und-strafrechtlicher Sicht unter Einschluss des Arzneimittelrechts*, Graz 1983, 40–41, наведено према: Ј. Симић, 103.

22 Јаков Радишић, „Лекарске грешке у светлости правних разматрања”, *Анали Правној факултету у Београду*, 3/1995, 188.

23 Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 136.

24 Самуило Пејаковић, „Лекарска етика и лекарска грешка”, *Казнена одговорност здравствених радника у вршењу њихових дужности*, Београд 1983, 29–30, наведено према: Ј. Радишић, *Лекарске грешке*, 193.

25 Чл. 135. ст. 1 ЗЗЗС указивао је на постојање права и дужности здравствених радника да стално прате развој научних достигнућа из медицине и других наука и да се том приликом стручно усавршавају.

обавезног стажа лекара, непостојање стимулације за стручни рад, као и оптерећење лекара административним дужностима.²⁶ Када се томе придода и неадекватна подела рада лекара специјалиста, као и потпуни изостанак стандардизације опреме, све указује на недовољно добар приступ изградњи медицинског стандарда који би имао практичну примену.²⁷

Унапређен је и појам потребне пажње коју лекар мора да остварује у односу са пацијентом. Реч је о нормативној, социјално условљеној и објективно-типичној пажњи.²⁸ То упућује на постојање потребног степена пажње²⁹ који зависи од околности конкретног случаја, а сходно правилима струке и финансијским могућностима одређеног друштва.³⁰ Том приликом не треба заборавити да је циљ заштитити здравље пацијента сходно могућностима целокупне медицине, а не оне коју може да пружи искључиво лекар појединац. Ако није могуће да се обезбеди одређени медицински стандард у поступању лекара који је дужан да пружи помоћ, онда он има обавезу да се уздржи од лечења и пацијента уступи неком другом лекару.³¹

5. ОПШТИ УСЛОВИ ОДГОВОРНОСТИ ЗБОГ ЛЕКАРСКЕ ГРЕШКЕ

Као што смо већ дефинисали, лекари, као стручњаци, пружају услуге пацијентима користећи све своје и знање струке, вештину и повећану пажњу са циљем заштите људског живота, односно здравља сваког појединца. Све ове компоненте омогућавају да када говоримо

26 Данимир Бартоловић *et al*, *Мјесто и улога лијечника ојће медицине у сисџему здравсџивене зашџиџије, њејова едукаџија и конџинуирано сџручно усавршавање. Удио лијечника ојће медицине у здравсџивеној зашџиџији на џодручју СФРЈ, Удружење лијечника медицине Југославије, Загреб 1968, 41.*

27 *Анализа здравсџивеној сџања сџановниџиџва, орџанизације и рада здравсџивене службе у СФРЈ: за џериод 1979–1988*, Савезни завод за здравсџвену зашџиту, Београд 1990, 221.

28 Erwin Deutsch, Andreas Spickhoff, *Medizinrecht*, Auflage, Berlin 2003, 101, наведено према: Јаков Радиџић, „Грађанска одговорност лекара која проистиче из њиховог занимања”, *Ревџија за џраво осџурања* 1/2009, 15.

29 Будући да се према чл. 18. ст. 2 Закона о облигационим односима – ЗОО (*Службени листџ СФРЈ*, 22/1978) очекивало постојање пажње просечног стручњака исте квалификаџије, лекар се није могао ослободити одговорности због лекарске грешке тврђњом да је поступао употребљавајући све своје знање, вештине и искуство, ако је за обављање његовог занимања то било објективно недовољно. Вид. Helmut Koziol, *Osterreichisches Haftpflichtrecht*, Band II: Besonderer Teil. Wien 1984, 183, наведено према: Ј. Радиџић, *Лекарске грешке*, 190.

30 Ј. Радиџић, *Грађанска одговорностџ лекара*, 15.

31 *Ibid.*

о одговорности лекара, говоримо о једном од облика професионалне одговорности.³² Стога, уколико се придржавају правила своје струке и поступају са професионалном, тј. пажњом доброг стручњака, не можемо говорити о постојању лекарске одговорности. Циљ овакве формулације огледа се у обезбеђивању амбијента у којем лекар, уколико се понаша на наведени начин, има пуну слободу избора начина и врсте медицинских средстава за пружање својих услуга, те могућност да сопственом проценом и умећем обезбеди оптималне резултате. Чак и да у томе не успе, зна да је укључио све своје капацитете да оствари сопствене интересе, као и интересе појединаца и целокупног друштва.

Тренутак у којем се могло говорити о начињеном првом кораку ка дефинисању условне одговорности наведених лица због професионалних грешака је тренутак када је имплементирано гледиште римских правника да треба одвојити умишљај од неопрезног лекарског поступка.³³ Временом, поред постојања кривице лекара у конкретном случају, захтевао се и настанак штете за одређеног пацијента и постојање узрочне везе између лекарске грешке и штете. Постојање ових чинилаца омогућавало је испуњеност општих услова одговорности због лекарске грешке. То могу бити кривична, грађанска, дисциплинска и/или етичка одговорност.³⁴ Највећи правни значај у периоду СФРЈ имале су кривична и грађанска одговорност које су се утврђивале у одговарајућем судском поступку,³⁵ те ће у раду

32 Да би се поставило питање постојања професионалне одговорности захтева се да интелектуални аспект вршења одређене делатности буде стручан, усмерен на пружање услуга трећим лицима, а на чијем добру може настати штета. Вид. Владимир Чоловић, „Осигурање од лекарске одговорности”, *Сѝрани љравни живоѝ* 3/2010, 37.

33 Овакав став заснива се на идеји да је „неумешност лекара равна његовој кривици” (*imperitia culpaе adnumeratur*). Вид. Владимир Чоловић, „Осигурање од лекарске одговорности”, *Сѝрани љравни живоѝ* 3/2010, 37.

34 Иако се утврђују у различитим поступцима и од стране различитих органа, оне једна другу не потискују. То је могуће зато што су им санкције неједнаке и зато што се међусобно допуњују. Вид. Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 81.

35 Југословенска правна теорија знатно се више бавила кривичном него грађанском одговорношћу лекара. Разлог томе је што су се у случају грађанске одговорности лекара примењивала општа правила, те није постојала посебна потреба за њеним даљим изучавањем. Са друге стране, уочава се дефинисање низа кривичних дела чији су учиниоци могли бити искључиво лекари. То су: кривично дело због неуказивања лекарске помоћи, због самовољног лечења, због одавања лекарске тајне, због издавања неистинитог лекарског уверења, због пластичне операције у злочиначке сврхе и због ратних злочина и геноцида у виду биолошких експеримената и стерилизације. Вид. Благоје Стамболић, Мирслав Ђорђевић, „Кривична одговорност лекара”, *Срѝски архив за целокуѝно лекарсѝво* 4/1968, 411.

бити упоредо дефинисане, сходно анализи општих услова одговорности због лекарске грешке.

Утврђивање постојања кривице може се састојати из више фаза. У случају кривичне одговорности, најпре се проверавала испуњеност објективног мерила. То значи да се вршила процена да ли је лекар у конкретном случају поступао са пажњом доброг стручњака. Уколико није, уследила би процена испуњености субјективног мерила. У обзир су се узимале личне способности, знање и искуство лекара опште праксе или специјалисте, а сходно могућностима да се понаша онако како се од њега и очекивало у датом тренутку.³⁶ То значи да је са становишта југословенског кривичног права била меродавна пажња лекара која је објективно потребна и субјективно могућа, а која се процењивала сходно просечном стандарду пажње.³⁷ За разлику од кривичне одговорности, у случају грађанске одговорности било је речи о примени искључиво објективног мерила. То доводи до закључка да је као такво било постављено доста строже у односу на кривично право, те да је било довољно и постојање обичне непажње.³⁸ То значи да приликом оцене кривице суд није узимао у обзир личне способности, знање и искуство лекара, већ се само питао како би се у истој ситуацији снашао добар стручњак, тј. уобичајено способан и савестан лекар. То је у супротности са југословенском правном доктрином у којој се потенцирала кривична и грађанска одговорност с обзиром да се вршила њихова инкриминација само у случају примене „очигледно неподобног средства или очигледно неподобног начина лечења”.³⁹

Тек када лекарска грешка за последицу има повреду, оштећење или погоршање здравља пацијента, она постаје основ одговорности.⁴⁰ Сем тога, не треба заборавити да се погоршање здравља може састојати и у трпљењу болова које је непотребно или макар неочекивано, те у смањењу могућности успеха лечења или у продуженом трајању потребном за потпуни опоравак пацијента.⁴¹ Том при-

36 Ј. Радишић, *Медицинско право*, 180. Лекарска кривица процењује се увек *ex ante*, док је процена *ex post* допуштена само уколико нова сазнања науке лекару иду у корист. Вид. Arvid Siebert, *Strafrechtliche Grenzen arztlicher Therapiefreiheit*, Heidelberg – New York 1983, 12, наведено према: Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 152.

37 Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 160–161.

38 *Ibid*, 157–161.

39 *Ibid*, 153–154.

40 Јаков Радишић, „Одговорност лекара у случају када није довољно сигурно да је његова грешка нанела штету пацијентовом здрављу”, *Ревизија за право осигурања* 3/2010, 48.

41 Ј. Радишић, *Грађанска одговорност лекара*, 17.

ликом се примењују општа правила о одговорности за штету, а само у односу на онај развој догађаја који је објективно познат сходно правилима медицинске струке. Анализирајући правне и судске списе из периода СФРЈ уочава се да је за постојање кривичне одговорности био неопходан настанак знатног погоршања, док је грађанска одговорност обухватала погоршање мањег значаја.⁴² Ипак, још је важније било направити класификацију грешака које су биле неизбежне и грешака које су се могле избећи применом стандарда пажње доброг стручњака.

Не треба заборавити да одговорност због лекарске грешке претпоставља узрочну везу између настанка лекарске грешке и штете. Прецизније, захтева се утврђивање повезаности између лекарских одлука у виду (не)одређивања дијагнозе, (не)прописивања одређене терапије или (не)пружања других лекарских услуга и погоршања здравственог стања пацијента. Сложеност људског организма, његова природна реакција на болест, као и прилагођавање на процес лечења за последицу могу имати немогућност утврђивања конкретног узрока нарушеног здравља пацијента. Ипак, суд има обавезу да утврди (не)постојање одређеног степена вероватноће, те да сходно томе примени теорије о адекватној узрочности.⁴³ Она омогућава да лекар одговара само за оне узроке штете које је могао да предвиди према редовном току ствари и животном искуству, а у моменту пружања медицинских услуга.⁴⁴ Утврђивање узрочне везе у логичком смислу представља задатак медицинских вештака, будући да са становишта медицинске науке врше евалуацију поступања у складу са дужностима своје професије, док процена адекватности те везе спада у задатак суда.⁴⁵ Југословенска теорија, као и пракса, прихватиле су и потом примениле све аспекте овог становишта.

На крају, потребно је дефинисати казнену политику социјалистичке Југославије у којој су се примењивали општи услови одговорности због лекарске грешке. Судови на просторима СФРЈ доносили су пресуде које указују на то да друштвена опасност у случају немарности и несавесности лекара није доживљавана као значајна, те да самим тим у великом броју случајева није постојала потреба вођења кривичног поступка или макар касније тежег санкциони-

42 Маријан Дамашка, *Медицинска енциклопедија*, 6. свеска, Загреб, 213, наведено према: Ј. Радишић, *Лекарска одговорност*, 141.

43 Самир Манић, „Узрочна веза као услов одговорности медицинских посленика”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 84/2019, 214–223.

44 Dieter Giesen, *Arzthaftungsrecht*, Bielefeld 1981, 42, наведено према: Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 149.

45 Ј. Радишић, *Професионална одговорност*, 149.

сања.⁴⁶ Целокупна статистика упућује нас на схватање да су се поступци против лекара ретко окончавали у корист оштећеног пацијента, узимајући у обзир да оштећени пацијент није имао подршку у неком од друштвених органа, а уз постојање терета доказивања одговорности лекара због лекарске грешке.⁴⁷ Такође, све и уз повољан исход судског поступка за пацијента, проблем постоји и у чињеници да целокупни трошкови лечења и вођења поступка терете пореске обвезнике. Имајући то у виду, сасвим је очигледно да грађанска одговорност не погађа првенствено оног ко је примарно довео до наступања бројних последица по здравље и живот неког појединца, већ и његово блиско окружење и целокупно друштво.

ЗАКЉУЧАК

Појам лекарске грешке је појам који није дефинисан у југословенском законодавству. Ипак, изучавање садржине овог појма од стране правника тога доба има велики значај, узимајући у обзир потребу обезбеђивања остваривања права на заштиту здравља у условима социјалистичког самоуправног друштва, те самим тим давања гаранција да постоји одређени квалитет медицинских услуга усмерених на продужење живота сваког појединца. Такво схватање упућује на постојање појма лекарске грешке у медицинској и правној пракси СФРЈ, а сходно потреби адекватнијег сагледавања датог проблема, те пружања ефикаснијег решења у свођењу броја негативних последица на најмању могућу меру. Неспорно је да у лекарској делатности постоји објективни ризик, који се може дефинисати и као типичан ризик медицинског занимања, с обзиром на то да свако лекарско (не)чињење може проузроковати последице на најважнијим људским добрима. С тим у вези, поставља се питање да ли је лекар у конкретном случају, узимајући у обзир његово целокупно знање, стечене вештине и искуство, поступао сходно правилима струке и са потребним степеном пажње, а у складу са циљем заштите интереса

46 У периоду од 1970. до 1980. године статистика говори да је годишњи просек био 108 поднетих кривичних пријава против медицинских радника, 19 подигнутих оптужница и на крају, шест осуђених лица. Нешто већи број осуђених био је 1980. године, да би се пракса блаже казнене политике врло брзо наставила у наредним годинама. Најчешће изречена казна износила је три до шест месеци затвора, а често су биле изречене и казне од један до два месеца затвора или само новчане казне. *Ibid*, 90.

47 У Југославији нису постојала удружења за заштиту пацијената нити арбитраже при лекарским друштвима за вансудско решавање спорова и вештачење, те је самим тим изостајала потребна подршка у борби за остваривање и заштиту права на заштиту здравља. *Ibid*, 93.

његовог пацијента. Уколико јесте, чак и у случају постојања неуспеха лечења, не постоји могућност позивања лекара на одговорност због лекарске грешке. То нас упућује на закључак да би требало обезбедити амбијент у којем лекар нема претеран страх од настанка грешака у свом професионалном раду, али само ако спремно примењује етичке и правне принципе са којима се упознавао у свим фазама стицања лекарског звања, као и у искуствима након тога. То би значило да је циљ правила о одговорности да се обезбеде услови у којима ће лекар моћи да професионално приступа сваком пацијенту, исказујући потребан степен стручности, саосећајности и љубазности при свакој заједничкој интеракцији.

Ипак, југословенска правна пракса сведочи о непостојању одређеног нивоа заштите повређених или угрожених права пацијената услед лекарске грешке, а узимајући у обзир неефикасност тадашњих судова у покретању поступка. Уколико би ипак предузели тај корак, питање је да ли је уследила правна реакција која је у складу са последицама које су наступиле на најважнијим људским добрима. У прилог томе иде малобројност тужених и осуђених током целокупног периода у којем је постојала СФРЈ, као и санкције које су се састојале у извршењу казне затвора од свега неколико месеци или новчане казне. Такав одговор правног система упућује нас на непостојање подстицаја на одговорније понашање. Још већи страх изазивао је и изазива све чешћи изостанак моралне осуде, макар и у лекарским круговима. То нас доводи до питања да ли је општа криза одговорности у нашем друштву оставила трага и на медицинску делатност?

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Анализа здравственој сјања сјановнишја, ојанизације и рада здравствене службе у СФРЈ: за јериод 1979–1988, Савезни завод за здравствену заштиту, Београд 1990.

Закон о здравственој заштити СР Србије, *Службени јласник СР Србије* 30/1979.

Закон о облигационим односима, *Службени лисј СФРЈ*, 22/1978.

Constitution of the World Health Organisation, New York, 22 July 1946, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1948/04/19480407%2010-51%20PM/Ch_IX_01p.pdf, приступљено 10. децембра 2021.

Устав СФРЈ из 1974. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>, приступљено 23. децембра 2021.

ЛИТЕРАТУРА:

- Данимир Бартоловић *et al.*, *Мјесто и улога лијечника оиће медицине у сисџему здравсџивене зашџиџиџе, њејова едукаџија и конџинуирано сџиручно усавршавање, Удио лијечника оиће медицине у здравсџивеној зашџиџиџи на подручџу СФРЈ*, Удружење лијечника медицине Југославије, Загреб 1968.
- Dieter Giesen, *Arzthaftungsrecht*, Bielefeld 1981.
- Jens Göben, *Das Mitverschulden des Patienten im Arzthaftungsrecht*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1998.
- Маријан Дамашка, *Медиџинска енциклопедија*, 6. свеска, Загреб.
- Christian Katzenmeir, *Arzthaftung*, Mohr Siebeck, Tübingen 2002.
- Helmut Koziol, *Osterreichisches Haftpflichtrecht*, Band II: Besonderer Teil, Wien 1984.
- Самир Манић, „Узрочна веза као услов одговорности медицинских посленика”, *Зборник радова Правној факулџетиџа у Нишу* 84/2019.
- Јован Марић, *Медиџинска еџиџика*, Меград, Београд 2001.
- Владислава Милић, „Паралелизам видова грађанске одговорности”, *Harmonius 2020*, 124–150.
- Димитрије Миловановић, *Медиџинска еџиџика*, Научна књига, Зајечар 1979.
- Erwin Deutsch, Andreas Spickhoff, *Medizinrecht*, 5. Auflage, Berlin 2003.
- Милутин Ненадовић, *Медиџинска еџиџика*, Универзитет у Приштини – Медиџински факултет, Београд 2007.
- Самуило Пејаковић, „Лекарска еџика и лекарска грешка”, *Казнена одговорност здравсџивених радника у вршењу џозива*, Београд 1983.
- Јаков Радишић, *Професионална одговорност медицинских џосленика*, Институт друштвених наука у Београду, Центар за правна и политиколошка истраживања, Београд 1986.
- Јаков Радишић, „Лекарске грешке у светлости правних разматрања”, *Анали Правној факулџетиџа у Београду*, 3/1995, 182–199.
- Јаков Радишић, *Медиџинско џраво*, Правни факултет Универзитета Унион у Београду и Номос, Београд 2008.
- Јаков Радишић, „Грађанска одговорност лекара која проистиче из њиховог занимања”, *Ревџија за џраво осџурања* 1/2009, 11–27.
- Јаков Радишић, „Одговорност лекара у случају када није довољно сигурно да је његова грешка нанела штету пацијентовом здрављу”, *Ревџија за џраво осџурања* 3/2010, 48–54.
- Arvid Siebert, *Strafrechtliche Grenzen arztlicher Therapiefreiheit*, Heidelberg – New York 1983.
- Јелена Симић, *Лекарска грешка – грађанска одговорност збој лекарске грешке*, Правни факултет Универзитета Унион, ЈП Службени гласник 2018.
- Марта Сјеничић, „Лекарска грешка – грађанско-правни аспект”, *Зборник радова Правној факулџетиџа у Нишу* 59/2012, 123–138.
- Рајко Суџум, „Право на здравствену зашџиту”, *Анали Правној факулџетиџа у Београду* 6/1982, 1234–1245.

- Благоје Стамболић, Мирослав Ђорђевић, „Кривична одговорност лекара”, *Српски архив за целокујно лекарство* 4/1968, 407–412.
- Мирза Тотић, „Правно схватање намерне лекарске грешке”, *Медицински гласник Специјалне болнице за болести штићивастије жлезде и болести метаболизма „Златибор”* 64/2017, 33–46.
- Wolfgang Holzer, „Die arztliche Behandlungsfehler in strafrechtlicher Sicht”, *Haftung des Arzets in zivil- und strafrechtlicher Sicht unter Einschluss des Arzneimittelrechts* 1983, 33–56.
- Владимир Чоловић, „Осигурање од лекарске одговорности”, *Сирани правни животи* 3/2010.

Маша Р. MARKOVIĆ*

MEDICAL ERROR AS A REASON FOR LEGAL RESPONSIBILITY IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

Summary

Taking the development of Maslow's five-level model of human needs which defines physiological and security needs as the most basic, in 1943, as a starting point, the author approaches the topic of exercising the right to health care in the first decades of development of this idea. The paper focuses on the space and time of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), given the conditions that enable the emergence of a model of health care in which a certain amount of health care is guaranteed to every citizen. After defining the nature of the relationship between the doctor and patient, with a focus on the legal codification of the ethical duties of physicians of the time, the paper considers the issue of legal responsibility of physicians for medical error. We first define the concept and content of the concept of medical error, while examining the general conditions of liability for medical error. The author agrees with the view that the rules on liability for medical error must have a certain degree of rigour, in order to encourage doctors to behave professionally. However, they must not be hindered in their professional work by excessive fear of mistakes, or the legal consequences that arise from them.

Key words: *Medical ethics. – Doctor-patient relationship. – Medical error. – Liability for medical error.*

Рад приспео / Paper received: 1.4.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 23.6.2022.

* The author is a fourth-year graduate student at the University of Belgrade Faculty of Law, masa.markovic@yahoo.com.

ПОБЕДНИЧКИ РАД СА КОНКУРСА ФОНДАЦИЈЕ
АЛАН ВОТСОН ЗА 2020/21

UDC: 343.3(497.1)

CERIF: H130, S140, H240, H300

DOI: 10.51204/HLH_22105A

Душан Б. ЈОВИЋ*

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ДРЖАВЕ
У КРИВИЧНОМ ЗАКониКУ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ОД
27. ЈАНУАРА 1929. ГОДИНЕ

По уједињењу Срба, Хрватиа и Словенаца у прву јужнословенску државу, Краљевство Срба, Хрватиа и Словенаца 1918. године, пред државни врх тек рођене државе поставио се нимало лак задатак – уједињење равно разједињене државе. На решавању проблема правног партикуларизма државе почело је да се ради убрзо по уједињењу. Почетком 20-их година ошточет је рад на стварању јединствене кривичне законика који би важио на целокујној територији Краљевине, која је први кривични законик добила тек крајем те деценије, 27. јануара 1929. године.

У самој изради законика, аутори су за основу узели најте кривичних законика из 1911. и 1926. године, као и неке од најбољих кривичних законика тога доба – Кривични законик Немачког царства из 1871. године, Кривични законик Краљевине Норвешке из 1902. године и Кривични законик Руске империје из 1903. године. Посебна пажња биће посвећена проналажењу равних трансланата који су из тих законика пренећи у кривично законодавство Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца (Југославије).

У овом раду посебна пажња ће се посветити кривичним делима против државе, као што су кривична дела против оштећанка државе и њене државне уређења и кривичним делима против државне власти.

Кључне речи: Краљевина Срба, Хрватиа и Словенаца (Југославија). – Кривично право. – Кривични законик. – Кривична дела против државе. – Правни трансланти.

* Студент прве године основних академских студија права на Правном факултету Универзитета у Београду, dusanjoviccc@gmail.com.

1. УВОД

Није реткост да приликом стварања новог правног акта, његови аутори као узор имају неки раније донети правни акт, врло често страни. Познато је да су још антички народи приликом израде неких од најстаријих правних кодификација поједине норме преузимали из тада постојећих аката. Професор Алан Вотсон¹ је осмислио теорију правних позајмица, правних транспланата, по којој законодавци често прибегавају „позајмљивању“ норми из једног правног система и „пресађивању“ у други систем, с тим што трансплантација често зависи и од ванправних, историјско-политичких и других фактора, те стицај околности често одређује који ће модел-закон бити прихваћен у систему примаоца. Трансплантација је лака и често успешна, због могућности прилагођавања норми стању у систему примаоца, те законодавци често одлучују да посегну за правним трансплантима приликом стварања нових закона.² Тај процес преузимања и „пресађивања“ норми, познат још од давнина, временом је постајао све чешћа појава, а забележена је и у српској правној историји. Тако је из византијског права, које је било расадник правних транспланата, у српско право, посебно у Душанов законик, доспео велики број ромејских норми.³ Један од најпознатијих примера трансплантације у српској правној историји је српски Грађански законик донет 1844. године, у којем је осетан утицај аустријског Кривичног законика из 1811. године.⁴ И у каснијим српским кодификацијама осетан је утицај страних правних аката. У овом раду биће приказан утицај страних кодификација на стварање Кривичног законика Краљевине Југославије, али неће се анализирати целокупна законска материја већ само законске одредбе везане за опстанак државе и њеног уређења (глава XII) и државне власти (глава XIII).

Са формирањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, настала је потреба да се створи општи кривични законик, јер је на територији новоформиране државе важило више партикуларних кривичних права. Тако је на територији некадашње Краљевине Србије важио

1 Алан Вотсон (Alan Watson, 1933–2018) био је шкотски правни историчар, један од најистакнутијих познавалаца римског права, упоредног права и правне историје, заслужан за стварање теорије правних транспланата.

2 Алан Вотсон, *Правни транспланати. Присвојени уредном праву*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2010, 19–22.

3 Никола Селаковић, *Душанов законик и правни транспланати*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2007, 9.

4 Зоран С. Мирковић, *Српска правна историја*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2019, 141.

Кривични законик из 1860. године, на територији некадашње Краљевине Црне Горе КЗ из 1906. године, на територији Војводине важио је угарски КЗ из 1878. године, док је у осталим деловима земље важио аустријски КЗ из 1852. године.⁵

Након рађања Југославије и усвајања њеног првог устава – Видовданског устава из 1921. године – који је предвидео једнакост свих грађана, неопходно је било и важење једнаких правних норми на територији целе државе. Стога је отпочет процес унификације и уједначавања правних норми.

Још у годинама пре избијања балканских ратова и Првог светског рата, у Краљевини Србији се осетила потреба за променом кривичног законика. Тако је 1908. године при Министарству правде основана комисија са задатком да изради нови законик који би заменио већ застарели *Казнићелни законик за Књажевство Србију* из 1860. године. Та комисија је 1910. године предала Министарству предлог новог законика – *Пројекат Казненог законика за Краљевину Србију*, али је већ наредне године основана нова комисија чији је задатак био да тај предлог прегледа и учини измене. Тако је 1911. године израђен измењени и допуњени предлог, који због сплета политичких околности није усвојен (предстојећи балкански ратови 1912–1913. године, а након њих и избијање Великог рата 1914. године).⁶

По уједињењу, основана је нова комисија са истим циљем – унификација кривичног права и стварање новог законика. Можда из разлога велике подељености новоформиране државе (како у националном и верском, тако и у правном погледу) и несумњиве застарелости Кривичног законика Србије из 1860. године (који је до 1910. године претрпео око 30 измена и допуна), као и у циљу јачања југословенског идеала – није се посегнуло за општом применом српског кривичног законика на територији целе Краљевине СХС, већ се ишло ка стварању новог. Ипак, аутори тог новог законика су као основу узели Предлог Кривичног законика за Краљевину Србију из 1911. године, али и одлучили да у законик уведу одређени број норми преузетих из тада постојећих кривичних законика европских држава, будући да је почетком 1920-их година готово свака европска и већина светских држава имала свој кривични законик. Ти аутори су поједине норме за будући законик нашли у прописима немачког, норвешког и руског кривичног права.⁷ Занимљиво је да су и аутори претходног

5 З. С. Мирковић, 244.

6 Милош Кнежевић, „Рад на унификацији материјалног кривичног права Краљевине СХС – Од пројекта из 1910. године до предлога Казненог законика из 1926. године“, *Весник љравне исћиорије – Herald of Legal History* 1/2020, 170–179.

7 *Ibid.*

кривичног законика приликом његове израде као узор имали стране кривичне законике, најпре кривичне законике германске правне традиције, пре свега пруски, али и друге немачке законике, попут виртембершког (*Strafgesetzbuch für das Königreich Württemberg*, 1839), брауншвајског (*Kriminalgesetzbuch für das Herzogtum Braunschweig*, 1840), баденског (*Strafgesetzbuch für das Grossherzogtum Baden*, 1845) и саксонског (*Strafgesetzbuch für das Königreich Sachsen*, 1855) и у мањој мери француски Кривични законик из 1810. године (*Code pénal*).⁸ Будући да је српски законодавац већ користио германске кодификације као узор за стварање домаћих кодификација, поставља се питање зашто су сада као узор коришћени и кривични законици Краљевине Норвешке и Руске империје. Могући одговори леже у чињеници да се норвешки кривични законик⁹ сматрао једним од најмодернијих кривичних законика тога доба, али и да је Нацрт Казненог законика за Краљевину Србију који је сачинила комисија 1910. године садржински имао доста сличности са норвешким и руским кривичним законом из 1902, односно 1903. године.¹⁰

Потреба за увођењем јединствених закона за територију целе државе била је један од главних разлога за увођење личног режима краља Александра I Карађорђевића 6. јануара 1929. године, који је веровао да одсуство заједничких закона дели државу ништа мање него племенска подела. Стога су први месеци личног режима краља Александра били посвећени решавању проблема управне изградње и економске и социјалне политике, који нису успели да се реше претходне деценије јер су странке биле презаузете парламентарним биткама и сукобима.¹¹ Један од предуслова ефикасног и брзог окончања процеса унификације права у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца било је и постојање стабилне и ефикасне Народне скупштине. На жалост, скупштине формиране у периоду од 1920. до 1927. године, то нису биле. Само је скупштина формирана 1920. године имала трајање мандата прописано уставом, све остале скупштине биле су распуштене пре истека мандата и у свом раду трпеле мању или већу опструкцију политичких странака из Хрватске, Словеније и Босне.

8 Тома Живановић, *Основи кривичног права Краљевине Југославије*, Штампарија „Гундулић“, Београд 1935, 85.

9 Кривични законик Краљевине Норвешке из 1902. године као основу је имао претходни законик из 1842. године али је аутор законика у њега „уградио“ и норму из француског *Code pénal* из 1810. године и КЗ немачке државе Хановер (*Allgemeines Kriminalgesetzbuch für das Königreich Hannover*) из 1840. године.

10 М. Кнежевић, 171.

11 Александр Александрович Силкин, „Внутриполитическое развитие Югославии в 1930-е годы“, К. В. Никифоров, А. И. Филимонова, А. Л. Шемякин (ред.), *Югославия в XX веке, Очерки политической истории*, Индрик, Москва 2011, 268.

Такве околности проузроковале су честе промене владе и политичке кризе.¹² Законодавни рад Народне скупштине посебно је трпео негативне последице услед нестабилних политичких околности. Владе формиране у посматраном периоду износиле су на почетку својих мандата обимне законодавне програме и најављивале доношење закона који су имали велики политички и економски значај и којима је требало да се постигне учвршћење правног поретка у држави. „Врло је мало, међутим, од обимних послова на законодавном плану обављено. Према неким подацима, само у току 1926, од законских предлога које је поднела влада решено је само 29, а од тога су 22 предмета представљала разне међународне конвенције које су рађене изван парламента и често без његовог утицаја; истовремено од 60 законских предлога који су поднели поједини посланици решен је само један.“¹³ Са доношењем јединственог кривичног и грађанског законика, усвајањем закона о ликвидацији аграрне реформе, те са унификацијом просветног законодавства се, међутим, одуговлачило услед одсуства континуитета у законодавном раду.¹⁴ Стога је међу првим актима које је краљ донео по завођењу личног режима био и Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, донет 27. јануара 1929. године, што нам јасно говори о важности унификације ове гране права.

2. КРИВИЧНИ ЗАКОНИК

Као што је већ поменуто, новостворена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца се одмах по свом настанку нашла у нимало лакој позицији, и неуједначеност правних прописа приморала је државу да се побрине за што брже изједначавање правних норми и темељну реформу правосудног система.¹⁵

Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. године заснивао се на новим модерним установама кривичног права. Као основа за његову израду послужио је пројекат законика из 1926. године. Поред тога, аутори тог законика користили су и Кривични законик Немачког царства (*Strafgesetzbuch für das Deutsche*

12 Гордана Дракић, „Шестојануарска диктатура и правна држава“, Зборник радова *Владавина права и правна држава у региону*, Источно Сарајево 2014, 784–785.

13 Бранислав Глигоријевић, *Парламенти и политичке странке у Југославији (1919–1929)*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд 1979, 288.

14 *Ibid*, 288.

15 Михаило Чубински, *Научни и правни коментари Кривичног законика Краљевине Југославије*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д, Београд 1934, 5.

Reich) из 1871. године¹⁶, али и његов контрапројекат Франца Листа,¹⁷ Кривични законик Краљевине Норвешке (*Almindelig borgerlig Straffelov – Straffeloven*) из 1902. године¹⁸ и Кривични законик Руске империје из 1903. године (*Новое уголовное уложение, Высочайше уйвержденное 22 марта 1903 года*).¹⁹

Краљевина Србија је још у годинама пре балканских ратова и Великог рата видела потребу за унификацијом кривичног права и за стварањем новог, модерног кривичног законика, који би заменио већ застарели Кривични законик из 1860. године. По уједињењу почело је да се говори о стварању новог, југословенског кривичног законика, који би важио за све грађане на територији новонастале државе.

У Краљевини Србији је 1908. године при Министарству правде оформљена такозвана „ужа комисија“²⁰ са задатком да изради законски предлог. Ова комисија је Министарству предала свој предлог новог законика 27. марта 1910. године. Већ следеће, 1911. године, при Министарству је основана и „шира комисија“²¹ са задатком да прегледа поменути предлог. „Шира комисија“ је начинила знатне измене и допуне у односу на предлог из 1910. године, али званична верзија новог законика није објављена, услед избијања Првог балканског рата 1912. године.²²

16 Кривични законик Немачког царства, *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich* ([https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_für_das_Deutsche_Reich_\(1871\)](https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_für_das_Deutsche_Reich_(1871))), приступљено 28. новембра 2021. године.

17 З. С. Мирковић, 245.

18 Кривични законик Краљевине Норвешке, *Almindelig borgerlig Straffelov af 22 de mai 1902 og Lov om den almindelige borgerlige straffelovs ikrafttræden*, Det norske aktieforglag, 1902. (<https://www.nb.no/items/b117c3de3fcc4285cd6d648259070a64?page=137&searchText=almindelig%20borgerlig%20straffelov>, приступљено 24. децембра 2021. године).

Велику захвалност аутор дугује професору Јорну Јакобсену (*Jørn Jacobsen*) са Правног факултета Универзитета у Бергену, због изузетне помоћи приликом проналажења изворног текста Кривичног законика Краљевине Норвешке.

19 Кривични законик Руске империје, *Новое уголовное уложение, Высочайше уйвержденное 22 марта 1903 года* (<https://library6.com/books/553030.pdf>, приступљено 28. новембра 2021. године).

20 Чланови уже комисије били су: судија Касационог суда Марко Ђуричић, др Милутин Миљковић судија првостепеног окружног београдског суда, проф. др Божидар Марковић, и секретар Министарства правде др Душан Суботић.

21 Чланови шире комисије били су поменути чланови уже комисије и: председник Министарског Савета и адвокат Јован Авакумовић, државни саветник у пензији Гргур Миловановић, државни саветник Михаило Јовановић, Вучко Ђорђевић, судија Касационог суда Никола Нинић Симић, адвокат Никола Николић и професор Тома Живановић.

22 Т. Живановић, 91.

По уједињењу, најпре су Указом из фебруара 1919. године, а у циљу изједначавања законодавства у области кривичног права, проширене одредбе Казненог законика Србије из 1860. године, и то глава „Злочини и преступи против отаџбине, владооца и устава“ и глава „Злочини и преступи против закона, власти и јавног поретка“. Такође, Уредбом је проширено и важење Војног кривичног законика из 1901. године, а 1930. године донет је југословенски Војни кривични законик.²³

Комисије формиране у Краљевини Србији 1908. и 1911. године за циљ су имале стварање законика који би важио само за Краљевину Србију – а по уједињењу се морала формирати комисија са циљем стварања законика за територијално много већу државу, која је по стварању била суочена са важењем различитих прописа у различитим крајевима државе. Стога се изједначавање материје кривичног права наметнуло као неопходно, обзиром да је неприродно да се на територији једне државе у појединим крајевима злочином сматра оно што се у другима не сматра, или да у једном делу државе злочин буде кажњаван казном већом или мањом у односу на неки други крај државе.²⁴

У Министарству правде Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у чијем саставу је 1920. године основан Стални законодавни савет, од 17. јануара 1921. године почело је да се ради на овој унификацији. Пројекат законика је завршен 1923. године и објављен од стране Министарства правде с кратким мотивима. Пројекат је 1926. године упућен Народној скупштини. У Законодавном одбору Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца овај предлог био је предмет дискусије, али његово скупштинско изгласавање је изостало.²⁵

Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца донет је 27. јануара 1929. године, док је обнародован 9. фебруара у Службеним новинама Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.²⁶ У самом закону се не наводи прецизно *vacatio legis*, већ се у завршним одредбама наводи: „Овај Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца ступа у живот кад се обнародује у „Службеним Новинама“, а дан када ће добити обавезну снагу, одредиће се посебним законом“ (члан

23 З. С. Мирковић, 244.

24 Михаило Чубински, *Проблем изједначења права у уједињеном Краљевству СХС и основне одредбе Пројекта српског казненог законика*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1921, 18.

25 Т. Живановић, 92.

26 Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, број 33 од 9. фебруара 1929. године.

405). Недуго затим, 16. фебруара 1929. године донет је *Закон којим се стављају на снагу и уводе у животи Кривични законик, Законик о судском кривичном поступку и Закон о извршавању казни лишења слободe*. Овим законом као датум увођења у правни систем Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца одређује се 1. јануар 1930. године.²⁷ Вероватан разлог за тако дугачак *vacatio legis* је остављање довољног времена да се они који ће законик примењивати, али и народ, упознају са његовим садржајем.²⁸

Иако је завођење личног режима краља Александра било ударац на парламентаризам у држави, оно је омогућило краљу да уради то што посланици нису могли – да донесе општеважећи кривични законик. Тако је краљ, распустивши Народну скупштину, која се може сматрати највећим кривцем за закаснелу унификацију не само кривичног него и свих осталих грана права, и укинувши устав, у себи сконцентрисао законодавну и извршну власт и у годинама свог личног режима донео многе законе, од којих су неки били значајни за учвршћивање краљеве позиције, а неки за опстанак и напредак државе.

Важан извор кривичноправних одредаба био је и Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави²⁹ из августа 1921. године.³⁰ Краљ је проглашењем Кривичног законика фактички ван снаге ставио Законик о заштити јавне безбедности и поретка у држави, али *Законом којим се уводи у животи Кривични законик, Законик о суд-*

27 Закон којим се стављају на снагу и уводе у живот Кривични законик, Законик о судском кривичном поступку и Закон о извршавању казни лишења слободe, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, број 47, од 26. фебруара 1929. године.

28 Дугачак временски период између усвајања и ступања на снагу неког законика није реткост у праву. Неким законима је *vacatio legis* трајао и по више година (на пример, Кривични законик Краљевине Норвешке је изгласан 1902. године али је на снагу ступио тек 1905. године).

29 Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 6 од 06. јануара 1929. године.

30 Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 170А, од 3. августа 1921. године.

Закон је донет почетком августа 1921. године, након покушаја атентата комуниста на тада регента Александра 29. јуна након проглашавања Устава и убиства бившег министра унутрашњих послова Милорада Драшковића јула 1921. Законом је забрањено деловање Комунистичке партије и говорење и деловање против уставом створеног политичког и друштвеног система. Краљ је по завођењу личног режима 1929. године, донео истоимени закон којим поопштрава казне из 1921. и забрањује рад политичких странака. У марту Закон је проширен одредбама против сепаратизма које предвиђају казну за сваки покушај промене поретка који је краљ утемељио 6. јануара.

ском кривичном *йосѣуику* и Закон о извршавању казни лишења слободe, остављене су на снази одредбе Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.

Јединствен кривични законик се ослањао на Нацрт казненог законика за Краљевину Србију из 1911. године и на Предлог Казненог законика за Краљевину Срба, Хрватска и Словенаца из 1926. године. Имајући то у виду, слободно можемо рећи да је у материји кривичног права била доминантна српска правна традиција.³¹

Законик се заснивао на начелу трипартиције, чији је творац наш кривични правник Тома Живановић,³² а које подразумева да у кривичном праву постоје три кривичноправна бића, три елемента кривичног права и према томе три основна појма, а то су кривично дело, кривац и кривична санкција.³³ Већина тадашњих кривичних законика заснивала се на већ застарелом начелу бипартиције, које је подразумевало кривично дело и кривичну санкцију.

Теоретичар кривичног права Тома Живановић наводи да југословенски кривични законик – поред руског из 1922. године, шпанског из 1928. године, италијанског из 1930. године и пољског из 1932. Године – представља законик савременог, међународног типа, који се одликује особитом систематиком општег дела с признавањем кривца за законско биће и увођењем нове кривичне санкције, мера безбедности.³⁴

С обзиром на то да су при изради законика коришћени страни кривични законици, приметан је број правних транспланата који је преко тих законика доспео у југословенско и српско кривично законодавство.

Као и *Пројекат Казненог законика* из 1911. године, Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1929. године састојао се из два дела – општег и посебног. Посебни део има два одељка. Први садржи каталог кривичних дела злочина, а други преступа.³⁵ Одељци су подељени на главе (први одељак од XII до XXX

31 Милица Анђелковић, *Шестојануарска диктатура и Кривични законик Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца*, мастер рад, Ниш 2018, 31.

32 Тома Живановић (1884–1971) професор Правног факултета у Београду, правни теоретичар кривичног права, правни филозоф, најпознатији по увођењу система трипартиције у кривично право.

33 Т. Живановић, 3–4.

34 *Ibid.*, 20.

35 При изради пројекта законика 1926. године, није задржана двојна деоба кривичних дела пројекта законика из 1911. године у злочине и преступе. Одсек је примио тројну деобу у злочине, преступе и иступе, али су у пројекат кривичног законика унети само злочини и преступи, а иступи су остављени за по-

главе, а други од XXX до XXXIV). Узимајући за пример *Казниџелни законик за Књажестиво Србију* из 1860. године, чији посебни део започиње кривичним делима против „отечества, владатеља и устава“ (глава IX), – и *Пројекат Казненог законика* из 1911. године на прво место позиционира групу кривичних дела против опстанка и основног уређења државе, потврђујући на тај начин „њихову несумњиво велику важност у државном животу“. Исту поделу посебног дела предвиђа и Кривични законик из 1929. године.³⁶

3. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ОПСТАНКА ДРЖАВЕ И ЊЕНОГ УРЕЂЕЊА

Политички (државни) злочини се, према наводима Томе Живановића, дефинишу као „кривична дела усмерена против извесног добра политичког државног поретка унутрашњег или спољашњег. Унутрашњи политички предак обухвата: Устав као целину, као и поједине његове састојке, на пример облик владавине, установу владоца и престолонаследника, ред престолонаслеђа, постојање, уређење и делатност политичких власти и грађанска политичка права. Ту спадају кривична дела велеиздаје, насиље против владоца, увреда и клевета владоца и државе, позивање на непослушност и изборна кривична дела. Спољни политички поредак обухвата: државну независност, територијалну целокупност и државне односе с другим државама. Ту спадају кривична дела издаје“.³⁷ Злочини против државе и државног уређења, полазећи од самог концепта државе као организације, обухватају: покушаје уништавања интегритета државне територије као основе државе, покушаје да се део територије одвоји од целине, задирања у циљу рушења начина владавине дате земље, као и задирања у личност монарха, у којима је персонификована аутократска власт земље.³⁸

себни закон, који би садржао и кривични поступак за иступе. Рад на закону о иступима почет је 1923. године. Исте године закон је завршен, а 1927. године упућен је Народној скупштини. Претрес закона није завршен до 1929, а од тада се налазио у Министарству унутрашњих дела.

36 М. Кнежевић, 177–178.

37 Т. Живановић, 119–120. Најтежа политичка дела се деле на велеиздају и издају. Велеиздаја постоји ако је дело усмерено против државе као целине, дакле против основа њеног уређења. Издаја постоји ако се дело јавља као напад на спољну безбедност државе и њен положај као једне засебне међународне јединице. М. Чубински, *Научни и љактиични коменџар*, 244.

38 Вера Борисовна Романовская, Сергей Леонидович Рогов, „Политические преступления по уголовному уложению 1903 года“, *Весџник Нижегородскогo университетa им. Н.И. Лобачевскогo* 3/2007, 183.

Руски правник Николај Степанович Таганцев (*Николай Сѣе-ианович Таганцев*),³⁹ један од аутора Кривичног законика Русије из 1903. године, политичке (државне) злочине дефинисао је као: „Криминалне радње, учињене против постојања државе, тј. њеног самосталног постојања, с обзиром на то да се самостално постојање државе може посматрати или само по себи или у поређењу са другим државама. Због тога области политичких злочина треба приписати задирање у унутрашње постојање државе – издаја и задирање у државно устројство – побуна или бунт“.⁴⁰

Глава XII, која носи назив „Кривична дела против опстанка државе и њеног уређења“, садржи одредбе о такозваним политичким кривичним делима, којих има две врсте: кривична дела против опстанка државе и кривична дела против уређења државе. У кривична дела против опстанка државе спадају све радње усмерене против опстанка државе, државне независности, целокупности државне територије и против добрих односа државе са другим државама. У кривична дела против државног уређења спадају све радње усмерене против унутрашњег уређења државе.⁴¹

Почетне одредбе овог дела закона односе се на кривично дело убиства суверена – краља, као и убиства наследника престола, краљевског намесника или неког другог члана краљевске породице. За извршење таквог кривичног дела починилац се кажњава смртном казном (§ 91).⁴² Претходни законик, *Казнијелни законик за Књажевство Србију* из 1860. годину, за убиство кнеза предвиђа смртну казну (§ 85).⁴³ Руски законодавац за извршење истих кривичних дела такође прописује смртну казну (Поглавље III које носи назив „О побуни против врховне власти и о кривичним делима против свете цареве личности и чланова царске куће“, § 99).⁴⁴ Кривични зако-

39 Николај Степанович Таганцев (1843 – 1923) био је руски правник, криминолог и државник, један од аутора Кривичног законика Руске империје из 1903. године.

40 „Преступные деяния, направленные на самое бытие государства, на его самостоятельное существование, так как самостоятельное бытие государства может быть рассматриваемо или само по себе, или по отношению к другим государствам, поэтому к области число политических преступлений должны быть отнесены: восстание на внешнее бытие государства – измена и восстание на внутреннее государственное строение – мятеж или бунт.“ Н. С. Таганцев, наведено према В. Б. Романовская, Р. С. Леонидович, 183–184.

41 Драгослав Лазич, *Кривични законик од 27. јануара 1929. године са изменама и доунама од 9. октобра 1931. године. II књига, посебни део*, Београд, Штампарија Владете С. Јанићијевића, 1934, 7–10.

42 Смртна казна се извршавала вешањем (§ 36. КЗ).

43 „Кои предузме или покуша да владаоуегъ Кнѣза живота лиши, или да га издайнички неприятелу преда, да се казни смрћу.“

44 „Виновный въ восстание на жизнь, здравіе, свободу или вообще на неприкосновеность Священной Особы Царствующаго императора, императрицы

ник Немачког царства (у одељку *Erster Theil, Von der Bestrafung der Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen im Allgemeinen – Erster Abschnitt. Hochverrath und Landesverrath*) за убиство цара прописује смртну казну (§ 80).⁴⁵ Норвешки законодавац за убиство краља и регента изриче доживотну робију („Свако ко изазове или допринесе, лишењу живота краља или регента, кажњава се доживотним затвором. Покушај извршења се кажњава на исти начин“, § 100).⁴⁶ Може да се закључи да је у поређењу са Краљевином СХС, Немачким царством и Руском империјом – Краљевина Норвешка полако почела процес укидања смртне казне и преласка на доживотну казну затвора, те је у том погледу била либералнија у односу на наведене државе.⁴⁷

Наш законодавац чланом 93. кажњава лица „која делом учине насиље према краљу, наследнику престола и краљевском намеснику“ робијом од најмање 10 година. Ако је ово дело учињено против неког другог члана краљевског дома следи казна робије од највише 10 година.⁴⁸ Немачки законик чланом 96. казном затвора не краћом од 5 година кажњава лица која делом учине насиље над владарем или чланом краљевског дома.⁴⁹

или насладника Пресѣола, или на низверженіе Царсѣвующаго Имѣраѣора съ Пресѣола, али на лишеніе Еіо Власѣи Верховной, или на оіраниченіе ѣравъ оной, наказываеѣтся: смерѣною казнью. Посяѣаѣельсѣвомъ ѣризнаеѣтся какъ совершеніе сеіо шяжжаіо ѣресѣуѣленія, шакъ ѣокушеніе на овое.“

45 „*Der Mord und der Versuch des Mordes, welche an dem Kaiser, an dem eigenen Landesherrn, oder während des Aufenthalts in einem Bundesstaate an dem Landesherrn dieses Staats verübt worden sind, werden als Hochverrath mit dem Tode bestraft.*“

46 „*Den, som bevirker eller medvirker til, at kongen eller regenten berøves livet, straffes med fængles paa livstid. Paa samme maade straffes forsøg.*“

47 Смртна казна је у Краљевини Норвешкој, за цивилне преступе укинута Кривичним законом из 1905. године, али је задржана за поједине војне злочине у време рата, да би Уставом Краљевине Норвешке из 2014. године била забрањена.

48 Казне су у Кривичном закону биле подељене на главне (смртна казна, робија, заточење, строги затвор, затвор и новчана казна) и споредне (губитак часних права и губитак службе) (§ 35 КЗ). Робија је вечита или временска. Временска робија не може бити краћа од једне ни дужа од двадесет година. Робија се издржава у посебним казним заводима (§ 37). Заточење не може бити краће од једне ни дужа од двадесет година. Издржава се у посебним казним заводима (§ 38 КЗ). Строги затвор и затвор не могу бити краћи од седам дана ни дужи од пет година (§ 39 КЗ).

49 „*Wer einer Thätlichkeit gegen ein Mitglied des landesherrlichen Hauses seines Staats oder gegen den Regenten seines Staats oder während seines Aufenthalts in einem Bundesstaate einer Thätlichkeit gegen ein Mitglied des landesherrlichen Hauses dieses Staats oder gegen den Regenten dieses Staats sich schuldig macht, wird mit Zuchthaus nicht unter fünf Jahren oder mit Festungshaft von gleicher Dauer, in minder schweren Fällen mit Zuchthaus bis zu fünf Jahren oder mit Festungshaft von gleicher Dauer bestraft.*“

Руски законодавац казном принудног рада у трајању до осам година кажњава све чланове злочиначких удружења створених ради вршења кривичних дела убиства чланова царске династије (§ 102),⁵⁰ док југословенски законодавац појединце или заједнице формиране са овим циљем кажњава робијом или заточеништвом до 5 година (§ 96). Немачки законодавац казном затвора до 5 година кажњава организације основане са циљем убиства цара (§ 83).⁵¹ У Руској империји се ова казна најчешће односила на прогон у Сибир на принудни рад. Овакве мере нису неоправдане, обзиром на велики број антидржавних и револуционарно опредељених организација. Неке од тих организација директни су кривци за убиство цара Александра II Романова, као и велики број неуспелих атентата на цара Александра III Романова.⁵²

Након ових почетних одредби, следе одредбе које се односе на опстанак државе и њеног унутрашњег уређења, како у мирнодопском периоду (§ 101–103) тако и за време ратног сукоба (§ 104–126). Тежа дела против опстанка државе називају се издаја, а тежа дела против унутрашњег уређења државе зову се велеиздаја.⁵³ У законнику се не наводи дефиниција издаје и велеиздаје, али се може закључити да је разлика да ли се деликт начини у миру или у време ратног сукоба.

Југословенски законик чланом 102. робијом кажњава лице које државне тајне, исправе и извештаје од националног интереса одаје страниј сили. Руски законик чланом 111. казном затвора до 8 година кажњава лица која држави која није у рату са Русијом достави документа, планове и информације која требају да се чувају као државна тајна. Законодавци овде кажњавају лица која у мирнодопском периоду делују у корист странаца.⁵⁴

50 „Виновный въ участіи въ сообществѣ, соствившемся для учинені иѣжжако ирестіуления, сѣиашею 100 иредумоирѣннаго, наказываеіся: каіоріоу на срокѣ не свѣше восьми лѣтъ.“

51 „Haben Mehrere die Ausführung eines hochverrätherischen Unternehmens verabredet... so werden dieselben mit Zuchthaus nicht unter fünf Jahren oder mit Festungshaft von gleicher Dauer bestraft.“

52 Казна прогона у Сибир била је честа у време Руске империје. Наиме, казна прогона у Сибир јавља се још крајем XVI века, када су на прогон осуђени преступници повезани са убиством царевића Димитрија 1593. године. У Сибир су махом прогањани политички преступници (учесници устанака и антивладних демонстрација, шпијуни и издајници). Почетком 1830-их година у Сибир је послато преко 100.000 преступника, а крајем XIX века у Сибиру се налазило преко 300.000 осуђеника. Сысоев А.А. „Сибирское общество в контексте пенитенциарной политики Российского самодержавия“, *Сибирская ссылка, Сборник научных сѣиашей*, 5 (17)/2009, 110–111. (<http://www.ottisk-irk.ru/ckfinder/userfiles/files/ССылка№17.pdf>, приступљено 15. децембра 2021. године)

53 Д. Лазић, 7.

54 „Виновный въ ойубликовані или въ сообщені иравишельству или аіеніу иносѣираннаго іосударствѣ, не находящаіося въ войнѣ съ Россіею, илана, рисунка,

Међу почетним одредбама које се односе на кривична дела учињена током рата налазе се чланови који санкционишу преступнике који изазову рат у сарадњи са владом неке стране државе, појединце који ступе у службу непријатељске војске, потпомажу непријатеља у његовим офанзивама, одају војне податке или нацрте стратешки битних локација.

Југословенски законик, слично законцима који су му били узор, затворском казном кажњава оне који ступе у контакт са страним владама у циљу проузроковања рата против Краљевине („Ко са владом стране државе или њеним поузданицима ступи у односе да проузрокује рат против Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, или побуну у самој држави у интересу стране државе, казниће се робијом до десет година. Ако је услед тога наступио рат или побуна, учинилац ће се казнити вечитом робијом“, § 104). Ово кривично дело немачки законик описује у члану 87. („Немац који ступи у контакт са страном владом да би је навео да крене у рат против Немачког рајха биће кажњен за издају затвором од најмање пет година и, ако је рат избио, доживотним затвором“),⁵⁵ а норвешки у члану 84. („Свако ко противправно изазове или допринесе изазивању рата или непријатељства у Норвешкој или било којој држави савезници Норвешке у време рата, кажњава се казном затвора од најмање 5 година, или казном затвора од 5 година до доживотне казне затвора“).⁵⁶

За лице које служи у непријатељској војсци у време рата предвиђена је затворска казна и у југословенског законика („Држављанин Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца који се у време рата, што се против Краљевине или њених савезника води, прими службе у непријатељској војсци или у њој и даље остане и ако на то није присиљен, казниће се робијом до петнаест година. Ако је такав држављанин учествовао и у самом рату као борац казниће се смрћу или вечитом робијом,“ § 105) – и у немачком законика („Немац који ступи у службу у непријатељској војсци током рата који је избио против Немачког рајха и носи оружје против Немачког рајха или његових савезника, кажњава се за издају доживотном казном затвора. Немац који

документија, койиу съ оныхъ или свѣдѣнїя, койорые долженстївовали, въ видахъ внѣшней безопасности Россїи, хранииъся въ тайнѣ отъ иностраннаго іосударстїва, наказываеиъся: кайорїюу на срокъ не свыше восьми свѣтъ.“

55 „Ein Deutscher, welcher sich mit einer ausländischen Regierung einläßt, um dieselbe zu einem Kriege gegen das Deutsche Reich zu veranlassen, wird wegen Landesverraths mit Zuchthaus nicht unter fünf Jahren und, wenn der Krieg ausgebrochen ist, mit lebenslänglichem Zuchthaus bestraft.“

56 „Den, som rettsstridig bevirker eller medvirker til, at Norge eller med Norger under en udbrudt krig forbunden stat paaføres krig eller fiendtligheder, straffes med hefte i mindst 5 aar eller med fængsel fra 5 aar indti paa livstid.“

је претходно био у страниј војсци, а у истој остане и после избијања рата и носи оружје против Немачког рајха и његових савезника биће кажњен затвором од две до десет година због издаје или новчаном казном,“ § 88)⁵⁷ – и у норвешком законику („Казном затвора од најмање 3 године, кажњава се лице које против Норвешке носи оружје, или који у току рата који се против Норвешке води, имајући у виду такву ситуацију, пружа помоћ непријатељу током рата,“ § 86).⁵⁸ Руски законик овакве преступнике кажњава казном тешког рада без назначеног рока („Руски држављанин који се придружи непријатељској војсци, или након избијања рата непријатељску војску не напусти, кажњава се тешким радом без назначеног трајања,“ члан 109).⁵⁹

Наш законодавац чланом 108. робијом кажњава преступнике који у време рата војсци Краљевине нанесу штету тиме што оне-способе њено кретање и напредовање, непријатељу одају положаје утврђења, магацина оружја и других војних локација, као и мостова, телекомуникационих мрежа, или ко потпомогне њихов прелазак у руке непријатеља. Занимљиво је и постојање нехатног облика овог кривичног дела, што даје ширу кривичноправну заштиту. Лакше се кажњава ова врста издаје ако је учињена нехатно (на пример, због лакоумислености, брбљивости, пијаног стања), наводи Тома Живановић позивајући се на § 102. и 103. (иако кривично дело у члану 108. подразумева одавање војних тајни непријатељу током ратног сукоба, а кривична дела из 102. и 103. се односе на деловање у корист странаца током мирнодопског периода).⁶⁰ Како наводи Тома Живановић, „нехатно извршење овог дела не сме се претпоставити, јер презумпција

57 „Ein Deutscher, welcher während eines gegen das Deutsche Reich ausgebrochenen Krieges im feindlichen Heere Dienste nimmt und die Waffen gegen das Deutsche Reich oder dessen Bundesgenossen trägt, wird wegen Landesverraths mit lebenslänglichem Zuchthaus oder lebenslänglicher Festungshaft bestraft. Ein Deutscher, welcher schon früher in fremden Kriegsdiensten stand, wird, wenn er nach Ausbruch des Krieges in denselben verbleibt und die Waffen gegen das Deutsche Reich oder dessen Bundesgenossen trägt, wegen Landesverraths mit Zuchthaus von zwei bis zu zehn Jahren oder mit Festungshaft von gleicher Dauer bestraft.“

58 „Med hefte i mindst 3 aar eller med fængsel fra 3 aar indtil paa livstid straffes den, som retsstridig bærer vaaben mod Norge, eller som under en krig, hvori Norge deltager, eller med saadan krig for øie yder fienden bistand i raad eller daad eller svækker Norges eller nogen med Norge forbunden stats stridsevne.“

59 „Россійскій подданный, виновный во всїуиленіи въ войско заведомо нейпріятельское или въ невыбытїи из онаіо, наказываеітся: каішорїоу безъ срока.“

60 Т. Живановић, *Научни и практични коментар*, 255–256.

§ 102. Робијом ће се казнити:

1. Ко тајне државне или исправе или извештаје за које зна да се у интересу државе тајности чувају, издао или саопшти страниј власти или њеним по-зданицима или их објави;

субјективне виности није допуштена у науци и законодавству. Потребни су докази, да је заиста постојала неопрезност, немарност од стране извршиоца“. Кривични законик Краљевине Норвешке, пак, затворском казном до 2 године кажњава лица која за време рата јавно саопштава планове војних операција норвешке војске (§ 92),⁶¹ и казном од 1 до 10 година кажњава лица која другој држави открију било коју информацију која је предвиђена да се чува у тајности ради безбедности Краљевине у односу на друге државе (§ 90).⁶² Немачки законик доживотном робијом кажњава лица која током рата непријатељу одају планове утврђења, наговарају војнике да пређу на непријатељску страну и у посед непријатеља доведу утврђења, мостове, бродове, оружарнице и магацине или у циљу помоћи непријатељу униште или неупотребљивим учине саобраћајнице (§ 90).⁶³

2. Ко на штету Краљевине Југославије уништи, преиначи или прикрије исправе или доказе о ком правном односу Краљевине према којој страни држави или направи лажне исправе и тиме доведе у опасност интересе Краљевине Југославије.

Ако је које од ових дела учинио из нехата, учинилац ће се казнити затвором.

§ 103. Ко поверени му државни посао са каквом страном владом или њеним опуномоћником сврши на штету Краљевине Југославије казниће се робијом.

Ако је ово дело учинио из нехата учинилац ће се казнити затвором.

- 61 „Den, som i krigstid retsstridig giver offentlige meddelelser om krigsmagten eller krigsføretagender, naar forbud derimod er udstedt, eller som medvirker hertil, straffes med bøder eller med hefte eller fængsel indtil 2 aar.“
- 62 „Den, som retsstridig bevirker eller medvirker til, at noget aabenbares, som bez holdes hemmeligt af hensyn til rigets sikkerhed ligeoverfor anden stat, straffes med hefte eller fængsel indtil 3 aar, men fra 1 aar indtil 10 aar, saafremt hemmeligheden er forraadt til anden stat eller betydelig fare voldt.“
- 63 „Lebenslängliche Zuchthausstrafe trifft einen Deutschen, welcher vorsätzlich während eines gegen das Deutsche Reich ausgebrochenen Krieges:
 1. Festungen, Pässe, besetzte Plätze oder andere Vertheidigungsposten, ingleichen Deutsche oder verbündete Truppen oder einzelne Offiziere oder Soldaten in feindliche Gewalt bringt;
 2. Festungswerke, Schiffe oder andere Fahrzeuge der Kriegsmarine, Kassen, Zeughäuser, Magazine oder andere Vorräthe an Waffen, Schießbedarf oder anderen Kriegsbedürfnissen in feindliche Gewalt bringt oder dieselben, sowie Brücken und Eisenbahnen zum Vortheile des Feindes zerstört oder unbrauchbar macht;
 3. dem Feinde Mannschaften zuführt oder Soldaten des Deutschen oder verbündeten Heeres verleitet, zum Feinde überzugehen;
 4. Operationspläne oder Pläne von Festungen oder festen Stellungen dem Feinde mittheilt;
 5. dem Feinde als Spion dient oder feindliche Spione aufnimmt, verbirgt oder ihnen Beistand leistet, oder;
 6. einen Aufstand unter den Deutschen oder verbündeten Truppen erregt.“

За кривично дело неиспуњења обавезе снабдевања војске Краљевине у време рата, или њених савезника, и ако је тиме изазвана штета војсци, југословенски законодавац предвиђа затворску казну у трајању од најмање 6 месеци, а ако је дело учињено из користољубља починилац се кажњава и новчано до 500.000 динара (§ 112). Норвешки законодавац за ово кривично дело прописао је казну: „Ко у рату прекрши уговор о снабдевању или превозу оружаних снага, или допринесе томе, казниће се затвором од 6 месеци до 4 године, али до 10 година ако је деловао са намером да себи или другоме обезбеди неоправдану корист“ (§ 88).⁶⁴

Лица која покушају да сакаћењем, привремено или стално, ослободе себе или другог, служења војне обавезе, казниће се затвором (§ 119).⁶⁵ Предмет овог кривичног дела је војна обавеза на коју држава има право по члану 7. Закона о устројству војске и морнарице од 6. септембра 1929. године. Војна обавеза је успостављена због војне снаге, на којој почива спољна безбедност државе, те је ово кривично дело у крајњем циљу усмерено против спољне безбедности државе, услед чега је сродно војној издаји.⁶⁶ Норвешки кривични законик каже: „Свако лице које се, са намером да избегне војну службу у Норвешкој, учини неспособним за ту службу сакаћењем или на било који други начин, или ко саучествује у томе да друго лице намерно учини неспособним за војну службу, казниће се затвором у трајању не дужем од једне године“ (§134).⁶⁷

Затвором од две године кажњава се онај ко помогне војнику да побегне из војске, или га наговара да побегне („Ко потпомогне војнику да побегне из војске...казниће се затвором од две године. Истом казном казнити ко наговара или подстрекава војника да побегне из војске“, § 120). Предмет овог кривичног дела је, слично као у члану 119, слабљење војне снаге државе те је усмерено против спољне безбедности. Чланом 134. исти преступ санкционише и норвешки законик („Новчаном казном или притвором или казном затвором до једне године казниће се свако лице које је саучествовало у дезертерству или непријављивању на војну службу лица које је регрутовано у норвешке

64 „Den, som I krigstid misligholder kontrakt angaaende krismagtens forsyning eller berfordring eller medvirker hertil, straffes med fængsel fra 6 maaneder indtil 4 aar, men indtil 10 aar, saafremt han har handlet I hensigt at forskaffe sig eller andre en uberettiget vindind.“

65 „Ко, у намери да себе или другога ослободи стално или привремено од извршења војне обавезе...казниће се затвором.“

66 Д. Лазић, 43.

67 „Den, som i hensigt at unddrage sig sin værnepligt her i landet, ved lemlæstelse eller paa anden made gør sig ubrugbar til krigstjeneste, eller som medvirker til, at nogen I saadan hensigt gør sig ubrugbar til krigstjeneste, straffes med fængsel indtil 1 aar...“

оружане снаге, или саучествовало у томе да изврши било које дело кажњиво војним законом за које може бити казна до 2 године или тежом казном“).⁶⁸ Претходни српски КЗ из 1860. године у члану 102. кажњава затвором до годину дана лице које наговара другога да се не одазове на војну службу („Ко војника или грађанина, кад га закон под барјак позива, подговара да неследује позиву, или да откаже покорност заповедницима, да се казни затвором до годину дана“).

Велики број казни прописаних за ова кривична дела може се у извесној мери ублажити. Суд је члановима 71.⁶⁹ и 72.⁷⁰ овлашћен да ублажи казне. Чланом 71. суд је овлашћен да, користећи француски систем ублажавања казни, а по примеру немачког и руског кривичног законика (али и швајцарског и јапанског законика), допусти ублажавање казне код свих кривичних дела. Законодавац је судовима препустио широку аутономију код одмеравања казне. Довољно је, дакле, да постоји барем једна околност због које по уверењу суда казна треба да се ублажи. Законик је ипак поставио границе које суд не сме да пређе, а такође је одредио и законски минимум приликом изрицања казне код појединих кривичних дела и забранио промену врсте казне. Члан 72. многи кривичари су сматрали једном од најбољих и најважнијих особина Кривичног законика за Краљевину СХС из 1929. године. Михаило Чубински је навео: „[...] прогласивши да код изванредног и изузетног ублажавања казне суд није везан ни за меру,

68 „...*Med bøder eller med hefte eller fængsel indtil 1 aar strafes den, som medvirker til, at nogen, der staar i norsk krigstjeneste, rommer eller undlader at indfinde sig til krigstjeneste, eller til, at der forøves nogen efter militær lov strafbar handling, der kan medføre 2 aars fængsel eller strengere straf.*“

69 „Ако суд нађе да има једна или више околности због којих казна треба да се ублажи, ублажење се врши овако:

1. ако је за кривично дело прописана смртна казна, место ње долази вечита робија или робија најмање десет година;
2. ако је за кривично дело прописана вечита робија, место ње долази робија најмање седам година;
3. ако је за кривично дело прописана временска казна, чија је најмања мера у закону одређена, она се може спустити до најмање законске мере те врсте казне;
4. ако је за кривично дело прописана временска казна, али без назначења најмање мере, казна се може спустити до најмање законске мере те врсте казне, а место робије се може изрећи строги затвор и место заточеништва и строгог затвора, затвор;
5. код престапа код којих закон прописује затвор или затвор и новчану казну, суд може затвор заменити новчаном казном, ако се циљ казне и овом може постићи.“

70 „Кад закон изричито овлашћује суд да казну ублажи по слободној оцени, суд није везан ни за врсту ни за меру казне која је за кривично дело прописана.“

нити за врсту казне, законодавац није могао допустити, да суд може искористити то право у свим случајевима, где то сматра за потребно, дакле по својем слободном уверењу. Тада би постао излишан чак и казнени законик, јер би се цело кривично правосуђе остваривало само по нахођењу суда, без обзира на жеље и гледиште законодавца. На тај начин би могла доћи судска самовоља и потпуно шаренило у пракси, те би принцип *nulla poena sine lege* изгубио сваки реалан значај. С тога ово право (и то са пуно разлога) додељено је суду само у случајевима, када закон (а нарочито у посебном делу) даје за то суду изрично овлашћење“. Нажалост, законик у посебном делу садржи врло мало случајева где је споменуто изричито овлашћење.⁷¹

Како је Прокламацијом краља Александра I Карађорђевића од 6. јануара 1929. године стављен ван снаге Устав из 1921. године, а држава се нашла у вануставном стању, ова глава законика је носила назив „Кривична дела против опстанка државе и њеног уређења“, а у складу са тадашњим државним уређењем. *Законом о измени и дојуну Кривичној законика* из 1931. године – након што је на снагу ступио Септембарски (Октроисани) устав из 1931. године – промењен је назив ове главе у „Кривична дела против опстанка државе и њеног уставног уређења“.⁷²

4. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ

Према учењу државног права, свака држава се састоји од три елемента, а то су људи (становништво), земљиште (територија) и власт. Држава не може постојати без државне власти, која има право заповедања над људима на основу кога држава прописује извесни поредак који је обавезан за све људе који живе на државној територији.⁷³ Када говоримо о државној власти неизоставан је и појам суверености, као својства државне власти. Сувереност је нужан предуслов вршења државне власти. Најпре је Жан Боден у свом делу *Шести књига о републици* из 1576. године сувереност одредио као независну и највишу власт. Слободан Јовановић је за суверену власт рекао да је

71 М. Чубински, *Научни и практични коментари*, 202–207.

72 М. Анђелковић, 52.

Закон о изменама и допунама у Кривичном законнику, Закону о судском кривичном поступку, Закону о штампи и Закону о извршавању казни лишења слободе, *Службене новине Краљевине Југославије*, број 245 од 20. октобра 1931. године.

73 Д. Лазић, 50.

то она „власт која споља не зависи ни од које друге власти, а унутра је виша од сваке друге власти“.⁷⁴ Сувереност државе у смислу супрематије државне власти подразумева да је та власт највиша у држави и да јој се морају повиновати остале власти, попут власти црква и верских заједница, политичких странака и других политичких удружења, различитих облика економског, професионалног и социјалног удруживања.⁷⁵ Кривична дела против државне власти су стога она која за предмет повређивања имају државну власт, право државе на заповедање и принуду, државну вољу, а повређивање ових добара врши се преко њених органа.

Занимљиво је да се у Кривичном закону за Краљевину СХС из 1929. године, нека кривична дела која начелно припадају кривичним делима усмереним против државне власти налазе и у главама XII (Кривична дела против опстанка државе и њеног уређења) и XIV (Кривична дела против правосуђа). У кривична дела против државне власти, која су дефинисана у глави XIII (Кривична дела против државне власти), спада свако дело управљено против органа државне власти. Али ипак су из главе XIII изузета кривична дела против носилаца државне власти – краља или лица које врши краљевску власт, Народне скупштине и других предвиђених чинилаца државне власти, па су ова дела као најтежа кривична дела, велеиздаја, стављена у главу XII. Извесна дела која по предмету радње у ствари спадају у кривична дела против државне власти издвојена су из ове групе и због своје сродности и целине коју чине са кривичним делим против правосуђа стављена су заједно са овима у главу XIV.⁷⁶

Ко силом или претњом спречи или принуди државног службеника да изврши неку службену радњу, кажњава се затвором (§ 127),⁷⁷ а ако том приликом нанесе повреде државном чиновнику или га злоставља, кажњава се робијом или заточеништвом до 5 година (§ 128).⁷⁸ Норвешки законодавац оваква дела санкционише у члановима 127. и 128. Чланом 127. законодавац затворском казном до 3 годи-

74 Владан Петров, Марко Станковић, *Уставно право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020, 161–162.

75 *Ibid.*

76 Д. Лазић, 51.

77 „Ко силом или претњом да ће силу употребити спречи државног службеника или овоме у помоћ придано лице у вршењу службене радње или ко га истим начином принуди на вршење или невршење службене радње, казниће се строгим затвором или затвором.“

78 „Ко при делу из § 127. нанесе повреду тела или здравља... или злоставља државног лица или помоћно лице или се упусти у злостављање државног службеника или помоћног лица... казниће се робијом или заточењем до пет година.“

не, односно до 5 година уколико је лице раније кажњавано за овакво кривично дело, санкционише лица која насилно спрече државног службеника у извршењу службених радњи,⁷⁹ а чланом 128. затвором до једне године, или новчаном казном, кажњава лица која претњом настоје да убеди државног службеника да незаконито изврши неку радњу или пропусти неку радњу службе.⁸⁰ За кривично дело из § 127. потребан је умишљај, које не састоји само у свести да је дело предузето против службеника који врши службену радњу, већ и у намери да га спречи или принуди.⁸¹ Овде је приметно не само готово истоветно законско решење, већ су ова кривична дела нумерисана истим редним бројем у нашем и норвешком закону, а такође се налазе на почетку главе посвећене злочинима против државне власти (у Кривичном закону Краљевине Југославије то је глава XIII а у Кривичном закону Краљевине Норвешке то је глава XII). Немачки законодавац затвором кажњава лица која силом или претњом принуде орган и службено лице да изврши или се уздржи од службене радње.⁸²

Југословенски и немачки законици лице које поломи или оштети службени печат којим власт неку ствар одузима или затвара, кажњавају затворском казном у трајању до шест месеци, а преступник по југословенском закону може бити кажњен и новачно, казном до 5.000 динара.⁸³

79 „Den, som ved vold søger at formaa en offentlig tjenestemand til at foretage eller undlade en tjenestehandling eller at hindre ham under en saadan, eller som medvirker hertil, straffes med fængsel indtil 3 aar, men indtil 5 aar, naar han tidligere er straffet for en forbrydelse af voldsom art, eller han udfører forbrydelsen i forening med nogen anden.“

80 „Den, som ved trusler eller ved ydelse af eller tilsagn om fordele søger at formaa en offentlig tjenestemand til uretmæssig at foretage eller undlade en tjenestehandling, eller som medvirker hertil, straffes med bøder eller med fængsel indtil 1 aar.“

81 М. Чубински, *Научни и њрактиични коменџар*, 279.

82 „Wer es unternimmt, durch Gewalt oder Drohung eine Behörde oder einen Beamten zur Vornahme oder Unterlassung einer Amtshandlung zu nöthigen, wird mit Gefängniß bestraft.“

83 Кривични законик Краљевине Југославије, § 134: „Ко скине, сломије или поквари печат којим власт неку ствар затворила или под забрану ставила или избрише знак којим је власт неку ствар нарочито обележила, казниће се затвором до шест месеци или новчано до 5.000 динара.“

Кривични законик Немачког царства, § 136: „Wer unbefugt ein amtliches Siegel, welches von einer Behörde oder einem Beamten angelegt ist, um Sachen zu verschließen, zu bezeichnen oder in Beschlag zu nehmen, vorsätzlich erbricht, ablöst oder beschädigt oder den durch ein solches Siegel bewirkten amtlichen Verschluss aufhebt, wird mit Gefängniß bis zu sechs Monaten bestraft.“ („Ко неовлашћено, намерно разбије, одвоји или оштети службени печат који је ставио орган или службено лице да би закључао, обележио или одузео ствари, казниће се казном затвора до шест месеци.“)

У наредној глави, XIV, која се односи на кривична дела против правосуђа, законодавац ни у једном члану не наводи кривично дело незаконите промене устава. Кривични законик из 1860. године, који је претходио овом, предвиђао је затворску казну у трајању од 20 година за свакога ко покуша да промени устав или законе („Да се казни заточеништвом до 20 година онај ко предузме или покуша да целокупност Србије поремети, или да насилним начином промени уставне и основне законе земаљске установе“, § 86). Такође и законици-узори таква кривична дела санкционишу затворским казнама. Према норвешком законнику: „Свако лице које покуша да изврши било какву промену устава Норвешке на незаконит начин, или је саучесник, биће кажњен затворском казном у трајању од најмање 5 година“ (§ 98).⁸⁴ Немачки законодавац ово кривично дело класификује као велеиздају и кажњава казном доживотног затвора (§81).⁸⁵ Разлог за ову разлику у југословенском законнику је чињеница да је у време његовог доношења, Краљевина Југославија била под личним режимом краља Александра I Карађорђевића, који је 6. јануара 1929. године распустио Народну скупштину и укинуо Устав Краљевине из 1921. године.

Законик у форми у којој је донет није био дугог века. По завршетку личног режима краља Александра – краљево даривање новог устава 3. септембра 1931. године (такозваног Септембарског или Октроисаног устава) и поновно враћање државе у парламентарне токове условили су и доношење законских промена. Тако је 9. октобра 1931. године, свега месец дана по доношењу Септембарског устава, донет *Закон о изменама и допунама у Кривичном законнику, Закону о судском кривичном поступку, Закону о штампи и Закону о извршавању казни лишења слободе*,⁸⁶ којим је Кривични законик из 1929. године претрпео извесне измене у погледу одредби које су прописивале врсту и висину кривичних санкција.

84 „Den, som doger at bevirker eller at medvirke til, at rigets statsforfatning ved ulovlige midler forandres, strafes med hefte i midset 5 aar.“

85 „Wer außer den Fällen des §. 80. es unternimmt:
...die Verfassung des Deutschen Reichs oder eines Bundesstaats oder die in demselben bestehende Thronfolge gewaltsam zu ändern...
wird wegen Hochverraths mit lebenslänglichem Zuchthaus oder lebenslänglicher Festungshaft bestraft.“

86 Закон о изменама и допунама у Кривичном законнику, Закону о судском кривичном поступку, Закону о штампи и Закону о извршавању казни лишења слободе, *Службене новине Краљевине Југославије*, број 245 од 20. октобра 1931. године.

Кривичар и криминолог Михаило Чубински у свом делу *Научни и љактиични коменѿар Кривичној законика Краљевине Јуославије* наводи да брзо новелирање Кривичног законика мотивисано чињеницом да се законик у пракси показао у неким погледима као незгодан, издат са штампарским грешкама – али и нужношћу усаглашавања са новим уставом. Аутор такође наводи да је комисија која је извршила новелирање законика, унела у њега корисне измене и допуне, које су због хитности поступка учињене само делимично.⁸⁷

5. ЗАКЉУЧАК

Након анализе Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца од 27. јануара 1929. године, са посебним освртом на део законика посвећен кривичним делима против опстанка државе и њеног уређења и кривичним делима против државне власти – јасно се може закључити да је овај законик рађен пре свега на основу два предлога кривичног законика, оног из 1926. године и претходног из 1911. године, али и да садржи велики број правних транспланата доспелих из аката-узора попут Кривичног законика Немачког царства из 1871. године, Кривичног законика Краљевине Норвешке из 1902. године и Кривичног законика Руске империје из 1903. године. Спајање и преплитање норми преузетих из страних законика са нормама садржаним у предлозима кривичног законика из 1911. и из 1926. године, и са системом трипартиције Томе Живановића, чини југословенски кривични законик једним од најмодернијих и најбољих кривичних законика тог периода.

Приметно је да је краљ Александар I Карађорђевић завођењем личног режима, у себи сконцентрисао извршну и законодавну власт, и искористио ситуацију у којој није постојала Народна скупштина – која је у извесној мери кочила и успоравала доношења нових закона и прописа – и држави подарио дугоочекивани кривични законик. Тиме је краљ у првих месец дана свог личног режима решио дугогодишњи проблем унификације кривичног права, који је мучио Краљевину још од тренутка њеног рађања децембра 1918. године. Краљ је 27. јануара 1929. године, уз мање модификације, озаконио Предлог Казненог законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца из 1926. године и држави подарио јединствени кривични законик.

Може се претпоставити да није случајно донета одлука о преузимању правних транспланата баш из кривичних законика наведених држава, већ да је то била свесна одлука аутора који су радили

87 М. Чубински, *Научни и љактиични коменѿар*, 23.

на будућем југословенском кривичног законнику, обзиром да су аутори југословенских, а претходно и српских кодификација, законска решења често преузимали из страних правних аката. Наиме, и претходни *Казнишелни законик* Србије из 1860. године у великој мери се ослањао на пруски грађански законик и друге германске кодификације, док се *Пројекат Казненог законика за Краљевину Србију* из 1910. године са изменама и допунама из 1911. године у великој мери ослањао на законска решења кривичних законика Краљевине Норвешке и Руске империје. Може се закључити да је трансплантација правних норми у области кривичног права честа у српској правној традицији.

У нешто више од 40 чланова, колико садрже главе XII и XIII Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године, правни транспланти се јасно могу уочити у 12 чланова. Најприсутнији су мотиви из норвешког законика (који су присутни у 8 чланова), затим из немачког (у 6 чланова), и напослетку руског (у 4 члана). Дакле, правни транспланти из аката-узора чине готово 25% одредаба описаних у главама XII и XIII. Поред сличних законских решења, може се приметити и готово иста језичка формулација у одређеним члановима. Постоји и пример истоветног нумерисања одређених чланова у нашем законнику и акту-узору (чланови 127. и 128. у југословенском и норвешком законнику).

Приметно је да су строжа законска решења преузимана из германске и руске правне традиције, а да су блажа, либералнија решења преузета из норвешке правне традиције. Тако је кажњавање преступника смртном казном, робијом или дугом затворском казном, које је и пре било познато српском казненом систему, било својствено конзервативнијим правним системима, док је Норвешка, која је била доста либералнија од осталих држава, смртну казну престала да практикује још почетком XX века и почела са кажњавањем затвором и за најтежа кривична дела, попут убиства суверена, шпијунаже и слично. Често запрећена смртна казна у југословенском кривичном законнику сматра се једном од његових мана и недостатака.

Иако је овај законик преузео велики број правних трансплантата из страних законика, његова основа су били *Предлој Казненог законика за Краљевину Србију* из 1911. године (који је у представљао полазну тачку и извор новог законика) и радна верзија *Предлоја Казненог законика за Краљевину Срба, Хрваџа и Словенаца* из 1926. године, који је уз допуне и измене проглашен *Кривичним закоником Краљевине Срба, Хрваџа и Словенаца* 1929. године, чиме је настављена традиција српског кривичног права.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

- Almindelig borgerlig Straffelov af 22 de mai 1902 og Lov om den almindelige borgerlige straffelovs ikrafttræden*, Det norske aktieforlag, 1902. (<https://www.nb.no/items/b117c3de3fcc4285cd6d648259070a64?page=137&searchText=almindelig%20borgerlig%20straffelov>, приступљено 24. децембра 2021. године)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich* ([https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_für_das_Deutsche_Reich_\(1871\)](https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_für_das_Deutsche_Reich_(1871))), приступљено 28. новембра 2021. године)
- Закон којим се стављају на снагу и уводи у живот Кривични законик, Законик о судском кривичном поступку и Закон о извршавању казни лишења слободе, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 47 од 26. фебруара 1929. године
- Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 170А од 3. августа 1921. године
- Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 6 од 06. јануара 1929. године.
- Закон о изменама и допунама у Кривичном законнику, Закону о судском кривичном поступку, Закону о штампи и Закону о извршавању казни лишења слободе, *Службене новине Краљевине Југославије*, број 245 од 20. октобра 1931. године
- Казнијелни законик за Књажевсјиво Србију*, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.
- Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, број 33 од 9. фебруара 1929. одине.
- Новое ујоловное уложение, Высочайше ујтвержденное 22 марта 1903 года* (<https://library6.com/books/553030.pdf>, приступљено 28. новембра 2021. године)

ЛИТЕРАТУРА:

- Милица Анђелковић, *Шестијануарска диктатура и Кривични законик Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, мастер рад, Универзитет у Нишу – Правни факултет, Ниш 2018.
- Алан Вотсон, *Правни транслантии. Присјуи ујоредном јраву*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2010.

- Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији (1919–1929)*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд 1979.
- Гордана Дракић, „Шестојануарска диктатура и правна држава“, Зборник радова *Владавина права и правна држава у региону*, Источно Сарајево 2014, 780–792.
- Тома Живановић, *Основи кривичног права Краљевине Југославије*, Штампарија „Гундулић“, Београд 1935.
- Милош Кнежевић, „Рад на унификацији материјалног кривичног права Краљевине СХС – Од пројекта из 1910. године до предлога Казненог законика из 1926. године“, *Весник правне историје – Herald of Legal History* 1/2020, 165–230.
- Драгослав Лазич, *Кривични законик од 27. јануара 1929. године са изменама и допунама од 9. октобра 1931. године. II књига, посебни део*, Штампарија Владете С. Јанићијевића, Београд 1934.
- Зоран С. Мирковић, *Српска правна историја*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2019.
- Владан Петров, Марко Станковић, *Уставно право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020.
- Вера Борисовна Романовская, Сергей Леонидович Рогов, „Политические преступления по уголовному уложению 1903 года“, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского* 3/2007, 183–187.
- Никола Селаковић, *Душанов законик и правни трансиланији*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2007.
- Александр Александрович Силкин, „Внутриполитическое развитие Югославии в 1930-е годы“, К. В. Никифоров, А. И. Филимонова, А. Л. Шемякин (ред.), *Югославия в XX веке, Очерки политической истории*, Индрик, Москва 2011, 265–290.
- А. А. Сысоев, „Сибирское общество в контексте пенитенциарной политики Российского самодержавия“, *Сибирская ссылка, Сборник научных статей*, 5 (17)/2009, 108–123.
- Михаило Чубински, *Проблем изједначења права у уједињеном Краљевству СХС и основне одредбе Пројекта српског казненог законика*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1921.
- Михаило Чубински, *Научни и практични коментариј Кривичног законика Краљевине Југославије*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д., Београд 1934.

Dušan B. JOVIĆ*

CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE STATE IN
THE CRIMINAL CODE OF THE KINGDOM OF
YUGOSLAVIA FROM JANUARY 27, 1929.

Summary

After the unification of Serbs, Croats and Slovenes into the first South Slavic state – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes – in 1918, a challenging task was set before the elected leaders of the newly born state – the unification of the legally heterogeneous state. Shortly after the unification, the work on solving the problem of legal particularism of the state began. The early 1920s saw the beginning of the work on the creation of a unique Criminal Code that would be valid throughout the Kingdom, which got its first Criminal Code only at the end of that decade – on January 27, 1929.

As a base for creating the Criminal Code, the authors took suggestions from criminal codes from 1911 and 1926, but also from some of the best codes of that era – the Criminal Code of the Second German Reich from 1871, the Criminal Code of the Kingdom of Norway from 1902, and the Russian empire's Criminal Code from 1903. Special attention will be given to detecting law transplants which were transferred from those codes into the criminal legislation of the Kingdom.

The paper will also pay particular attention to criminal offenses against the state, such as criminal offenses against the survival of the state and its government regulations, and criminal offenses against the government itself.

Key words: *The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia)*. – *Criminal law*. – *Criminal code*. – *Criminal offenses against the state*. – *Legal transplants*.

Рад приспео / Paper received: 21.6.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 25.6.2022.

* First year student of undergraduate studies of law at the University of Belgrade Faculty of Law, dusanjoviccc@gmail.com

Нина Владимировна ВАСИЉЕВА

УЛОГА „РУСКОГ ФАКТОРА” У РЕШАВАЊУ
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПИТАЊА У ВРЕМЕ
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА*

Превод и увод: Тамара Животић**

УВОД

Чланак „*Роль ’русскоіо фактора’ в решении юіославянскоіо вой- роса в іоды Первой мировой войны*“ („Улога ’руског фактора’ у решавању југословенског питања у време Првог светског рата“) написан је руком Нине Владимировне Васиљеве, доктора историјских наука. Уз то, она је водећи научни сарадник Института за војну историју Министарства одбране Руске Федерације. Обрађивала је војну и политичку историју. Аутор је многобројних радова који говоре о различитим везама и односима које је Русија имала са другим државама кроз историју, као и оних који говоре о утицајима и улогама које је руска држава одиграла у међународним односима током историје.

Чланак је објављен у оквиру зборника „*Двесіи лейі новой сербскоіі іосударствіенностіі: К юбилею начала Первоіо сербскоіо*

* Изворно објављено као Н. В. Васиљева „Роль ,русского фактора‘ в решении югославянского вопроса в годы Первой мировой войны“, В. К. Волков (ред.), *Двесіи лейі новой сербскоіі іосударствіенностіі: К юбилею начала Первоіо сербскоіо восстания 1804-1813 іі*, Санкт Петербург 2005, 240-252.

** Преводац и аутор увода текста је студенткиња основних студија Правног факултета Универзитета у Београду, *zivotictasa@gmail.com*.

восстания 1804-1813 гг“ („Двеста година нове српске државности: Ка јубилеју почетка Првог српског устанка 1804-1813. године“). Уредник зборника је истакнути руски историчар Владимир Константинович Волков (1930-2005). Био је доктор историјских наука, професор, члан Руске академије наука. Специјализовао се у области новије историје земаља Источне Европе, историје међународних односа и спољне политике Русије. Аутор је више од 150 објављених радова и носилац Ордена части. Сам зборник је директно посвећен почецима Српске револуције, Првом српском устанку, као и развоју српске државе кроз даљу историју. Први српски устанак уједно представља почетак борбе за независност, за стварање самосталне државе, и представља први покрет за национално ослобођење на Балкану у то време. Овај зборник сачињавају радови руских историчара који су активно изучавали српску историју и развој српске државности. Стога радови обухватају период од Првог српског устанка до почетка 21. века.

Обрађивање односа српске и руске државе кроз историју је од вишеструког значаја. Пре свега, зборник се бави једним од најзначајнијих периода српске државе – њеним покретима за ослобођење и неким од највећих искушења које је српски народ подносио. Сам Први српски устанак је скренуо пажњу целе Европе на Србију, а посебно Русије.

Русија је одувек заузимала посебно место у српској историји. За Србију, она је била једноплеменска словенска држава, исте православне вере, која јој је одувек пружала подршку и стављала је под своју заштиту. Могуће је да су се управо у овом периоду, почетком 19. века, трајно учврстиле не пријатељске већ братске везе између ове две државе. Помажући устанике, борећи се у ратовима на Балкану, подржавајући дипломатске напоре Србије, Русија је неминовно утицала на токове српске историје. Она је одувек била једина велика сила која је стајала уз Србију и када нико други није. То је несумњиво допринело томе да Србија оствари широку аутономију у оквиру Османског царства, као и да стекне независност на Берлинском конгресу 1878. године. Када погледамо историју Хрвата или Словенаца нећемо наићи на стварање њихових самосталних и независних држава све до 90-их година 20. века, са изузетком краткотрајне Независне Државе Хрватске; упркос томе што је понекад и постојала подршка неке стране силе, ипак се чини да су недовољна помоћ и неповољне спољнополитичке околности засметале њиховим циљевима. Стога је овај зборник од изузетне важности за српску публику, која добија

увид у мотиве оваквог руског деловања, као и узроке и правце одређених токова српске историје.

Конкретно, чланак чији се превод овде даје значајан је због тога што описује руску помоћ Србији у Првом светском рату, и настоји да проникне у њен значај. Србија је током целе своје историје показивала херојство и јунаштво, српски народ одувек је тежио ка слободи и независности, али је то у годинама Првог светског рата добило нову димензију и то у очима све Европе. Мала Србија није могла да сама изнесе рат против три државе које су је опколиле и зато се посебно истиче руска помоћ у ратним операцијама, а поготово при пребацивању српске војске и народа са обала Јадранског мора на Крф и друга грчка острва.

Међутим, поред тога, од ништа мањег значаја за Србију није подршка Русије у југословенском питању. У Србији су постојали планови о јужнословенском уједињењу још у 19. веку. Она је желела да се уједини са већином крајева у којима се налазио остатак српског народа, а неки планови за уједињење су имали и јужнословенску компоненту. Наравно, ауторка нам указује на то да се Русија у то време руководила својим интересима, као и да је њој овакво уједињење ишло на руку због могућности простирања свог утицаја преко веће српске државе на Балкан уопште. Без обзира на политичке разлоге, којих има много, неспорно је да је било каква руска помоћ, тј. помоћ било које велике силе, била од пресудног значаја за остваривање српских интереса - управо зато што су велике силе диктирале међународне односе и Србима је било потребно да нека од њих стане на страну њиховог интереса. То је управо била Русија. Ауторка нам даје увид у то да је постојала тежња ка остварењу „Велике Србије”, односно уједињењу свих територија на којима је живело српско становништво у јединствену српску државу. Она нас индиректно упућује на тај велики значај који је Русија играла у српској историји - и који је могла да одигра у остварењу ове српске тежње, те да промени ток историје какву ми знамо. Наиме, она истиче да је могуће да би се остварило управо овакво уједињење, тј. „Велика Србија” а не Југославија - да се у Русији није догодила унутрашња политичка криза, грађански рат и Октобарска револуција, који су приморали Русију да изађе из рата. У супротном, могуће је да бисмо данас имали другачију историју. и то нам показује колико је значајно обрађивање ове теме.

На крају, разумевањем односа између Србије и Русије, разумевањем тока којим је он ишао, веза које су се стварале и на чему су се заснивале, разумевањем значаја исте вере и словенства за претке

ових народа, можемо схватити и суштину данашњег братског односа Србије и Русије, можемо разумети зашто је Србији Русија увек била тако важна. Стара латинска изрека каже да је историја учитељица живота. То је несумњиво тако, и то нам показује пример утицаја историје руско-српских односа на данашњицу. Зато сматрам да ће чланак који је овде представљен на српском језику бити од велике користи нашој домаћој публици.

Н. В. ВАСИЛЬЕВА

РОЛЬ «РУССКОГО ФАКТОРА» В РЕШЕНИИ ЮГОСЛАВЯНСКОГО ВОПРОСА В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Известно, что как в зарубежной, так и в отечественной исторической литературе балканская политика России, различные версии о ее ответственности за начало Первой мировой войны остаются предметом острой научной полемики. В советский период отправным моментом для дискуссий служил тезис, выдвинутый еще в 20-е гг. М. Н. Покровским, об «агрессивной политике русского царизма» и о его якобы извечной борьбе за торговые пути, прежде всего за Черноморские проливы, что, по мнению историка, явилось одной из главных причин Первой мировой войны¹. Эту же точку зрения продолжали разделять Е. А. Адамов, Я. М. Захер, А. Л. Попов, В. М. Хвостов и другие. Более поздние и детальные исследования российских и зарубежных историков подвергли сомнению данное утверждение и продемонстрировали далеко не однозначный характер внешнеполитической деятельности России в Балканском регионе, а также негативное отношение российских правящих кругов к определенным экстремистским идеям объединения югославянских народов.

Царское правительство подходило к вопросам создания крупного югославянского государства на Балканах, к реализации идей «Великой Сербии» с точки зрения российских национальных интересов и, прежде всего, обеспечения безопасности Российской империи на юге. В начале XX в. оно рассматривало Сербию как своего рода первый бастион на пути возможного вторжения сил Тройственного союза через Балканы и Румынию на юг России. Об этом говорилось в плане российского Генерального штаба на случай войны с Тройственной коали-

1 См.: Покровский М. И. Империалистическая война. М., 1928; Он же. Балканские войны//БСЭ. 1926. Т. 4. С. 504.

Н. В. ВАСИЉЕВА

УЛОГА „РУСКОГ ФАКТОРА” У РЕШАВАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПИТАЊА У ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Познато је, како у иностраној тако и у домаћој историјској литератури, да балканска политика Русије, односно различите верзије о њеној одговорности за почетак Првог светског рата, остају предмет жустре научне полемике. У совјетском периоду као полазни моменат за дискусију служила је теза, постављена још 20-их година од стране М. Н. Покровског, о „агресивној политици руског царизма” и о његовој наводној вечној борби за трговачке путеве, пре свега за црноморске мореузе, што је, по мишљењу историчара, послужило као један од главних узрока за покретање Првог светског рата.¹ Ту тачку гледишта делили су Е. А. Адамов, Ј. М. Захер, А.Л. Попов, В. М. Хвостов и други. Каснија и детаљнија истраживања руских и страних историчара подвргла су сумњи дато тврђење и показала су да је карактер спољнополитичке делатности Русије у Балканском региону био далеко од једнозначног, а такође и да је постојао негативан став руских владајућих кругова према појединим екстремним идејама уједињења југословенских народа.

Царска влада приступала је питањима стварања велике југословенске државе на Балкану и реализацији идеје „Велике Србије” с тачке гледишта руских националних интереса и, пре свега, обезбеђивања безбедности Руског царства на југу. Почетком 20. века она је посматрала Србију као својеврсни први бедем на путу могуће најезде снага Тројног савеза преко Балкана и Румуније на југ Русије. О томе се говорило у плану руског Генералног штаба у случају рата с Трој-

1 Вид.: *Покровский М. Н. Империалистическая война М., 1928: Истою, Балканские войны//* ВСЕ. 1926. Т.4.С.504.

цией, согласно которому Сербия в союзе с Болгарией должны были стремиться к сдерживанию части австро-венгерских сил².

Факты свидетельствуют, что в этот период Балканский регион хотя и оставался важным направлением внешней политики России, но речь скорее шла об установлении благоприятного для нее режима Черноморских проливов, необходимого с точки зрения экономических и оборонных потребностей страны.

Как справедливо отмечает российский историк В. Н. Виноградов, к началу XX в. правящая бюрократия России пришла к единому мнению о том, что национальным интересам страны отвечают сложившиеся к этому времени границы империи, территориальное пространство, и что задача состоит в «сохранении уже достигнутых Россией пределов, без расширения таковых»³. Военный министр генерал А. Н. Куропаткин во всеподданнейшем докладе Николаю II, представленном в начале 1900 г., в котором подводились итоги военной и внешнеполитической деятельности Российской империи за два прошедших века и намечались перспективы на век XX, писал, что Россия достигла «своих естественных границ» и не нуждается в новых приращениях территории и населения, которые могут только ослабить ее⁴.

Действительно, после того как 28 июля 1914 г. Австро-Венгрия объявила войну Сербии, у России был выбор: отказаться от поддержки Сербии и занять «нейтральную» позицию. Однако правящие круги ведущих мировых держав хорошо понимали, что конфликт не может ограничиться лишь войной между Сербией и Австро-Венгрией, а примет общеевропейский характер. Министр иностранных дел России С. Д. Сазонов, например, сразу же после австрийского ультиматума заявил: «Это – общеевропейская война!», и действия Австро-Венгрии направлены, в сущности, столько же против России, сколько и против Сербии⁵. Таким образом, была подмечена главная суть международных процессов — глобализация военно-политических отношений и столкновение интересов военно-политических группировок в конфликтных зонах, в данном случае в Сербии и на Балканах.

Весь вопрос заключается в том, угрожала ли Германия в тот исторический момент жизненным интересам России, в том числе и

2 Павлюченко О. В. Россия и Сербия 1888—1903 (дипломатические отношения, общественные связи). Киев, 1987. С. 7.

3 Виноградов В. Н. Вклад малых стран в развязывание Первой мировой войны // Первая мировая война. Пролог XX века / Отв. ред. В. Л. Мальков. М., 1998. С. 35–40.

4 См.; Там же. С. 41.

5 Сазонов С. Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 219.

ним савезом, према ком је Србија у савезу с Бугарском требало да тежи задржавању дела аустроугарских снага.²

Чињенице сведоче да је у том периоду Балкански регион остао важан правац спољне политике Русије, али да је реч најпре ишла о установљавању за њу погодног режима црноморских залива, неопходног с тачке гледишта економских и одбрамбених потреба земље.

Као што исправно примећује руски историчар В. Н. Виноградов, до почетка 20. века владајући бирократски апарат Русије сагласио се у ставу да националним интересима земље одговарају границе царства формиране до тог времена, тај територијални простор, и да се задатак састоји у томе да се „сачувају границе које је Русија освојила, без њиховог ширења”.³ Војни министар, генерал А.Н. Куропаткин, у свом врховном извештају који је почетком 1900. године поднео Николају II, у ком се резимирао војна и спољнополитичка делатност Руске империје за претходна два века и наговештавала перспектива за 20. век, писао је да је Русија достигла „своје природне границе” и да јој нису потребна нова повећања територије и становништва која је могу само ослабити.⁴

Заиста, након што је 28. јула 1914. г. Аустроугарска објавила рат Србији, Русија је имала избор: да одустане од подршке Србији и да заузме „неутралну” позицију. Ипак, владајући кругови водећих светских држава добро су схватили да се сукоб не може ограничити само на рат између Србије и Аустроугарске, већ да ће задобити општеевропски карактер. Министар спољних послова Русије С. Д. Сазонов је, на пример, изјавио одмах после аустроугарског ултиматума: „Ово је општеевропски рат!” и да су ратне операције Аустроугарске усмерене, у суштини, против Русије колико и против Србије.⁵ Тако је била означена суштина међународних процеса – глобализација војно-политичких односа и сукоб интереса војно-политичких група у конфликтним зонама, у датом случају у Србији и на Балкану.

Читаво питање своди се на следеће: да ли је Немачка угрожавала у том историјском моменту виталне интересе Русије, укључујући и оне на Балкану? С тим у вези од велике важности је тајна порука

2 Павлюченко О. В. Россия и Сербия 1888–1903 (дипломатические отношения, общественные связи). Кијев. 1987. С.7.

3 Виноградов В. Н. Вклад малых стран в развязывание Первой мировой войны // Первая мировая война. Пролог XX века / Отв. ред. В.Л. Малков. М., 1998. С. 35–40.

4 Вид.: *Исто*, С. 41.

5 Сазонов С.Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 219.

на Балканах? Большой интерес в этой связи представляет секретная записка на высочайшее имя, составленная в отделе Морского генерального штаба в конце 1913 — начале 1914 г. В ней говорилось:

«Последние 15 лет Германия всеми силами стремилась поработить Россию экономически и ослабить ее в политическом и военном отношении. Российский рынок переполнен немецкими товарами, международный престиж страны сильно подорван, а ее военное могущество сокрушено. Но возрождение России уже началось и идет быстрыми шагами вперед; в Германии пробуждаются вследствие этого серьезные опасения за дальнейшее распространение своего влияния, и немцы уже спешат принять меры»⁶.

Кроме того, как справедливо отмечал С. Д. Сазонов, для России не сделать ничего для Сербии значило не только отказаться от завершения своей исторической миссии, но и «сдать без сопротивления врагам славянских народов занятые вековыми усилиями политические позиции...»⁷

Специфика роли балканских стран в развязывании Первой мировой войны заключалась в том, что ни одна из них в самый момент ее возникновения не была в ней заинтересована, но каждая стремилась воспользоваться конфликтом для территориального расширения.

Нельзя, например, отрицать, что сараевские заговорщики, руководитель организации «Черная рука» Д. Димитриевич (Апис) и другие члены этой организации имели поддержку среди радикально настроенных кругов сербских военных, которые могли пойти на экстремистские действия и были готовы к втягиванию Сербии в войну для реализации своих авантюрных замыслов по созданию «Великой Сербии».

Не случайно российский военный агент в Сербии полковник В. А. Артамонов с обеспокоенностью сообщал в Петербург о попытках организации «Черная рука» установить с ним контакт. «Не скрою, — писал Артамонов в донесении от 17 января 1912 г. в главное управление Генерального штаба, — что “Черная рука” сделала через одного офицера попытку войти в сношения со мной. Конечно, я немедленно и решительно отклонил приглашение переговорить с членами тайной организации, чтобы не дать им возможности примешать при агитации имя России»⁸. В этом же документе военный агент указывал, что в Сербии любая партия и организация для завоевания на-

6 Цит. по: Писарев Ю.А. Тайны Первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914—1915 гг. М., 1990. С. 109–110.

7 Сазонов С. Д. Воспоминания. М., 1991. С. 60—64.

8 Вишняков Я. В. Балканы: хвайка «Черной руки». Была ли причастна русская военная разведка к деятельности тайной офицерской организации в Сербском королевстве // Военно-исторический журнал. 1999. № 5. С. 39.

упућена цару лично, састављена у одељењу Поморског генералног штаба крајем 1913–почетком 1914. г. У њој је писало:

„Последњих 15 година Немачка је свим силама тежила да угњетава Русију економски и да је ослаби у политичком и војном смислу. Руско тржиште је препуно немачке робе, међународни углед земље је прилично унижен, а њена војна моћ је урушена. Али поновно рођење Русије је већ почело и граби брзим корацама напред; у Немачкој као последица тога буди се озбиљна забринутост за даље ширење њеног утицаја, и Немци већ журе да предузму одговарајуће мере”⁶

Осим тога, као што је исправно тврдио С.Д. Сазонов, за Русију је не учинити ништа за Србију значило не само одустати од привођења крају своје историјске мисије, већ и „предати без отпора непријатељима словенских народа политичке позиције заузете вишевековним напорима...”⁷

Специфичност улоге балканских земаља у избијању Првог светског рата огледала се у томе што ниједној од њих у самом тренутку његовог избијања није било у интересу да ратује, али је свака тежила да искористи сукоб да би се територијално проширила.

Не треба, на пример, порицати да су сарајевски завереници, предводник организације „Црна рука” Д. Димитријевић (Апис) и други чланови ове организације, имали подршку у радикално расположеним српским војним круговима, који су били спремни на екстремистичке акције и на то да увуку Србију у рат ради реализације својих авантуристичких замисли о оснивању „Велике Србије”.

Није случајно руски војни агент у Србији, пуковник В. А. Артамонов, узнемирено саопштавао Петербургу о покушајима организације „Црна рука” да ступи с њим у контакт. „Нећу крити - писао је Артамонов у извештају од 17. јануара 1912. г. главној управи Генералног штаба - да је 'Црна рука' покушала да успостави контакт са мном преко једног официра. Наравно, ја сам брзо и одлучно одбио позив да преговарам са члановима тајне организације да им не бих омогућио да умешају приликом агитације име Русије”⁸ У том документу војни агент је указивао да у Србији свака партија и организација, како би добила подршку народа, тежи да повеже своју делатност с именом Русије „или бар да све представи као да чини с

6 Цит. од: *Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914–1915. г. М., 1990. С. 109–110.*

7 *Сазонов С.Д. Воспоминания. М., 1991. С. 60–64.*

8 *Вишняков Я. В. Балканы: хватка „Чёрной руки“.* Да ли је руска војна обавештајна служба имала учешћа у делатностима тајне официрске организације у Краљевини Србији // *Војно-историјски часопис. 1999. Бр. 5. С. 39.*

родной поддержки стремится связать свою деятельность с именем России «или по крайней мере представить, что все делается с ведома и одобрения России»⁹. Военный министр В. А. Сухомлинов на основании донесений В. А. Артамонова проинформировал Николая II о тайной политической организации в Сербии, преследующей «национальные идеи», и об участии в ней офицеров сербской армии. В документе говорилось, что организация «Объединение или смерть» (официальное название «Черной руки». — Н. В.) имела существенное влияние на сербское правительство и что у нее были сторонники среди многих влиятельных лиц как военных, так и гражданских¹⁰.

Царское правительство предостерегало сербского монарха от авантюрной внешнеполитической деятельности этой организации и ее установки на насильственные действия по присоединению к Сербии территорий с сербским населением, входящих в Австро-Венгрию, что могло спровоцировать войну, к которой Россия не была готова. Официальный Белград, во всяком случае, сербский премьер Н. Пашич, также был противником террора и заговоров и много раз указывал на опасность насильственных внешнеполитических действий тайного союза¹¹.

Сразу же после событий в Сараево министр иностранных дел Российской империи С. Д. Сазонов посетил австро-венгерское посольство и сделал в книге запись об осуждении «безумного злодейства». Он уведомил временно исполняющего обязанности посла о том, что императорское правительство осуждает терроризм, но категорически опроверг версию Вены, что в заговоре участвовало сербское правительство. «Непричастность Сербии к сараевскому преступлению для нас очевидна», — заявил министр¹².

Официальный Белград должен был сознавать, что страна будет первой жертвой нападения в случае объявления Австро-Венгрией войны в ответ на сараевское покушение. Временный поверенный в делах России в Белграде В. Н. Штрандтман информировал Петербург о полной неподготовленности Сербии к военным действиям на июль 1914 г. «Сараево, — писал он, — спутало все карты Сербии и поставило на очередь возможность (военного) столкновения в самый неблагоприятный для Сербии момент»¹³.

Рассчитывать на военную помощь России сербскому правительству также не приходилось, так как Н. Пашичу во время посещения им

9 Там же.

10 Там же. С. 45.

11 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 30.

12 Сазонов С. Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 81.

13 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 31.

учешћем и одобрењем Русије”.⁹ Војни министар В. А. Сухомлинов је на основу извештаја В. А. Артамонова информисао Николаја II о тајној политичкој организацији у Србији која се води „националним идејама” и о учешћу официра српске војске у њој. У документу је писало да је организација „Уједињење или смрт” (званични назив „Црне руке” – Н. В.) имала суштински утицај на српску владу, и да је имала присталице међу многим утицајним лицима, како војним тако и цивилним.¹⁰

Царска влада је упозоравала српског монарха на авантуристичку спољнополитичку делатност ове организације и на њену усмереност на насилне операције ради припајања Србији територија са српским становништвом које улазе у састав Аустроугарске, што је могло да испровоцира рат на који Русија није била спремна. Званични Београд, у сваком случају српски премијер Н. Пашић, исто тако је био противник терора и завера и много пута је указивао на опасност од насилних спољнополитичких операција тајне организације.¹¹

Одмах после догађаја у Сарајеву министар спољних послова Руске империје С. Д. Сазонов посетио је аустроугарску амбасаду и оставио је у књизи белешку осуде „безумног злочина”. Он је обавестио вршиоца дужности амбасадора о томе да царска влада осуђује тероризам, али је категорички оповргао верзију Беча о томе да је у завери учествовала српска влада. „Неумешаност Србије у сарајевски злочин за нас је очигледна, изјавио је министар.¹²

Званични Београд је морао знати да ће земља бити прва жртва напада у случају објаве рата Аустроугарске као одговор на Сарајевски атентат. Привремени отправник послова Русије у Београду В. Н. Штрандтман информисао је Петербург о потпуној неспремности Србије за ратна дејства у јулу 1914. г. „Сарајево је – писао је он – помрсило конце Србији и довело до могућности (војног) сукоба у најнепогоднијем часу за Србију”.¹³

Српска влада такође није могла да рачуна на војну помоћ Русије, пошто у време посете Н. Пашића и престолонаследника Александра Петербургу јануара-фебруара 1914. г, осим уопштених уверавања у вези с подршком Србији од стране Николаја II никаквих конкретних предлога о војној помоћи није било. Напротив, 9. априла 1914. г. срп-

9 Исто

10 Исто. С. 45.

11 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 30.

12 Сазонов С.Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 81.

13 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 31.

и престолонаследником Александром в январе—феврале 1914 г. Петербурга, кроме общих заверений от Николая II в поддержке Сербии, никаких конкретных предложений о военной помощи не было сделано. Наоборот, 9 апреля 1914 г. сербской стороне было передано, что Россия не может поставить Сербии запрошенное ею вооружение¹⁴.

Для российско-сербских отношений в годы Первой мировой войны важное значение имел так называемый югославянский вопрос. В конце 1914 г. сербское правительство впервые официально сформулировало военные и политические цели. 7 декабря 1914 г. Народная скупщина Сербии провозгласила Нишскую декларацию, в которой выдвигались задачи освобождения еще не освобожденных югославянских народов и их объединение с Сербией, а 15 декабря принц-регент Александр выдвинул задачу создания «Великой Сербии».

Что касается оказания помощи Сербии в войне, то роль России, так же как и других государств Антанты, не была однозначной. Царское правительство, придавая большое значение балканскому театру военных действий, все же отводило ему второстепенную роль. Большой акцент был сделан на дипломатические усилия по восстановлению Балканского союза. Россия и другие государства Антанты стремились восстановить сербскоболгарское сотрудничество. При этом царские дипломаты оказывали давление на Сербию, заставляя ее идти на территориальные уступки в Македонии в пользу Болгарии. За это Сербии был обещан выход к Адриатическому морю. Великие державы, по существу, вели торг с малыми государствами по вопросу их участия в войне, обещая каждому из них ту или иную территорию.

Одной из особенностей российско-сербских отношений в период войны было то, что Россия уклонялась от заключения с Сербией официального соглашения о военном союзе, подписать которое предложил Н. Пашич в конце 1914 г. Позиция Сербии в этом вопросе достаточно понятна. Сербский премьер-министр после победы над австрийцами в Колубарском сражении добивался от государств Антанты официального признания Сербии в качестве своего военного союзника. Это давало бы право Королевству после войны сесть за стол мирных переговоров на равных, не дожидаясь милости из рук великих держав.

По мнению многих исследователей, для России заключение такого соглашения в начале войны, когда ее военное положение было крайне тяжелым, означало бы, что царское правительство давало

14 Поповић Н. Србија и Царска Русија. Београд, 1994. С. 66. Сербия просила поставить ей 120 тыс. ружей, а также орудия, снаряды, патроны.

ској страни је било пренесено да Русија не може да достави Србији тражено наоружање.¹⁴

За руско-српске односе у време Првог светског рата од великог је значаја такозвано југословенско питање. Крајем 1914. г. српска влада је први пут званично формулисала војне и политичке циљеве. 7. децембра 1914. г. Народна скупштина Србије је прогласила Нишку декларацију, у којој су се истицали задаци ослобођења још увек неослобођених југословенских народа и њихово уједињење са Србијом, а 15. децембра престолонаследник Александар је истакао задатак стварања „Велике Србије”.

Што се тиче пружања помоћи Србији у рату, улога Русије, као и других сила Антанте, није била једнозначна. Царска влада, која је велики значај придавала балканским војним операцијама, ипак их је стављала у други план. Главни акценат био је на дипломатским напорима на обнављању Балканског савеза. Русија и друге силе Антанте тежиле су да обнове српско-бугарску сарадњу. При томе су царске дипломате вршиле притисак на Србију, терајући је да направи територијалне уступке у Македонији у корист Бугарске. За то је Србији био обећан излаз на Јадранско море. Велике силе су се, у суштини, цењкале са малим државама по питању њиховог учешћа у рату, обећавајући свакој од њих ову или ону територију.

Једна од особености руско-српских односа у периоду рата је била та што је Русија избегавала да закључи званични споразум о војном савезу са Србијом, који је предложио Н. Пашић крајем 1914. г. Позиција Србије је по том питању прилично јасна. Српски премијер је после победе над Аустријанцима у Колубарској бици покушавао да добије од сила Антанте званично признање да Србија има статус војног савезника. То би дало право Краљевини да после рата седне за сто мировних преговора на равној нози са осталима, да не чека милост из руку великих сила.

По мишљењу многих истраживача за Русију би закључивање оваквог споразума на почетку рата, када је њен војни положај био крајње тежак, значило да је царска влада давала одређене гаранције територијалним захтевима Србије. Она ово није могла да учини, пошто је земља и сама у великој мери зависила од својих савезника у Антанти, посебно 1915. г. када јој је веома била потребна свестрана помоћ Енглеске и Француске.

14 *Појовић Н.* Србија и Царска Русија, Београд, 1994. С. 66. Србија је молила да јој се достави 120 хиљада пушака, а такође и топова, граната, метака.

определенные гарантии территориальным требованиям Сербии. Этого оно сделать не могло, так как страна в значительной степени сама зависела от своих союзников по Антанте, особенно в 1915 г., когда остро нуждалась во всесторонней помощи Англии и Франции.

По свидетельству французского посла в России М. Палеолога, в ноябре 1914 г. Николай II в беседе с ним, говоря о Сербии, подчеркнул необходимость присоединения к ней Боснии и Герцеговины, Далмации и Северной Албании. Македония должна была быть поделена между Сербией и Болгарией, которую предполагалось привлечь к участию в войне на стороне Антанты¹⁵. Имеются данные, что официальные круги в России скептически смотрели на планы общегославянского объединения. Однако в российской печати в 1914г. широко обсуждались варианты реорганизации многонациональной империи Габсбургов и образования на ее развалинах новых национальных государств на принципах воссоединения «единоплеменных народов». Так, газета «Русское слово» в статье от 4 сентября 1914 г. выдвинула идею воссоединения вокруг Сербии Боснии и Герцеговины, Хорватии и Далмации, Баната и Буковины, считая, что там проживают югославы. Та же газета указывала, что возможны и другие варианты решения югославянского вопроса. Одновременно выражалась уверенность в решающей роли Сербии в объединительном процессе и, в частности, указывалось: «Сквозь кровавый туман уже проглядывают контуры будущей Европы, ее бастионами будут Великая Сербия, объединенная Румыния и свободная Чехия».

Российская социал-демократия в лице РСДРП поддерживала идею сербских и болгарских социалистов о создании Балканской республиканской федерации. Не была в стороне от югославянского вопроса и российская дипломатия.

Официально Петроград никак не прореагировал на Нишскую декларацию, прежде всего из-за того, что не желал осложнений с Англией и Францией, которые были против создания Великой Сербии. Об этом заявил итальянский посол в России А. Карлотти начальнику канцелярии МИД барону М. Шиллингу в беседе 27 февраля 1915 г.

Наиболее рельефно позиция российской дипломатии в югославянском вопросе раскрывается в записке А. М. Петряева, опытного дипломата, специалиста по балканским и ближневосточным делам. В 1917 г. он стал помощником министра иностранных дел. В 1915 г. Петряев предсказывал, что Австро-Венгрия потеряет в результате войны ряд национальных районов, в том числе и югославянские земли,

15 Палеолог М. Царская Россия во время Первой мировой войны. М., 1991. С. 28–29.

Према сведочењу француског изасланика у Русији М. Палеолога, у новембру 1914. г. Николај II је у разговору с њим, говорећи о Србији, истакао неопходност припајања Босне и Херцеговине, Далмације и Северне Албаније Србији. Македонија је морала да буде подељена између Србије и Бугарске, коју су покушавали да привуку да учествује у рату на страни Антанте.¹⁵ Постоје подаци о томе да су званични кругови у Русији скептично гледали на планове општејугословенског уједињења. Ипак, у руској штампи 1914. г. нашироко су се разматрале варијанте реорганизације вишенационалне империје Хабзбурговаца и образовања нових националних држава на њеним рушевинама по принципима уједињења „једноплеменских народа”. Тако су новине „Руска реч” у тексту од 4. септембра 1914. г. истакле идеју уједињења Босне и Херцеговине, Хрватске и Далмације, Баната и Буковине око Србије, сматрајући да тамо живе Југословени. Ове новине су указивале на то да су могуће и друге варијанте решења југословенског питања. Истовремено се изражавало и уверење у одлучујућу улогу Србије у процесу уједињења и нарочито се указивало: „Кроз крваву маглу се већ назире обриси будуће Европе, њени бедеми биће Велика Србија, уједињена Румунија и слободна Чешка”.

Руска социјалдемократија оличена у РСДРП подржавала је идеју српских и бугарских социјалиста о стварању балканске републиканске федерације. Није се држала по страни од југословенског питања ни руска дипломатија.

Званично, Петроград није никако реаговао на Нишку декларацију, пре свега јер није желео компликације с Енглеском и Француском, које су биле против стварања Велике Србије. О томе је изјавио италијански изасланик у Русији А. Карлоти председнику канцеларије МИД,¹⁶ барону М. Шилингу, у разговору 27. фебруара 1915. г.

Најсликовитије се позиција руске дипломатије у југословенском питању открива у запису А .М. Петрјаева, искусног дипломате, специјалисте за балканска и блискоисточна питања. 1917. г. он је постао помоћник министра спољних послова. 1915. г. Петрјаев је предвиђао да ће Аустроугарска изгубити у рату низ националних области, укључујући и југословенске земље, пре свега Босну и Херцеговину. Баш као и српски политичари, он је сматрао да би Србија могла да одигра улогу „другог Пијемонта”, што је одговара-

15 *Палеолог М.* Царская Россия во время Первой мировой войны. М., 1991. С. 28–29.

16 Министарство спољних послова (прим. прев)

прежде всего Боснию и Герцеговину. Так же как и сербские политические деятели, он считал, что Сербия могла бы сыграть роль «второго Пьемонта», что соответствовало интересам России. Он писал: «Возникновение единой Великой Сербии или сербо-хорвато-словенского государства было бы самым удачным решением югославянского вопроса, и в русских интересах стремиться к тому, чтобы эта политическая комбинация осуществилась». По его мнению, сильное славянское царство на берегах Адриатического моря, интересы которого нигде не сталкиваются с русскими, было бы «весьма желательным элементом в нашей будущей западноевропейской политике»¹⁶. Но уже тогда Петряев видел опасность насильственного присоединения к Сербии хорватов и словенцев, указывал на необходимость проведения более осторожной политики естественного объединения и на исключение насильственного варианта присоединения хорватов к Сербии, так как «небольшой народ в 5 млн не может поглотить равный ему по численности другой, хотя и родственной народ, но отличный по религии и культуре и противящийся такому поглощению»¹⁷. Российский дипломат делал вывод о заинтересованности России в стремлении Сербии к национальному единству и о необходимости оказания ей мощной поддержки в достижении этого идеала.

В записке обращалось внимание на отношение Англии, Франции и Италии к югославянской проблеме, при этом указывалось, что при проведении российской политики необходимо иметь в виду, что Англия и Франция по высшим политическим соображениям не будут поддерживать великосербские планы и способствовать образованию на берегах Адриатики большого славянского государства, тяготеющего к России. «Они несомненно предпочтут создание независимого хорватского королевства, которое всецело подпадет под их влияние и будет служить им опорой для умирения итальянских империалистических притязаний в Адриатике и Средиземном море»¹⁸.

Главное состояло в том, что в долговременные геополитические расчеты этих стран не входило намерение способствовать усилению влияния России на Балканах. Это показала вся дальнейшая история, как в годы Первой мировой войны, так и в последующий период.

Война обострила национальный вопрос в империи Габсбургов, усилила центробежные тенденции и процессы национального самоопределения народов, общую тенденцию к созданию национальных государств.

16 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 166.

17 Там же. С. 167.

18 Там же.

ло интересима Русије. Он је писао: „Настајање јединствене Велике Србије или српско-хрватско-словеначке државе било би најсрећније решење југословенског питања, и у руским интересима је настојање да се та политичка комбинација оствари”. По његовом мишљењу, јако словенско царство на обали Јадранског мора, чији се интереси неће никад сукобљавати са руским, било би „веома пожељан елемент у нашој будућој западноевропској политици.“¹⁷ Али већ тада је Петрјаев видео опасност од насилног припајања Србији Хрвата и Словенаца, указивао је на неопходност вођења пажљивије политике природног уједињења и на искључење насилне варијанте припајања Хрвата Србији, пошто „невелики народ од 5 милиона не може да прогута други, једнако бројан народ, додуше сродан, али различит по религији и култури и који се противи таквом гутању.“¹⁸ Руски дипломата је дошао до закључка да је Русија заинтересована за тежње Србије ка националном јединству и о неопходности да јој се укаже снажна подршка у достизању овог идеала.

У белешкама се обраћала пажња на однос Енглеске, Француске и Италије према југословенском проблему, а притом се указивало на то да је при вођењу руске политике неопходно имати у виду да Енглеска и Француска, из виших политичких разлога, неће подржавати великосрпске планове и помагати у образовању на обалама Јадрана велике словенске државе која тежи Русији. „Они ће несумњиво дати предност стварању независне хрватске краљевине, која би у целини пала под њихов утицај и служила им као ослонац за смиривање италијанских империјалистичких претензија на Јадранском и Средоземном мору.“¹⁹

Најважније је било то што у дугорочне геополитичке планове ових земаља није улазила намера да се појача утицај Русије на Балкану. О овом сведочи даља историја, како у годинама Првог светског рата, тако и у послератном периоду.

Рат је погоршао национално питање у Хабзбуршком царству, појачао је центрифугалне тенденције и процесе националног самоопредељења народа, општу тенденцију ка стварању националних држава.

Манифестација овог процеса у југословенским земљама Аустроугарске било је стварање тзв. Југословенског одбора у Лондону (мај 1915. г.), који је предводио Анте Трумбић – Хрват из Далмације, који

17 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 166.

18 Исто. С. 167.

19 Исто

Проявлением этого процесса в югославянских землях Австро-Венгрии явилось создание в Лондоне (май 1915 г.) так называемого Югославянского комитета, который возглавил Анте Трумбич — хорват из Далмации, разделявший точку зрения о народном единстве сербов, хорватов, словенцев. Отношение сербского правительства и его премьера Н. Пашича к идее создания единого государства не было однозначным. Однако тот факт, что военное поражение Сербии было использовано Трумбичем для провозглашения лозунга о пересмотре Нишской декларации и о том, чтобы теперь Хорватия стала центром объединения всех югославянских земель, вызвал обеспокоенность сербского премьера. Тем более что сербское руководство не получило от великих держав каких-либо гарантий в отношении реализации его территориальных претензий.

Главной надеждой и опорой Сербии была Россия. В конце апреля 1916 г. сербская правительственная делегация посетила Петроград, где Пашича принял Николай II. Российская сторона в принципе высказалась в поддержку Сербии на международной арене, однако документы свидетельствуют, что часть сербских требований не вызвали одобрения в Петрограде. Особенно это касалось провозглашения планов поглощения Сербией Албании, прохладно были встречены и предложения о включении в состав Сербского королевства Хорватии. Сазонов лишь заявил, что «Россия стоит... за то, чтобы объединение двух элементов (Сербии и Хорватии) было достигнуто на путях взаимного убеждения и компромисса»¹⁹.

Англия и Франция вообще советовали российской дипломатии не давать каких-либо обещаний Сербии по территориальным проблемам. А английский премьер-министр Д. Ллойд Джордж высказался за создание нескольких автономных государств в составе Австро-Венгрии после ее «демократизации»²⁰. Тем не менее Сербия все же рассчитывала на поддержку России в реализации идеи создания «Великой Сербии». Возможно, так и произошло бы; с учетом той роли, которую играли вооруженные силы России в боевых действиях, она могла оказать серьезную поддержку сербским требованиям на мирных переговорах.

Несмотря на все тяготы войны, Россия встретила 1917 г. на вершине военного могущества: 202 дивизии находились на фронтах, под ружьем было 7 млн человек, военно-промышленный комплекс работал в полную силу. Однако после краха в феврале—марте 1917

19 Цит. по: *Писарев Ю. А.* Сербия на Голгофе и политика великих держав 1915—1916 гг. М., 1993. С.54.

20 История Югославии. Т. 2. М., 1963. С. 16.

је делио мишљење о народном јединству Срба, Хрвата и Словенаца. Однос српске влада и њеног председника Н. Пашића према идеји стварања јединствене државе није био једнозначан. Ипак, чињеница да је војни пораз Србије Трумбић искористио да прогласи идеју о ревизији Нишке декларације и даће сад Хрватска постати центар уједињења свих југословенских земаља, изазвала је узнемиреност српског премијера. Тим пре што српско руководство није добило од великих сила никакве гаранције за реализацију његових територијалних претензија.

Главна нада и ослонац Србије била је Русија. Крајем априла 1916. г. делегација српске владе је посетила Петроград, где је Пашића примио Николај II. Руска страна је у принципу исказала подршку Србији на међународном плану, иако документи сведоче о томе да део српских захтева није наишао на одобравање Петрограда. То се посебно тицало планова апсорпције Албаније од стране Србије, хладно су били дочекани и предлози о укључењу Хрватске у састав Краљевине Србије. Сазонов је само изјавио „да се Русија заузима ... за то да се уједињење два елемента (Србије и Хрватске) постигне путем међусобног поверења и компромиса.“²⁰

Енглеска и Француска су чак саветовале руску дипломатију да не даје никаква обећања Србији по питању територијалних проблема. А енглески премијер Д. Лојд Џорџ изнео је став о стварању неколико аутономних држава у саставу Аустроугарске после њене „демократизације“.²¹ Без обзира на ово, Србија је и даље рачунала на подршку Русије у реализацији идеје стварања „Велике Србије“. Можда би тако и било; ако имамо на уму улогу коју су играле оружане снаге Русије у војним операцијама, Русија је могла да пружи озбиљну подршку српским захтевима у мировним преговорима.

Без обзира на све тешкоће рата Русија је дочекала 1917. годину на врхунцу војне моћи: 202 дивизије су се налазиле на фронтима, 7 милиона људи је било под оружјем, војно-индустријски комплекс радио је пуном снагом. Ипак, после слома царског режима у фебруару-марту 1917. г. и као последица настанка унутрашњополитичке кризе, међународна позиција руске државе се пољуљала. Осим тога, у априлу 1917. г. у рат на страни Антанте су ступиле САД, што је довело до новог обрта у супарништву великих сила око будуће поделе света и сфера интереса.

20 Цит. од: *Писарев Ю. А. Сербия на Голгофе и политика великих держав 1915–1916. г. М., 1993. С. 54.*

21 *История Югославии. Т.2.М., 1963. С. 21.*

г. царского режима и наступившего вследствие этого внутривосточного кризиса международные позиции Российского государства пошатнулись. К тому же в апреле 1917 г. в войну на стороне Антанты вступили США, что привело к новому витку в соперничестве великих держав за будущий передел мира и сфер интересов.

Октябрьская революция и выход России из войны вывели ее из игры в балканском деле. Сербское правительство утратило всякие надежды на российскую помощь в реализации своих внешнеполитических замыслов.

События 1917 г. в России отчасти подтолкнули сербское правительство к тому, что 20 июня 1917 г. на острове Корфу между представителями Сербии и Югославянского комитета была подписана Корфская декларация, определившая условия создания единого государства. Между сербскими правящими кругами и деятелями Комитета был достигнут компромисс о создании единого государства сербов, хорватов и словенцев. Это государство должно было стать конституционной монархией во главе с сербской династией Карагеоргиевичей.

В Декларации говорилось о едином трехименном югославянском народе. Это положение могло быть истолковано по-разному. С одной стороны, оно предполагало равенство всех трех народов, с другой — являлось отступлением от принципа самоопределения народов, который выдвигался в международных отношениях как главное требование при образовании новых независимых государств не только социал-демократами и новым большевистским правительством, но и американскими и европейскими политиками. Поскольку проблема самоопределения народов и самоопределения наций имеет длительную историю и широчайший международно-правовой и философский аспекты, то обращение к данной тематике представляется возможным лишь в контексте вопроса об образовании югославского государства в результате Первой мировой войны.

Чем руководствовалось сербское правительство, подписав Корфскую декларацию, что являлось фактически отказом от объединения всех сербов в «Великой Сербии»? Конечно, главное — такое решение зависело от союзников в лице великих держав. Не случайно на заседании сербского комитета министров 14 июня 1917 г. констатировалось: «От успехов союзных войск зависит, сможем ли мы выполнить три пункта нашей политической программы: 1) сохранить Сербию, 2) объединить все сербские земли, 3) объединить все югославянские земли»²¹.

21 Версаль и новая Восточная Европа. М., 1996. С. 21.

Октобарска револуција и излазак Русије из рата избацили су је из игре у балканском питању. Српска влада је изгубила све наде на руску помоћ у реализацији својих спољнополитичких замисли.

Догађаји из 1917. г. у Русији су делимично погурали српску владу да 20. јуна 1917. г. на острву Крф потпише Крфску декларацију између представника Србије и Југословенског одбора, која је диктирала услове стварања заједничке државе. Између српских владајућих кругова и функционера Одбора био је постигнут компромис о стварању заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Та држава требало је да постане уставна монархија са династијом Карађорђевића на челу.

У Декларацији се говорило о једном троименом југословенском народу. Тај став је могао бити тумачен на различите начине. С једне стране, он је претпостављао једнакост сва три народа, с друге стране – представљао је одступање од права на самоопредељење народа, које се истицало као главни захтев у међународним односима при стварању нових независних држава, не само од стране социјалдемократата и нове бољшевичке владе, већ и од стране америчких и европских политичара. Како проблем самоопредељења народа и самоопредељења нација има дугу историју и веома широк међународноправни и филозофски аспект, то је и приступ датој теми могућ само у контексту питања стварања југословенске државе као резултат Првог светског рата.

Чиме се руководила српска влада потписавши Крфску декларацију која је фактички представљала одустајање од уједињења свих Срба у „Велику Србију”? Наравно, најважније је то што је такво решење зависило од савезника које су оличавале велике силе. Није случајно на заседању српског министарског одбора 14. јуна 1917. г. било констатовано: „Од успеха савезничких армија зависи да ли ћемо ми моћи да испунимо три тачке нашег политичког програма: 1) да сачувамо Србију, 2) ујединимо све српске земље, 3) ујединимо све југословенске земље.“²²

После слома Царске Русије и проглашења од стране бољшевичке владе Совјетске Русије принципа „свет без анексија и контрибуција”, САД, оличене у свом председнику Вудроу Вилсону, 8. јануара 1918. г. предложиле су „Четрнаест тачака” као основу за мирно решавање и пројекат новог светског поретка. Принципи: „успостављање историјске правде“ и „право народа на национално самоопредељење” представљали су моралну и политичко-идеолошку срж тог програма. Ипак, 10. тачка Вилсоновог програма, која се непосредно тичала

22 Версаль и новая восточная Европа. М., 1996. С. 21.

После краха царской России и провозглашения большевистским правительством Советской России принципа «мир без аннексий и контрибуций», США, в лице их президента Вудро Вильсона, 8 января 1918 г. предложили «Четырнадцать пунктов» в качестве основ для мирного урегулирования и проекта нового мирового порядка. Принципы: «восстановление исторической справедливости» и «право народов на национальное самоопределение» составили моральный и политико-идеологический стержень этой программы. Тем не менее 10-й пункт программы Вильсона, касавшийся непосредственно судьбы народов Австро-Венгрии, говорил лишь о предоставлении «наиболее свободной и благоприятной возможности для автономного развития». Тем самым право народов на национальное самоопределение натолкнулось в конкретной ситуации на серьезные препятствия, главным из которых были различные интересы правительств внутри антантовского блока, а также на крайне сложные противоречия этнотерриториального характера между народами, входившими в Австро-Венгерскую монархию.

Сепаратный мир Советской России со странами Четверного союза и выход ее из войны привели к ликвидации статуса России как великой державы и устранению ее как субъекта международных отношений при решении послевоенных территориальных проблем в Европе в целом и балканском регионе в частности. Их решение полностью стало зависеть от воли и интересов Англии, Франции и США. В такой ситуации Сербии не оставалось ничего иного, как обратиться к союзу с другими югославянскими народами. Правительство Пашича понимало, что объединения всех сербов невозможно добиться в какой-либо иной форме, кроме создания единого государства всех югославян. Хорваты же были напуганы, что в программе Вильсона предусматривалось сохранение Австро-Венгрии и предоставление Хорватии всего лишь автономии. К тому же, согласно секретному Лондонскому договору (1915), создавалась угроза итальянской оккупации Далмации и ряда районов Хорватии и Словении, обещанных Италией странами Антанты в качестве компенсации за ее участие в войне. Из-за отсутствия у Хорватии собственных вооруженных сил у нее не было никакой надежды на создание своего государства.

Военные победы стран Антанты в 1918 г., поражение австро-венгерских войск на фронтах привели к развалу вооруженных сил Австро-Венгрии. В воинских соединениях вспыхивали восстания. 14—15 сентября 1918 г. войска Антанты прорвали Салоникский фронт. 29 сентября капитулировала Болгария. 1 ноября сербская армия вступила в Белград. 13 ноября между Сербией и Венгрией было заключено перемирие. Воспользовавшись капитуляцией Австро-Венгрии, а затем Германии, сербские войска к середине ноября 1918 г. очистили от австро-венгерских войск почти все югославянские земли.

судбине народа Аустроугарске, говорила је само о давању „најслободније и најбоље могућности за аутономни развој.“ Самим тим право народа на национално самоопредељење налетело је у конкретnoj ситуацији на озбиљне препреке, од којих су главне биле различити интереси сила унутар блока Антанте, а такође и крајње сложене противречности етнотериторијалног карактера међу народима који су улазили у састав Аустроугарске монархије.

Сепаратни мир Совјетске Русије са земљама Четворног савеза и њен излазак из рата довели су до ликвидирања статуса Русије као велике силе и њеног одстрањења као субјекта међународних односа при решавању послератних територијалних проблема у Европи у целини и у балканском региону конкретно. Њихово решавање је сада потпуно зависило од воље и интереса Енглеске, Француске и САД-а. У таквој ситуацији Србији није остало ништа друго до да ступи у савез са другим југословенским народима. Пашићева влада је разумела да је уједињење свих Срба немогуће постићи у било каквом другачијем формату осим кроз стварање заједничке државе свих Југословена. Хрвати су, пак, страховали да се у Вилсоновом програму разматра очување Аустроугарске уз давање аутономије Хрватској. Осим тога, у складу са тајним Лондонском уговором (1915), претила је и италијанска окупација Далмације и низа области Хрватске и Словеније, које су биле обећане Италији од стране земаља Антанте у виду компензације за њено учествовање у рату. Због непостојања сопствених војних снага Хрватска није имала никакву наду на стварање своје државе.

Ратне победе земаља Антанте 1918. г. и пораз аустроугарске војске на фронтима довели су до распада војних снага Аустроугарске. У војним редовима избијали су устанци. 14–15. септембра 1918. г. трупе Антанте су пробиле Солунски фронт. 29. септембра капитулирала је Бугарска. 1. новембра српска армија ушла је у Београд. 13. новембра је склопљено примирје између Србије и Аустроугарске. Искористивши капитулацију Аустроугарске, а затим и Немачке, српска војска је средином новембра 1918.г. очистила скоро све југословенске земље од аустроугарске војске.

29. октобра 1918. г. у условима општег распада Аустроугарске монархије и револуционарних наступа хрватски Сабор (парламент) у Загребу прогласио је отцепљење свих југословенских провинција од Аустроугарске и стварање Државе Словенаца, Хрвата и Срба (СХС).

24. новембра исте године Народно вијеће представника Хрватске, Босне и Херцеговине и Словеније у Загребу је донело решење о уједињењу Државе СХС са Краљевином Србијом и Црном Гором.

29 октября 1918 г. в условиях общего распада Австро-Венгерской монархии и революционных выступлений хорватский Сабор (парламент) в Загребе объявил об отделении всех югославянских провинций от Австрии и создании Государства словенцев, хорватов и сербов (СХС).

24 ноября того же года Народное вече представителей Хорватии, Боснии и Герцеговины и Словении в Загребе вынесло решение об объединении Государства СХС с Сербским королевством и Черногорией. 26 ноября того же года решение об объединении с Сербией приняла Народная скупщина Черногории, а 15 ноября — Народная скупщина Воеводины. 1 декабря 1918 г. делегаты загребского Народного веча вручили в Белграде верноподданнический адрес сербскому принцу-регенту Александру Карагеоргиевичу, в тот же день он объявил о создании Королевства сербов, хорватов и словенцев (Королевства СХС).

Таким образом, сторонники независимого хорватского государства потерпели поражение. В тех условиях Государство СХС с центром в Загребе было бы нежизнеспособно. Объединение с Сербией диктовалось внешними обстоятельствами. Во-первых, объединившись с Сербией, Хорватия и Словения попали в лагерь победителей, что помогло им защитить свои этнические границы. В ином варианте — в случае независимости — территория Далмации, по условиям договора союзников с Италией (1915), отошла бы к последней. Во-вторых, сербы, составлявшие в Хорватии более 20% населения, вряд ли смирились бы с таким решением.

Итак, интересы сохранения собственных наций требовали от Загреба и Любляны объединения с Сербией в единое государство. В определенном смысле решение о создании Королевства СХС можно считать политическим самоопределением югославянских народов, входивших в бывшую Австро-Венгерскую монархию. Внешний фактор был решающим для государственного союза Хорватии и Словении с Сербией и Черногорией, Боснией и Герцеговиной.

Границы и территории Королевства СХС, как и других балканских стран, определялись на мирных конференциях по воле великих держав без участия России. Тем самым существенно нарушался общеевропейский баланс сил и интересов, сложившийся в определенной степени в Европе к началу XX в., уравниваемый ранее царской Россией.

19 сентября 1918 г. в Сен-Жермене (близ Парижа) был подписан мирный договор с Австрией, в преамбуле которого констатировалось, что Австро-Венгерская монархия прекратила существование

26. новембра исте године решење о уједињењу са Србијом је донела Народна скупштина Црне Горе, а 15. новембра Народна скупштина Војводине.²³ 1. децембра 1918. г. делегати загребачког Народног вијећа уручили су у Београду адресу о верном поданству српском принцу-регенту Александру Карађорђевићу, и истог дана је он прогласио стварање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевство СХС).

На тај начин, присталице независне хрватске државе су претрпеле пораз. У тим условима Држава СХС са центром у Загребу била би неспособна за живот. Уједињење са Србијом су диктирале спољашње околности. Прво, ујединивши се са Србијом Хрватска и Словенија су доспеле у табор победника, што им је помогло да заштите своје етничке границе. У другој варијанти – у случају независности – територија Далмације, по условима уговора савезника са Италијом (1915), припала би Италији. Друго, Срби, који су чинили преко 20% становника у Хрватској, тешко да би се помирили с таквим решењем.

Дакле, интереси очувања сопствених нација захтевали су од Загреба и Љубљане уједињење са Србијом у јединствену државу. У одређеном смислу решење о стварању Краљевине СХС може се сматрати политичким самоопредељењем југословенских народа који су улазили у састав бивше Аустроугарске монархије. Спољашњи фактор је био кључан за државни савез Хрватске и Словеније са Србијом и Црном Гором и Босном и Херцеговином.

Границе и територије Краљевства СХС, као и других балканских земаља, одређивале су се на мировним конференцијама по вољи великих сила, без учешћа Русије. Самим тим се суштински нарушавала општеевропска равнотежа снага и интереса која се развила у одређеном степену у Европи почетком XX века, коју је раније одржавала Царска Русија.

19. септембра 1918. г. у Сен-Жермену (близу Париза) био је потписан мировни споразум са Аустријом, у чијој се преамбули констатовало да је Аустроугарска монархија престала да постоји и да су савезници признали као независне и савезничке државе, настале на територији бивше Аустроугарске: Аустрију, Мађарску, Чехословачку, Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. У регији Клагенфурга (Словенска Крајина) био је предвиђен плебисцит, после ког је ова регија била укључена у састав Аустрије 1920. г.

23 Напомена преводиоца: У питању је скупштина на којој су присаједињење Србији прогласили Банат, Бачка и Барања 25. новембра (датум је погрешан), док је Срем то учинио на својој скупштини дан раније. Такође, појам Војводине као административно-територијалне јединице у то доба није постојао.

и что союзники приняли в качестве независимых и союзнических государства, возникшие на территории бывшей Австро-Венгрии: Австрию, Венгрию, Чехословакию, Королевство сербов, хорватов, словенцев. В районе Клагенфурта (Словенская Краина) предусматривался плебисцит, после которого этот район был в 1920 г. включен в состав Австрии.

Вопрос о границе между Италией и Королевством СХС определялся Рапалльским договором (12 ноября 1920 г.). Италия отказалась от притязаний на Далмацию, но к ней отошла почти вся Истрия с Триестом и Пулой, Опатия, полоса побережья и порт Зара (Задар). 70% населения отошедших к Италии территорий было славянским. Так эта страна была вознаграждена за свое участие в войне на стороне Антанты. Это породило новые югославо-итальянские противоречия.

По Нейискому мирному договору с Болгарией (27 ноября 1919 г.) к Королевству СХС отошли четыре района с городами Цариброд, Босилеград и Струмица в Македонии, а также несколько сел Кульского района. Вершители судеб народов совершенно не вдавались в подробности болгаро-сербского спора об этнической принадлежности славянского населения Македонии: относится ли оно к болгарам, сербам или же выделилось в самостоятельную нацию. Интересы же македонского населения вообще никого из участников переговоров не беспокоили. Предложения болгарской делегации, чтобы Македония в своих географических границах превратилась в «независимое государство», остались без внимания. Вардарская Македония осталась в составе Королевства СХС. Таким образом, государства Антанты довольно жестко поступили с Болгарией за ее отступничество в войне.

Сербия, несмотря на тяжелые испытания в период отступления своей армии и оккупации, в результате войны в основном добилась своих военно-политических целей. Королевство СХС, санкционированное Парижской мирной конференцией, стало самым крупным по территории и населению государством Балканского полуострова и главной составной частью созданной великими державами Версальской системы. Его территория составила 248 тыс. кв. км с населением 12 млн человек. В него вошли Сербия, Черногория, Хорватия, Далмация, Словения, Босния и Герцеговина, Воеводина, Вардарская Македония.

Система мирных договоров в рамках Парижской мирной конференции 1919–1920 гг. завершила начавшийся в конце XIX в. процесс «балканизации», то есть искусственного проведения великими державами границ между государствами Балканского полуострова. Появились новые государства: маленькая Албания с населением едва в миллион человек и самое крупное — Королевство СХС. Деклари-

Питање границе између Италије и Краљевине СХС решавало се Рапалским уговором (12. новембар 1920.г.). Италија је одустала од претензија на Далмацију, али је њој припала скоро цела Истра с Трстом и Пулом, Опатија, обалски појас и лука Зара (Задар). 70% становништва територија које су припале Италији било је словенско. Тако је та земља била награђена за своје учешће у рату на страни Антанте. То је изродило нове југословенско-италијанске сукобе.

Према Нејском мировном споразуму с Бугарском (27. новембар 1919. г.) Краљевини СХС су припале четири регије с градовима Цариброд, Босилеград и Струмица у Македонији, а такође и неколико села Кулске регије. Они који су решавали судбине народа нису се уопште удубљивали у детаље бугарско-српског спора о етничкој припадности словенског становништва Македоније: припада ли оно Бугарима, Србима или се издвојило у самосталну нацију. Интереси македонског становништва уопште нису бринули никог од учесника преговора. Предлози бугарске делегације да Македонија у оквиру својих географских граница постане „независна држава” нису привукли ничију пажњу. Вардарска Македонија је остала у саставу Краљевине СХС. На овај начин државе Антанте су прилично сурово поступиле према Бугарској за њену издају у рату.

Без обзира на тешка искушења у периоду повлачења своје војске и окупације, Србија је, као резултат рата, у основи остварила своје војно-политичке циљеве. Краљевина СХС санкционисана Париском мировном конференцијом постала је највећа држава Балканског полуострва по величини територије и броју становника и главни саставни део Версајског система који су створиле велике силе. Њена територија је имала је 248 хиљада квадратних километара са 12 милиона становника. У њен састав ушле су Србија, Црна Гора, Хрватска, Далмација, Словенија, Босна и Херцеговина, Војводина, Вардарска Македонија.

Систем мировних споразума у оквиру Париске мировне конференције 1919–1920. године окончао је процес „балканизације” започет крајем 19. века, тј. вештачког повлачења граница држава Балканског полуострва од стране великих сила. Појавиле су се нове државе: мала Албанија с једва милион становника, и највећа – Краљевина СХС. Принципи успостављања историјске правде и репарације који су били декларисани од стране држава-победница ставили су Бугарску у ред најуниженијих и најкажњенијих држава – онаквих каква је била Немачка. Мировни споразуми су изродили нове територијалне и етничке сукобе на Балкану. Међу њима су за Краљевину СХС глав-

рованные державами-победительницами принципы восстановления исторической справедливости и репараций поставили Болгарию в ряд наиболее униженных и наказанных государств — таких как Германия. Мирные договоры породили на Балканах новые территориальные и этнические противоречия. Среди них для Королевства СХС главными были территориальные споры с Италией, Болгарией, Австрией, Венгрией и Румынией.

В результате Первой мировой войны и Октябрьской революции в России был сдвинут целый цивилизационный пласт, рухнули и перестали существовать четыре империи — Российская, Германская, Австро-Венгерская и Османская. На карте появились новые государства, на 1/6 земной суши укрепился новый общественный строй. Европа, так и не найдя решения геополитических и территориальных проблем, замерла на 20 лет в ожидании нового разлома.

Балканы, исторически являвшиеся зоной военно-стратегических интересов и безопасности России, оказались вместе с Проливами в сфере влияния двух держав-победительниц — Великобритании и Франции. После октября 1917 г. Россия, единственная из стран Антанты, оказалась отстраненной от решения как балканских проблем, так и формирования нового миропорядка, основанного на принципах, провозглашенных Лигой Наций. Она на долгие годы была вытеснена как фактор силы из Балканского региона в результате перераспределения сфер влияния между ее историческими конкурентами — Англией и Францией.

Тем не менее в годы Первой мировой войны Россия — в последнюю минуту своего исторического бытия великой империи — спасла маленькую Сербию от уничтожения, оставив ей радость победы и заботы государственного строительства. Россия оставила за спиной маленький островок братского православного государства, который стал для многих русских изгнанников «землей обетованной»²².

По некоторым данным, на Салоникском фронте сложили свои головы более 6 тыс. русских воинов²³. Думается, что исторический смысл участия России в Первой мировой войне, в том числе и в боевых действиях на Балканском фронте, очень хорошо передан русским философом — эмигрантом Г. П. Федотовым в работе «Лицо России». Он, в частности, писал: «Лицо России... в молчаливом и смиренном героизме русского солдата-мученика, убелившего своими костями Европу и Азию ради прихоти своих владык, но и ради

22 *Бондарева Е.* «Сейчас вы для меня еще дороже...» // *Родина*. 1996. №. 10. С. 68–69.

23 *Маевский Вл.* Русские в Югославии. Взаимоотношения России и Сербии. Т. 2. Нью-Йорк. 1966. С. 39.

ни били територијални спорови са Италијом, Бугарском, Аустријом, Мађарском и Румунијом.

Као резултат Првог светског рата и Октобарске револуције у Русији померен је читав цивилизацијски слој, пропала су и престала да постоје четири царства – Руско, Немачко, Аустроугарско и Османско. На карти света су се појавиле нове државе, на 1/6 земљине сфере учврстило се ново друштвено уређење. Европа је, и не нашавши решења геополитичких и територијалних проблема, занемела на 20 година у очекивању новог слома.

Балкан, који је историјски био зона војно-стратешких интереса и сигурности Русије, заједно са Заливима²⁴ доспео је у сферу утицаја две државе-победнице – Велике Британије и Француске. После октобра 1917. г. Русија се, једина од земаља Антанте, нашла по страни од решавања како балканских проблема тако и формирања новог светског поретка, основаног на принципима које је прогласило Друштво Народа. Она је на много година истиснута као фактор силе из Балканског региона као резултат прерасподеле сфере утицаја између њених историјских противника – Енглеске и Француске.

Ипак, у годинама Првог светског рата Русија је – у последњим тренуцима свог историјског бивствовања као велике империје – спасила малу Србију од уништења, оставивши јој радост победе и бриге државног устројства. Русија је оставила за собом мало острво братске православне државе, која је постала за многе руске изгнанике „обећана земља”.²⁵

Према неким подацима на Солунском фронту је више од 6 хиљада руских војника дало своје животе.²⁶ Чини се да је историјски смисао учествовања Русије у Првом светском рату, укључујући и ратне операције на Балканском фронту, веома добро пренесен од стране руског филозофа – емигранта Г. П. Федотова у раду „Лице Русије”. Он је, између осталог, писао: „Лице Русије је...у ћутљивом и смиреном јунаштву руског војника-мученика, који је забелио својим костима Европу и Азију ради прохтева својих владалаца, али и ради очувања целине и силе своје домовине. Оно је у безбројним мученицима који су пали за слободу”.²⁷

24 Црноморски заливи (прим. прев.).

25 *Бондарева Е.*, Сейчас вы для меня ещё дороже ...“ // *Родина*. 1996. Бр. 10. С. 68–69.

26 *Маевский Вл.* Русские в Югославии. Взаимоотношения России и Сербии. Т.2. Њујорк. 1966. С. 39.

27 *Федотов Г.П.* Лицо России // *Свободные голоса*. Петроград. 1918. С. 17–18.

целости и силы родной земли. Оно в бесчисленных мучениках, павших за свободу»²⁴.

В 1934 г. в Белграде при перезахоронении останков русских солдат в своем надгробном слове сербский патриарх Варнава сказал: «... Ничто не может угасить наших чувств любви и благодарности к царской России и к великому русскому народу... И все мы хорошо знаем, как наши северные братья, русские, вместе с нами боролись и гибли в битвах на полях Сербии и своею кровью, своею смертью подтвердили свою любовь к нам, меньшим братьям своим»²⁵.

Творцы Версальской системы созданием Лиги Наций полагали, что они заложили правовые основы мира и надеялись с помощью этой организации и провозглашенных мирных принципов решения международных споров предотвратить новые конфликты и войны. Однако эти надежды были иллюзорными....

24 Федотов Г. П. Лицо России // Свободные голоса. Петроград. 1918. С. 17—18.

25 Маевский Вл. Русские в Югославии. С. 40—44.

1934. г. у Београду, при поновном сахрањивању посмртних остатака руских војника, у свом говору српски патријарх Варнава је рекао: „Ништа не може да угаси наша осећања љубави и захвалности према Царској Русији и великом руском народу... И сви ми добро знамо како су се наша северна браћа, Руси, заједно с нама борили и гинули у биткама на територији Србије и својом крвљу, својом смрћу потврдили своју љубав према нама, својој млађој браћи”.²⁸

Творци Версајског система су мислили да су стварањем Друштва Народа поставили правне основе за мир и надали су се да ће уз помоћ те организације и проглашених мирољубивих принципа решавања међународних спорова спречити нове конфликте и ратове. Али, те наде биле су илузије...

Рад приспео / Paper received: 14.5.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 22.6.2022.

28 *Маевский Вл.* Русские в Югославии. С. 40–44.

ПРИКАЗИ КЊИГА

UDC: 347.133.4(37)(049.32)

CERIF: S149, H210, H300

DOI: 10.51204/HLH_22107A

Анђела ЗАРУБИЦА*

Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Negotiorum gestio у римском праву с освртом на српско право*,
Универзитет у Београду – Правни факултет,
Београд 2020, 122.

Ауторка књиге „*Negotiorum gestio у римском праву с освртом на српско право*“ ванредни је професор Правног факултета Универзитета у Београду. Докторску дисертацију под називом „Кондикција и правно неосновано обогаћење“ успјешно је одбранила такође на Правном факултету Универзитета у Београду. Књига Валентине Цветковић – Ђорђевић, „*Negotiorum gestio у римском праву с освртом на српско право*“ упознаће читаоце са овим правним институтом о коме прије ове књиге није постајала ниједна монографска публикација на српском језику.

Самоиницијативно обављење посла у туђем интересу, односно *negotiorum gestio*, представља појам за који се ауторка заинтересовала још док је радила своју докторску дисертацију, али тада се само дотакла појединих проблема у вези са њим, а овдје му посвећује цијелу књигу. У првом дијелу књиге ауторка тврди како је још у II вијеку Гај увидио да пословодство без налога (*negotiorum gestio*), не представља ни контракт ни деликт и да се због тога издваја у посебну врсту извора облигација (стр. 6). Он је све облигације у својим институцијама заправо подијелио на оне које настају из контраката и оне које настају из деликата. Међутим, убрзо је схватио да ова подјела није довољна,

* Ауторка приказа је студенткиња Правног факултета Универзитета у Београду, прва година основних студија, andjelazarubica0903@gmail.com

па је то био разлог због којег је увео трипартитну подјелу. Према овој врсти подјеле, облигације настају из контраката, деликата и из разних облика каузе. Контракати су дозвољене радње које се заснивају на сагласности воља док деликти представљају недозвољене радње са одређеним обиљежјима. У трећој групи нашле су се облигације које се нису могле сврстати ни у једну од поменутих група – настају допуштеном радњом, па нису деликти, али се не темеље на сагласности воља, па нису ни контракати. Једнима је недостајала сагласност како би спадале у групу контраката док је другима недостајало неко обиљежје деликата. У правно дозвољене радње, код којих нема сагласности воља, а које доводе до настанка облигација спадају: незвано вршење туђег посла (*negotiorum gestio*), исплата недугованог, туторство и два облика легата. Ове облигације заштићене су тужбама. Након Гајове подјеле, Јустинијан је направио нову подјелу извора облигација која се називала четворородеоба односно квадрипартиција. Ова подјела је обухватала: контракте, квазиконтракте, деликте и квазиделикте (стр. 12).

Друго поглавље књиге се односи на поријекло пословодства без налога, и оно обухвата четири цјелине чији су наслови: Заштита интереса одсутних лица, Пословодство без налога мири супротне тежње, Предузимање туђег посла из осјећаја дужности и пријатељства, и Настанак тужби *negotiorum gestorum*. Дакле, професорица Цветковић – Ђорђевић истиче да је овај институт настао усљед потребе пружања заштите одсутним лицима која нису у могућности да се старају о сопственом интересу. Разлог заштите по Гају, представља међуљудска солидарност која налаже предузимање послова одсутног лица како оно не би претрпјело штету. Међутим постоји став да се нико не би прихватио туђег посла уколико не би могао да добије одређену накнаду трошкова које је сносио током обављања тог посла (стр. 15). Зато је потребно додијелити пословођи право на тужбу, којом се гарантује да ће му сви трошкови бити надокнађени. Важно је да и супротна страна буде заштићена како би се спријечило олако и несавјесно обављање туђих послова. Овај институт (*negotiorum gestio*) специфичан је јер мири супротне стране, односно штити права и интересе и једне и друге стране.

Преузимање туђег посла настаје из осјећаја солидарности и кохезије којима је тежило римско друштво, првенствено због осјећаја дужности према прецима и сународницима. Радња у корист предузимала се искључиво на основу мотива добре воље и хуманости оног ко је врши, а не због неке скривене користи и очекивања противуслуге. Управо ово схватање чини основ установе *negotiorum gestio*, јер су римски правници сматрали да главна мотивација грађана треба да буде доброчинство, а не сопствена корист како то обично бива у пракси.

У савременој науци употребљава се термин *negotiorum gestio*, како би се означила установа „пословодство без налога“, што међутим није случај код римских извора, с обзиром на то да ниједан не садржи тај израз. Оно што постоји јесте израз *negotia gerere* који се често спомиње и он има опште значење – склапати послове. Овај израз је имао ширу примјену, односно није био ограничен само на правничку терминологију (стр. 20). Из пословодства без налога настаје двострано неједнако обавезујући однос, а у недостатку извора који би са великом сигурношћу указали на само поријекло тужби, у теорији постоји више мишљења о томе како су оне настале. Тешкоћа при разграничавању овог института доводи до стварања двије формуле односно тужбе.

Право на тужбу *negotiorum gestio* има, – осим пословође који се спонтано и без дужности умијеша, свјесно и својом вољом предузме туђ посао, – и оно лице које је било обавезано да изврши тај посао. У случајевима када је посао предузет без налога пословођа и господар посла међусобно један другом одговарају на основу тужби за све оно за шта су обавезани да испуне по принципима *bona fidei*. Наилази се на више различитих мишљења о томе када се примјењивала цивилна тужба. Неки сматрају да се примјењивала само када је пословођа преузео посао без претходне обавезе, док други вјерују да то није морало бити спонтано дјеловање већ се примјењивала и када је то била његова обавеза. Трећи пак сматрају да се примјењивала само онда када је пословођа био дужан да изврши своју дужност. Посљедње мишљење нам говори да се цивилна тужба користила примарно ради уређења односа између господара и постављеног прокуратора *omnium bonorum* (стр. 24 – 25).

На почетку анализе Гајевог фрагмента D.3.5.2, професорица Цветковић Ђорђевић, упознаје читаоце са тужбом *negotiorum gestio (contraria)*. Ауторка истиче да она припада лицу које је предузело послове одсутног лица односно господара посла. Ова тужба се користила како би се од господара захтјевала накнада свега што је пословођа утрошио због обављања посла у његову корист односно у корист одсутног лица. Гај наглашава да у оваквим случајевима тужба настаје на обије стране. Овакво Гајево схватање, дало је основа да се стекне утисак да су оба смјера у правни поредак уведене истовремено. Међутим, велики број аутора сматра да су ове двије тужбе настале независно.

Тема наредног поглавља је развој теорије о квазиконтрактној природи пословодства без налога. По узору на Јустинијанове институције, према тврдњама професорице Цветковић-Ђорђевић, *negotio gestio* се сагледава и разматра са свим осталим квазиконтрактима.

Класични правници овај институт нису посматрали као неки посебан институт који прожима узајамне облигације једне и друге стране, јер такав став настаје тек стварањем теорије о квазиконтракту. Међутим, у случају испуњења одређених услова, они разматрају облигацију пословође потпуно одвојено од облигације господара. У случају налога, облигације између налогопримца и налогодавца, зависе од тога да ли постоји контракт. Када говоримо о *negotio gestio* – облигација пословође настаје независно без икаквог утицаја облигације господара.

У интерпретацији глосатора пословодство без налога је квазиконтрактне природе. Да би се оно приближило контракту потребно је да се преузети посао одобри од стране господара посла. Такође, тај споразум је чврсто повезан са условом да је посао започет на користан и добар начин. Без тог услова не би постојао основ за примјену *actio negotiorum gestio directa*. Осим тога, подизањем директне тужбе исправиће се недостатак и то на начин што господар одобрава преузети посао. Подизање те тужбе изједначиће се са одобрењем које би пословођа добио од господара које легитимизира пословодство истовремено као корисно и добро започињање посла. Схоалистичка доктрина у квазиконтракту, види контракт, због чега настоји да вјештачким конструкцијама створи споразум између господара посла и пословође. Сагласност воља двије стране служи да се оне међусобно обавежу. На страни господара посла захтјева се намјера да се он обавеже пословођи као и да се пословођа обавеже господару. Према квазиконтрактној теорији пословодства без налога, споразум између ове двије стране је на принципу претпостављене сагласности воље господара и воље пословође да врши радње у интересу господара без скривених намјера. Учење о квазиконтрактној природи пословодства без налога довело је до разних закључака. Закључци се прије свега односе на то да директна и контрарна тужба увијек иду заједно, а услови за примјену ове двије тужбе су исти. Такође, важно је додати да је неопходно да приликом предузимања посла, пословођа има на уму конкретног господара (с обзиром да се пословодство темељи на претпостављеном споразуму ове двије стране). Теорија о овом институту као квазиконтракту и закључци до којих се дошло су нажалост неприхватљиви јер су у супротности са римским изворима. У римском праву тужбе су од суштинске важности јер се на основу њих може закључити шта је за Римљане представљао *negotiorum gestio*.

Према тврдњама професорице Цветковић-Ђорђевић школа елегантне јуриспруденције наставила је тренд маргинализовања квазиконтрактне теорије пословодства без налога која почива на споразуму. Квазиконтрактна теорија је заступала став по коме је

несврсисходна квадрипартивна подјела туђег посла. Кујације је веома значајан јер је заступао став по коме директна и контрарна тужба немају исте услове примјене. Господар може да подигне тужбу *negotiorum gestio directa* и у ситуацији када пословођа није знао да предузима туђ посао као и када није ни имао вољу да обавезе господара. Али, са друге стране неопходно је испунити ова два услова да би пословођа био у могућности да подигне тужбу *negotiorum gestio*, а господара је могао тужити само до износа његовог богаћења. Одређени број писаца, мали али значајан, објашњавајући пословодство без налога не узима у обзир претпостављени споразум. Важно је споменути њемачке ауторе XIX вијека чији су ставови сублимирани у њемачком Грађанском законнику који уређује право и неправо пословодство без налога. Случај неправог пословодства заправо је случај правно неоснованог обogaћења.

Римски правници су имали различиту перцепцију пословодства без налога што је разлог многобројних различитих мишљења. Грађански законик Краљевине Италије из 1865. године регулисало је ову установу. Међутим, овај законик оставља одређена питања отворена, с тим што су правни писци интерполацијом тих одредби давали одговоре на њих. Правни писци заступају став по којем се захтјевају различити услови за примјену директне и контрарне тужбе, а међу њима се истиче Пакјони.

У четвртом поглављу ауторка се бави субјективним и објективним условима за примену института пословодства без налога. Субјективни услови пословодства без налога односе се, како тврди професорица Цветковић Ђорђевић, на когнитивну сферу – односно свијест да се предузима туђ посао, вољну сферу или намјеру да се дјела врше у туђем интересу као и вољу да другог себи обавезеш. Правна наука још од времена глосатора па све до данашњег дана расправља да ли се за пословодство без налога захтјева испуњење субјективних услова а уколико би одговор био потврдан – који би онда то услови били. Постоји више група аутора који заступају више различитих ставова на ову тему. Што се тиче израза који у изворима означавају овај институт, мишљење римских правника у царским конституцијама јесте да се употребљавају различити изрази којима се означавају елементи својствени творцу. Израз *animus alilea negotia gerendi* присутан је на свега три мјеста; једном када се говори у оквиру тужбе *negotiorum gestorum* и два пута када се доводи у везу са тужбом *funeraria*. Субјективни услови могу се захтијевати искључиво за примјену директне односно обије тужбе. Они се могу огледати у свијести гестора да обавља туђ посао, намјери да дјела у туђем интересу, као и у вољи да господара обавезе према себи, као што је и

наведено у тексту. Случајеви у којима неко преузима туђ посао а да се не захтјева свијест и воља дјеловања у туђем интересу, данас се рјешавају кроз правила која се примјењују код правно неоснованог обогаћења. Уколико би се упоредила тужба *negotiorum gestio* са данашњим погледом правника могло би се закључити да је *negotiorum gestio* хибридног карактера. Цијењена мишљења на овом пољу изнијели су: Улпијан, Паул и Модестин.

Већина класичних јуриспрудената сматра да је за примјену тужбе *negotio gestio* неопходно да постоји *scientia*, односно свијест пословође о обављању туђег посла. Међутим, постоји одређени број правника који ову тужбу додјељују и у одсуству те свијести. D.3.5.48 је фрагмент који је представљао основ стварања такозване објективне теорије пословодства без налога, чији је творац Донел. Према изворима до којих се успјело доћи може се закључити да царско законодавство класичног периода сматра да се за примјену директне тужбе *negotiorum gestorum* не захтијева воља гестора да дјелује у туђем интересу, као ни воља пословође да обавеже господара. Када описују установу *negotio gestio* институције не спомињу субјективне услове постојања те установе већ произилази да се пословодство преузима у туђем интересу. Такође ту спада и случај када пословођа погрешно вјерује да преузима сопствени посао. У Јустинијановом кодексу се прави јасна разлика између директне тужбе и контрарне тужбе.

Јако је важно поменути преторску тужбу која је уведена како би се санкционисало спонтано пословодство које је пословођа преузимао како одсутни тужени не би постао индефенсус и без вођења поступка изгубио спор.

Negotiorum gestio се у општем праву схвата као контракт код кога се сагласност пословође и господара посла претпоставља. Категорија претпостављеног уговора која је била владајућа у општем праву, сасвим је одбачена у аустријском Грађанском законнику из 1811. године. Под утицајем Кантовог учења, аустријски Грађански законик (ABGB) има неодобравајући став према мијешању у туђе послове јер оно представља задирање у слободу воље, приватност власника имовине а посљедице оваквог схватања и учења биле су подвојене. Овим закоником се прописује пословодство без налога у случају нужде. Српски Грађански законик из 1844. године, угледајући се на аустријски Грађански законик, пословодство без налога прописује након уговора о пуномоћству. Затим Закон о облигационим односима пословодство регулише као самостални извор облигација, наравно након уговора, проузроковања штете и неоснованог обогаћења. Постоји дефиниција домаћег законодавца која каже да је пословодство без налога вршење туђих послова, правних или материјалних,

без налога или овлашћења, али за рачун онога чији су послови, а ради заштите његових интереса. Такође је важно направити паралелу и истаћи разлику између пословодства без налога, код кога се захтјева да посао буде корисно започет при чему није битно да ли је након његовог обављања остварен намјеравани циљ. И правно неоснованог обogaћења, код кога је битно да је корист заиста наступила. Пословођа је дужан да обавијести господара посла о преузетом послу, да му положи рачун и уступи апсолутно све користи које је на основу посла успио да оствари. У случају да се ради о послу дужег трајања, пословођа је обавезан да га води све док господар посла није у могућности да настави посао који је започет. Када говоримо о правима пословође, правила Закона о облигационим односима такође су слична Принципима. Важно је нагласити да ће пословођа који је посао преузео упркос изричитој забрани, бити одговоран за штету која настане и без његове кривице. Објективна одговорност ће овдје подразумијевати како тврди ауторка, санкцију за пословођу који није испоштовао господарево вољу.

У општој дефиницији пословодства без налога прописано је да пословођа приступа обављању туђег посла ради заштите интереса господара посла. Важно је истаћи да се правилима о пословодству регулише могућност господара односно његово право да накнадно одобри преузети посао. Оваква врста одобрења може се наставити без обзира да ли је везана или невезана за испуњене услове код пословодства без налога. Код Римљана, уколико је господар посла одобрио сами посао, примјењиваће се тужбе из уговора о налогу односно тужба *actio mandati*.

Сматрам да ће ова књига бити од велике помоћи студентима при учењу римског права, као и свим љубитељима правне историје, што могу да потврдим из сопственог искуства. Она може да буде од користи и свима који желе да разумију пословодство без налога у савременом. Осим што се бави питањима настанка и развоја пословодства без налога, књига на врло комплетан начин предочава и како овај институт изгледа данас. Управо то ће по мом мишљењу највише помоћи студентима да направе јасну разлику и обогате своје знање у области римског права. Неизоставно треба поменути и тежњу ауторке да на што сликовитији начин представи овако јединствен институт и упозна читаоце са најситнијим детаљима које можемо сагледати из једне објективне перспективе.

Рад приспео / Paper received: 5.3.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 30.5.2022.

UDC: 34(497.13)"1941/1945"(082)(049.32)

CERIF: S130, S140, S149, H250, H300

DOI: 10.51204/HLH_22108A

Марина ЦВИЈАНОВИЋ*

Борис Беговић, Зоран С. Мирковић (ур.), *Правни поредак
Независне Државе Хрватске*, Универзитет у Београду
– Правни факултет, Београд 2017, 356.

Зборник „Правни поредак Независне Државе Хрватске“ даје нам за право да се запитамо зашто се о теми правног поретка најмање писало кад је у питању Независна Држава Хрватска. Сами уредници већ у предговору истичу ту чињеницу, наводећи да готово и нема радова из правне историје ове државе. Годинама су се истраживања базирала на њеној политичкој и војној историји, што није довољно да би се схватило како једна држава функционише. Питање законодавства једно је од кључних питања сваке државе.

На Правном факултету Универзитета у Београду је 2017. године одржана конференција „Правни поредак Независне Државе Хрватске“, а резултат је управо овај зборник, који је био преко потребан како би тематски круг НДХ био сагледан из свих углова. Оно што посебно треба имати у виду је настојање свих аутора (професора Правног факултета Универзитета у Београду) да ову тему обраде што објективније и без емоција, што је веома изазовно будући да је тема о којој је писано врло деликатна. Важно је нагласити и да је у радовима обилато коришћена необјављена грађа из Војног архива Министарства одбране Републике Србије.

Доцент Милош Здравковић поставља питање „правности“ поретка НДХ. Здравковић ближе појашњава сам појам правног поретка и доводи га у везу са НДХ. Питање правности НДХ објашњава кроз

* Ауторка је студенткиња друге године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, marinacvijanovic3@gmail.com

три теоријска модела. Аутор прво објашњава моделе, а тек на крају рада их упоређује са поретком НДХ. Та три модела су: модел Густава Радбруха (*Gustav Radbruch*), који се фокусира на правну сигурност и једнакост свих пред законом, модел Херберта Харта (*Herbert Hart*), који захтева постојање примарних и секундарних правила, и модел Лона Фулера (*Lon Fuller*), по којем је кључна унутрашња моралност права. Здравковић закључује да поредак у НДХ није испунио критеријуме правности ни према једном од сагледаних теоријских модела, и да правност НДХ треба ставити под наводнике.

Професор Зоран Мирковић се у свом раду фокусира на расно законодавство и његове последице. Поредећи ове законе НДХ са немачким Нирнбершким законима, аутор закључује да су расни закони у НДХ за своју базу узели немачко расно законодавство, тако пратећи политику коју је водила „Нова Европа“, али је постојао и завидан степен самосталности. Оно што аутор истиче у свом раду, а што је и најбитније, јесте примена расних закона. Кроз примере аутор лако објашњава како су се закони спроводили у дело. Заstraшивањем и новчаним кажњавањем становници неаријевског порекла били су дискриминисани. Јевреји су били потпуно искључени из јавног живота. Сви који нису испуњавали дате критеријуме аријевског порекла, али и они који се нису слагали са политиком НДХ, слали су у логоре из којих се многи никада нису вратили. Аутор је изашао из оквира самих закона и један део свог рада посветио судбини седамдесеторо људи, готово искључиво Јевреја, који су писали молбе да им се призна „аријско право“ (тј. аријевско порекло). Почетком 1942. године свима су молбе одбијене и, нажалост, већина њих је касније убијена је у логорима.

Професор Танасије Маринковић поставља кључно питање: да ли је НДХ била држава? Аутор проверава четири тезе које иду у прилог оспоравања државности НДХ. *Теза о њрошекторату* оспорава државност НДХ тако што тврди да „НДХ није била нити независна, нити је била држава,“ већ протекторат Немачке и Италије, створен њиховом вољом. *Теза о њрошвиравности* говори о начину настанка НДХ, који доводи у питање њену државност: НДХ је створена током окупације југословенске државе – а окупација је привремено стање, и то кршењем државног права Краљевине Југославије отцепљењем једног дела њене територије. *Теза о злочину* оспорава државност НДХ управо злочинима које је та држава чинила према сопственом становништву (преки судови, масовни злочини). Четврта теза, *теза о оштору*, говори о отпору који је настао на територији НДХ, тј. о Народноослободилачком покрету који је био водећи и имао најјаче

упориште у народу. Успешно деловање покрета делегитимисало је власт НДХ, показујући њену неефикасност. Маринковић потом наводи бројне примере подршке коју је црквена и политичка елита указивала органима власти НДХ. Поглавник Анте Павелић био је извор свеколиког права, његова реч била је последња; он је уживао култ вође који му је и осигурао подршку хрватског народа, а имао је и велику подршку католичког клера, као и ХСС. Маринковић закључује да је власт НДХ у почетку свог постојања била легитимна, али је у јесен 1942. године, када се шире границе ослобођене територије, од легитимне постала узурпаторска власт.

Професор Марко Давинић истражује војне и полицијске снаге НДХ. Разоружавање југословенске војске дало је могућност формирања домобранских јединица, које су биле део регуларне војске НДХ, и на чијем челу се налазио Славко Кватерник. Њему су били подређени Заповедништво копнене војске, Заповедништво ваздухопловства („зракопловства“) и Заповедништво пловних снага, као и Уред војсковође у Загребу. Оружане снаге НДХ поред Домобранства чинио је и Усташки покрет. Њега су чинили поглавник и Главни усташки стан као политичке снаге, Усташка надзорна служба као полицијско-обавештајне снаге, и Усташка војница као војне снаге. Поглавник је имао и своју личну заштиту звану Поглавников тјелесни сдруг, који су чиниле усташе од Павелићевог највећег поверења. Основане су и јединице Црна легија, на челу са Јуретом Францетићем, и Обрамбена бојна, на челу са Вјекославом Максом Лубурићем, које су биле познате по својим злочинима. Поред ових јединица постојале су и такозване „дивље усташе“, које су настале током пролећа и лета 1941. године и које су починиле неке од најстрашнијих злочина над српским цивилним становништвом на територији НДХ. Полицијско-обавештајне снаге НДХ у периоду од оснивања до јануара 1943. године чине Равнаатељство за јавни ред и сигурност (РАВСИГУР) који представља редовну полицију, и Усташка надзорна служба (УНС) која је, слично Гестапоу, полицијско-обавештајна служба - а од јануара 1943. године па до краја рата и Главно равнаатељство за јавни ред и сигурност (ГРАВСИГУР). ГРАВСИГУР је спој РАВСИГУР-а и УНС-а и настао је услед све снажнијег устанка у НДХ, ради централизације полицијских снага. Аутор закључује да је „НДХ имала све одлике тоталитарне државе тог доба, коју карактерише неограничена ауторитарна власт поглавника и њему одан, разгранат и репресиван војно-полицијски апарат“ (стр. 147).

Професор Игор Вуковић бави се кривичним правом НДХ. Власти НДХ су убрзо по оснивању нове државе донеле низ законских одредби којима су прописане строге казне у случају издаје и непоковања. У основи су преузети југословенски предратни закони, али су често драстично повећаване казне за учињена дела. Једно од основних начела кривичног права, начело законитости, није поштовано управо због неодређености самих закона која је властима пружала могућност за злоупотребу. Исто важи и за начело индивидуалне одговорности. Колективно кажњавање Јевреја, Рома и Срба спроводило се без икаквог основа. Пропис који је дозволио да се за сваког погинулог усташког војника, у случају да се учинилац не пронађе, убија 10 особа, указује на колективну одговорност једног народа или групе (комунисти). Овакве мере су биле преузете из нацистичке праксе. Поред колективног кажњавања смрћу, постојала је и колективна новчана или имовинска казна. Највише осуђеника издржавало је казну затвора, углавном они који су осуђени за кривична дела против живота и тела и имовине. Јевреји и Роми дискриминисани су на свим пољима, а казне за непоштовање закона су углавном биле смртна казна, затвор или тамница. Јевреји су морали да носе жути знак у чијем је центру писало слово Ж (Жидов). Срби формално нису били обухваћени расним законима, али нису били изузети од злочина; они су покрштавани, прогањани на територију Србије, и физички истребљивани. Како аутор закључује, „тај се поредак и не може означити као (кривично)правни, већ као поредак заснован на злочину односно кривичном неправу“ (стр. 193).

Професори Ивана Крстић и Милош Јовановић бавили су се питањем међународноправног статуса НДХ. У науци постоје различита гледишта: с једне стране, велики број аутора тврди да је НДХ била марионетска држава, док с друге стране многи аутори државност НДХ не доводе у питање. Како Крстић и Јовановић наводе, често у настајању држава „не царује међународно право, већ међународна политика“ (стр. 203). Иако је НДХ несумњиво настала уз помоћ Немачке и Италије, она јесте била израз тежње хрватског народа ка уједињењу у сопствену државу. НДХ су признале потписнице Тројног и Антикоминтерског пакта. НДХ је имала своја дипломатска представништва у иностранству, подносила је протесне ноте, објављивала ратове и потписивала међународне уговоре – што говори о самосталности њене дипломатије. Међутим, Крстић и Јовановић сматрају НДХ граничним случајем, што је и логично због комплексности њеног статуса у међународном јавном праву. Треба имати у виду да је НДХ заузимала трећину Краљевине Југославије, и да није имала потпуну подршку чак ни у хрватском народу. Партизански и четнич-

ки покрет то и доказују. Аутори виде НДХ као независну али не и суверену државу, као врсту прелазне категорије између марионетске државе и државе сателита.

Професор Дејан Поповић бави се пореским правом у НДХ. Поповић кроз хеуристичку и емпиријску анализу, као и компаративно-историјскоправни приступ обрађује пореско право у НДХ. Он упоређује настанак и развој две нацистичке творевине – Државу Словачку и Независну Државу Хрватску. Поредњи настанак ове две државе у условима немачког разбијања њихових држава претходница, њихово међународно признање, одузимање делова њихових територија од стране суседних држава, њихов антисемитизам, прогон других народа на њиховим територијама (етничко чишћење Чеха у Словачкој, и геноцид над Србима у Хрватској), њихово државно уређење и на крају и пореско законодавство – Поповић пружа занимљиве податке, и уводи нас у главну тему свог рада. НДХ је пореско право наследила од Краљевине Југославије, са одређеним изменама и допунама. Финансијске активности биле су поверене Државној ризници, основа за разрез пореза била је пореска пријава, а пореску основицу је одређивала пореска власт. НДХ је била у дефициту, порезима је могла да се покрије свега трећина јавних расхода, власти НДХ су конфискацијом имовине Срба и Јевреја и увођењем акцизних и додатних пореских намета омогућавале финансирање државних функција. Пљачком је до свог суноврата функционисала власт НДХ. Крајем рата значајан део територије НДХ био је под контролом устаника, и тамо није могао да се прикупља порез ни да се конфискује српска и јеврејска имовина; Југословенска армија ушла је у Загреб, хрватски комунисти преузели су власт, и пореско право се променило доласком нове власти.

Доцент Далибор Ђукић бави се питањем правног положаја Хрватске православне цркве. Ђукић питања везана за ХПЦ анализира из угла православне канонскоправне традиције као и праксе других држава са већинским православним становништвом. Закон о преласку из једне вере у другу прописао је обавезу подношења пријаве о промени вере надлежним властима, због чега је православно становништво, бојећи се за своју егзистенцију, прелазило у католичку веру. Промена вере значила је и промену националне припадности, и Срби који су прешли у католичанство сматрани су Хрватима. Ово је веома битно нагласити јер многи данас нису упознати кроз шта су пролазили њихови преци да би преживели, и многи Хрвати данас потпуно негирају да имају било какве везе са Србима, одбацујући тако, свесно или несвесно, своје претке. Аутор се у свом раду фокусирао на оснивање и деловање Хрватске православне цркве. ХПЦ

је званично основана законом који је донео поглавник Анте Павелић - на шта по канонској традицији шеф државе нема право. Канонска јурисдикција СПЦ на територији ХДХ никада није формално укинута, па је цео поступак оснивања противан њеним прописима и канонској традицији и самим тим ништаван. Судбина ХПЦ била је иста као и судбина НДХ - по завршетку рата престала је да постоји. Епископи и мањи број свештеника били су осуђени на смрт, а СПЦ је оснивање ХПЦ прогласила ништавим. На самом крају аутор се осврће и на актуелна дешавања и разне фракције које покушавају да поново успоставе ХПЦ. Аутор сматра да је НДХ била држава „у којој су улагани озбиљни напори да се област верских слобода уреди тако да и цркве и црквене заједнице спроводе државне циљеве“ (стр. 288).

Доценткиња Нина Кршљанин истраживала је правни режим непокретности у НДХ. На снази су остали многи предратни извори: аустријски Општи грађански законик из 1811. године је важио на подручју Хрватске и док је она била у склопу Краљевине Југославије, уз одређене измене које су уведене Законом о земљишним књигама и Законом о унутрашњем уређењу, оснивању и исправљању земљишних књига из 1930. године. Ипак, права слика се стиче из нових прописа НДХ, које ауторка разврстава у три категорије. Прва представља оне норме које очигледно дискриминишу одређену категорију становништва, и углавном су антисемитски и антисрпски. Јевреји и јеврејска предузећа морали су да пријаве сву своју имовину, а донета је и одредба којом је под претњом казне забрањено прикривање јеврејске имовине. Прописиване су и друге дискриминаторне мере, На пример, иза Закона о испитивању порекла имовине и о одузимању имовине стечене недопуштеним начином крила се дискриминација на политичко-националној основи, јер су се кроз овај закон власти углавном обрачунавале са бившим југословенским режимом. Друга категорија представља неутралне прописе који нису дискриминисали одређену категорију људи. То су углавном били аграрни прописи који су се бавили обрађивањем земље (употребом машина, возила, стоке и људске радне снаге који се користе за обраду земље), затим прописи о најму и закупу непокретности, прописи о експропријацији, земљишнокњижни прописи и одредбе о обавезном смештају за пострадале у рату, Трећу категорију представљају закони који су наизглед неутрални, али могу да се злоупотребе. Рецимо, законски је регулисано шта све треба да садржи молба за одобрење отуђивања или оптерећења непокретности, а из података који су тражени јасно се види да је главни циљ закона био да се спречи да непокретности стичу политички неподобна лица, Јевреји и православци. Из разлога јавног реда и мира „опасна и непоћудна (неподобна)“ лица могла су

бити исељена и могла им је бити одузета имовина – али овај закон је само покривао злочине који су се масовно спроводили над Србима и Јеврејима. На крају, иако су постојали многи прописи који не дискриминишу одређене категорије становништва, не може „да се говори о квалитетном правном поретку, а камоли о правној држави“, како закључује ауторка (стр. 331). Закони су деловали ретроактивно, постојала су многа ограничења, били су неефикасни и нису пружали правну сигурност.

Потреба за овом књигом била је велика. То је и разлог што је она наишла на снажан одзив, како у научној тако и у широј јавности Србије и региона. Ова књига нам пружа одговоре на питања на која се годинама избегавао одговор. Разлози за то били су разни, од политике братства и јединства до мањка жеље и могућности научника да се баве овом темом. Аутори су одговорили академским стандардима потребним за писање овакве књиге. О квалитету зборника сведоче и реномирани рецензенти: проф. др Љубодраг Димић, др Милан Кољанин, проф. др Ратко Марковић и проф. др Миодраг Орлић.

Све што је написано поткрепљено је доказима који постоје у архивама. Зато је ова књига успела у својој намери да истражи и проучи, а не да буде инструмент једног народа против другог. Предмет ове књиге није мржња, већ научни приступ једном периоду историје у којем је српски народ патио. Ова књига нам служи да не заборавимо, да се ово никада не би поновило.

Рад приспео / Paper received: 20.11.2021.

Измењена верзија / Revised version: 15.6.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 19.6.2022.

Давид Д. ВУЧИНИЋ*

МАРКО ПЕТРАК
(1972–2022)

*Mors certa, hora incerta.*¹

Смрт непобитно јесте сигурна, али одиста њен час није.

И тако смо се тог 17. јануара 2022. године уверили у трагичну истинитост ове изреке.

И тако смо тог 17. јануара 2022. године превремено остали без професора Марка Петрака.

И тако је тог 17. јануара 2022. године Улпијанов одјек у вечности добио још један глас.

Глас животом осведочен, а смрћу овековечен:

*Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*²

Јер шта радимо за живота, одјекује у вечности..

И заиста, тако је живео и тако је своје студенте подучавао професор Марко Петрак, шеф Катедре за римско право Правног факултета Свеучилишта у Загребу и дугогодишњи члан Управног одбора Националне и свеучилишне библиотеке у Загребу. Поред изванредне правничке каријере, коју је започео на Правном факултету Свеучилишта у Загребу, а на ком је потом изабран и за редовног професора у трајном звању, професор Петрак дипломирао је и на Филозофском факултету истог Свеучилишта. Постдипломски се усавршавао из области грађанског права, не запостављајући притом ни своју приврженост филозофији, а коју је након правних наука магистрирао, такође на Свеучилишту у Загребу. При истој институцији докторирао је 2003. године из научне области Римско право, а постдокторски се

* Аутор је студент мастер студија на Правном факултету Универзитета у Београду, адвокатски приправник Тијане Којовић у адвокатској канцеларији „БДК адвокати“ и благајник Клуба *Forvm Romanvm*, david.vucinic@bdkadvokati.com.

1 Смрт је сигурна, њен час није.

2 Правна начела су следећа: часно живети, другоме не штетити и свакоме своје право дати.

усавршавао 2005. године у Центру за студије и истраживања античких права Универзитета у Павији.

Професор Петрак био је носилац низа признања за своја научна и културно-просветна достигнућа, а иза себе је оставио 4 књиге, готово стотину радова из области римског и грађанског права као и око седам стотина стручних прилога.

Такође, професор Петрак био је блиски пријатељ Правног факултета Универзитета у Београду, његове правно-историјске катедре и Клуба љубитеља римског права и антике *Forvm Romanvm*, са којима је кроз дуги низ година остваривао истакнуту сарадњу и чијих се гостујућих предавања студенти и данас радо сећају. Тако је у видео запису остало забележено његово предавање од 15. децембра 2017. године на тему “Богишићева актуелност”.³

Стога, редакција часописа “Весник правне историје”, овим путем изјављују своје саучешће ожалостњенима смрћу професора Петрака, још једном обнављајући сећање на овог великана историјско-правне мисли.

*Amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore.*⁴

Рад приспео / Paper received: 12.6.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 27.6.2022.

3 Предавање доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=ikD7wBBQ4sw>, приступљено 10 јуна 2022.

4 Надам се да ће сећање на наше пријатељство трајати вечно.

Isidora FÜRST*

Ђорђе ГОЈКОВИЋ**

ИЗВЕШТАЈ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ „200 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ДИМИТРИЈА МАТИЋА“

Конференција „200 година од рођења Димитрија Матића” одржана је у организацији Правног факултета Универзитета у Београду уз подршку Српске академије наука и уметности, 22. и 23. децембра 2021. године, на годишњицу рођења Димитрија Матића, у хибридном формату (у конференцијској сали Правног факултета Универзитета у Београду и преко онлајн платформе).

Конференција, одржана у два дана, састојала се од свечаног отварања, шест сесија, као и говора којима је скуп затворен. Скуп су свечано отворили председник Српске академије наука и уметности академик Владимир С. Костић, декан Правног факултета Универзитета у Београду проф. др Зоран Мирковић, и професор Правног факултета Универзитета Унион и бивши судија Европског суда за људска права проф. др Драгољуб Поповић. Прва сесија била је посвећена животу и развојном путу Димитрија Матића, друга његовој (правној) филозофији, трећа приватном праву, док су у другом дану излагања била у оквиру сесије о јавном праву, потом сесије о Матићевој педагогији, андрагогији и реторици, и напослетку сесије о лингвистици. На конференцији је учествовало више од двадесет

* Аутор је студент треће године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, *isidora.first@gmail.com*

** Аутор је студент треће године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, *djolegojkovic00@gmail.com*

научника из различитих области, а скупу је присуствовала бројна публика. Након сваке од сесија међу присутнима се водила активна дискусија.

СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ

Свечано отварање скупа започето је обраћањем декана Правног факултета Универзитета у Београду проф. др Зорана Мирковића. Мирковић је поздравио излагаче, организациони одбор и потомке Димитрија Матића који су били међу присутнима. Указујући на важност обележавања годишњице рођења Димитрија Матића, декан је истакао значај Матићевог деловања на пољу правне науке. Наиме, Матић је своју трогодишњу универзитетску каријеру посветио темељима уставног, грађанског и државног права, а током свог живота писао је јавноправне акте и радио на пољу примене права. Такође, Мирковић је указао и на то да је Матић пре свега био филозоф те стога „правник по невољи“. На крају свог обраћања говорио је о Матићевим аспирацијама према претварању Лицеја у Академију.

Проф. др Владимир Костић, председник САНУ, поздравио је присутне и подсетио их на конференцију о личности и делу Живојина Перића, одржану 2019. године на Правном факултету Универзитета у Београду. Костић је говорио о потреби да се очува „корпус сећања“ на великане тога доба, који су учествовали у стварању тадашњег Друштва српске словесности и касније Српског ученог друштва. У оквиру представљања средине и контекста Матићевог деловања, указао је на историјат Друштва и сукобе Друштва са тадашњом влашћу. У другом делу свог говора Костић је нагласио значај трагова Матићевог рада у оквиру права и социологије и у оквиру филозофије (чак и психологије). На самом крају, академик је истакао да је рад Димитрија Матића довољан за поштовање и памћење.

Трећи говорник који се на свечаном отварању обратио окупљенима био је проф. др Драгољуб Поповић, адвокат и бивши судија ЕСЉП. Поповић је говорио о упоришним тачкама у Матићевој личности. Како је истакао, прва особина личности Димитрија Матића била је родољубље, друга је била слободоумље и љубав према слободи, трећа марљивост, и четврта склоност ка компромису. Указујући на оно што је чинило Матићев профил, Поповић је рекао да се карактеристике овог научника могу посматрати као љубав према праву и слободи у њиховом збиру. Након обраћања Драгољуба Поповића започела су излагања реферата у оквиру прве сесије.

ПРВА СЕСИЈА: ЖИВОТ И РАЗВОЈНИ ПУТ
ДИМИТРИЈА МАТИЋА
(ПРЕДСЕДАВАО ПРОФ. ДР ЗОРАН МИРКОВИЋ)

1.1. Данијел Радовић – *Димитрије Матић као државни
ишиомац у иностранствоу (1845 – 1848)*

Данијел Радовић, сарадник у настави на Филозофском факултету Универзитета у Београду, приближио је аудиторiju околности у којима је Димитрије Матић стицао знања у Европи. Радовић је, служећи се богатом архивском грађом, у потпуности реконструисао Матићев развојни пут.

После завршеног основног школовања у Руми, те гимназије и Лицеја у Крагујевцу, Матић као стипендиста одлази у Берлин да студира филозофију на Универзитету краља Вилхелма (данашњи Хумболтов Универзитет). Често недовољну стипендију допуњавао је из личних средстава. Под снажним утицајем берлинских професора (Габлер, Мишле), Матић постаје изразити присталица Хегела. Поред тога, читао је Фихтеа, Канта, Лока, Мила. Матић се у Немачкој први пут среће са идејама панславизма, за које ће доцније имати симпатије. За три семестра проведена у Берлину није добио ниједну негативну оцену.

Докторирао је у Лајпцигу 1847. године. Докторска дисертација, на поменуо је Радовић, преведена је код нас 2016. године. Остаје жал што је оригинал дисертације у Лајпцигу и даље недоступан истраживачима. По стицању звања доктора филозофије, Матић своје истраживање наставља у Хајделбергу, где је уписао студије права. Одатле ће школовање наставити у Паризу, где се задржао само 24 дана. По избијању револуције (1848), понет патриотизмом враћа се у Србију, где ће на Мајској скупштини бити изабран за једног од делегата. То, уједно, означава почетак његовог вишедеценијског јавног деловања у Србији.

За детаљну реконструкцију Матићевог студентског живота послужило је и пет сачуваних својеручно исписаних великих свезака на немачком. Уопште узевши, срећа је хтела да архивска грађа о Димитрију Матићу буде најбогатија сачувана грађа било ког нашег питомца.

1.2. Александар М. Савић – *Писма Димитрија Матића
Јовану Мариновићу из 1854. године*

Александар М. Савић, асистент на Филозофском факултету Универзитета у Београду, изложио је свој реферат о преписци Димитрија Матића и Јована Мариновића, и детаљима из сачуваних писама као сведочанствима о овим личностима и о политичком стању тога времена.

Димитрије Матић и Јован Мариновић рођени су исте 1821. године, први у Руми а други у Сарајеву, у градовима тада изван Србије. Као младићи су дошли у Крагујевачку гимназију у Кнежевину Србији. Године 1841. Матић је постао чиновник, а Мариновић је отишао у Париз. Сачувана је њихова преписка за време Матићевих студија у иностранству и Мариновићевог боравка у Француској, у годинама од 1845. до 1848, међутим, највећу важност има преписка из 1854. године, када је буктао Кримски рат, у коме су зараћене стране биле Велика Британија и Француска с једне, а Русија с друге стране. У то време, Мариновић је боравио у Паризу и Лондону, а Матић био привремени начелник Иностраног одељења Кнежеве канцеларије. Кнежевина Србија се налазила у неповољном положају одржавајући своју неутралност, пошто су Порта и западне силе сумњале да ће Србија стати на руску страну.

Те 1854. године, Матић и Мариновић су били у непрестаној преписци. Матић се Мариновићу обраћао речима радости, али и тоном жаљења и подсећања на студијске дане. Саветовали су се у вези са повратком из иностранства, а Матић је преносио поздраве из стручних кругова и обавештавао о политичкој ситуацији са Аустријом. Матић је бранио став владе за неутралност у рату, а Мариновић је, по његовом налогу, убедио Французе у неутралност Србије како би тензије између земаља биле отклоњене.

У закључку, Савић указује на важност ових писама за разумевање Матићеве каријере (првенствено његовог дипломатског искуства), њихов утицај на пријатељство Матића и Мариновића, и историјски значај који се огледа у сазнању приватних података из живота других научника.

1.3. Јована Иветић – *Дипломајска мисија Димитрија Матића у Риму*

Јована Иветић, доктор историјских наука, истиче значај Матићевог дипломатског ангажмана. Наиме, по оцени излагача, Матићева улога у Риму 1878. године била је кључна за интересе Србије на Берлинском конгресу. Излагач истиче да су као драгоцен историјски извор послужиле Матићеве преписке са кнезом Миланом и Јованом Ристићем.

Одсуство подршке Русије за питање Босне и Херцеговине натерало је владу Србије да помоћ потражи на другом месту. Рим је, умногоме због добрих односа двеју династија, деловао као добра алтернатива. Према речима излагача, Матићева дипломатска мисија одиграла се у три етапе.

Почетни преговори требало је да обезбеде аудијенцију код краља Алберта I. Залагањем италијанског премијера Депретиса, краљ Алберт I прима Матића са свим почастима. Краљ је имао слуха за српско проширење на територије БиХ. Ипак, и поред благонаклоног става, дао је до знања да Италија неће прва покренути питање проширења.

Формирање нове владе у Италији даће Матићу већег простора за маневар. Обезбеђена је политичка подршка премијера Каиролија. Италијанска штампа објављује о Србији, а јавно мњење је наклоњеније него икада.

Међутим, гроф Корти, нови министар спољних послова, пред сам Конгрес мења став о БиХ. Својом уздржаношћу прећутно је одобрио аустријску окупацију БиХ. Овакво држање Кортија у Италији је оцењено као нетактично. Јавно мњење је било разочарано, што је значајно допринело паду Кариолијеве владе исте године.

Захтеви Србије у погледу БиХ су остали неиспуњени. Но, и поред тога, Иветић је Матићеву мисију оценила као најуспешнију могућу у датим околностима.

1.4. Видан Богдановић – *Димитрије Матић, научник у њереломном времену и његово наслеђе: њрилози за њолијичку биографију (1821–1884)*

Докторанд Видан Богдановић са Филозофског факултета Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, говорио је о политичкој делатности Димитрија Матића у време важних државно-политичких промена. Богдановић је истакао да је тема Матићево наслеђе шире од његовог политичког деловања, а по том навео изворе литературе коришћене за истраживање.

Димитрије Матић је у вазалну Србију прешао због тога што је у њој владало поштовање образованих људи. Хронолошки посматрано, године означене Матићевим политичким опредељивањем јесу 1844. година – обележена Матићевом наклоњеношћу Обреновићима и општим просперитетом државног и образовног система, 1845. година – у којој он одлази у Берлин као државни стипендиста, те 1848. година – у којој је Матић имао позитиван став према Угарској.

Матић је био секретар Апелационог суда (1851), те главни секретар Државног савета (1862–1866), начелник у Министарству иностраних дела те просвете и црквених дела, као и министар правде. Уз то, био је и преводилац, те председник Друштва српске словесности, члан Државног савета, професор Лицеја итд. Након сукоба

са Аустријом, пребачен је у административно одељење Министарства иностраних дела, тако да не постоји много података из периода Светоандрејске скупштине. Као министар просвете и црквених дела уживао је подршку књаза Милоша Обреновића, а потом и књаза Михаила. Познато је и његово пријатељство са Светозаром Марковићем.

Као политичка фигура, Матић је деловао за време обе династије и вршио високе функције у тадашњој државној власти. Богдановић закључује да је Димитрије Матић био човек испред свог времена, да његова политичка припадност није била пресудна, и да је време његове делатности било романтичарски и преломни период у Срба.

ДРУГА СЕСИЈА: (ПРАВНА) ФИЛОЗОФИЈА (ПРЕДСЕДАВАО ПРОФ. ДР ДРАГОЉУБ ПОПОВИЋ)

2.1. Борис Милосављевић – *Филозофске основе Матићевој схватања теорије државе и права*

Доктор Борис Милосављевић са Балканолошког института САНУ, предан истраживач лика и дела Димитрија Матића, изложио је тезе о Матићевој теорији државе и права.

На самом почетку, Милосављевић је истакао значај Матићевог дубоког разумевања филозофије. С њим и почиње озбиљније филозофско проучавање у Србији. Будући изложен јаким хегелијанским утицајима, и за Матића је, природно, држава била један од средишњих правно-филозофских појмова. Уопштено, Матићева су дела видно прожета хегелијанством.

Матић у својој теорији прво излаже умно, а потом позитивно право. Умно право је оно право које потиче из разума, а позитивно које потиче из закона. По њему, циљ филозофије права је да „измири” ова два. Матић остаје до краја доследан дијалектичком схватању. Такође, он прихвата Хегелово одређење државе; а оно се, укратко, може сажети у следеће: циљ је државе да се у њој оствари умност.

Милосављевић истиче и друге филозофске утицаје на Матића, а особито код поимања повесности филозофије, где је видљив Шелингов и Фихтеов резон. Историја права, по том схватању, иде у корак са историјом народа. Најзад, Матић само право схвата аристотеловски, као практичко знање.

У закључку, Милосављевић истиче да Матићева правно-филозофска схватања нису нарочито оригинална, али свакако представљају велики искорак српске теорије ка зрелијој правној филозофији.

2.2. Игор Милинковић – *О локусу њриродној љрава: Хегелова, Матићева и Дворкинова љравна мисао и класични јуснатурализам*

Проф. др Игор Милинковић, ванредни професор на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци, говорио је о утицају Хегелове филозофије и његовог поимања права на Матићеву филозофско-правну мисао у раздобљу успона позитивизма. О Матићу се говорило као о поборнику Хегелове филозофије. За њега је Димитрије Маринковић рекао да је „весник и песник слободе”, а академик Баста га је назвао „ентузијастом слободе”.

Однос Матићевог схватања права и класичног јуснатурализма, по мишљењу излагача, подлеже анализи из разлога комплексности Хегелове мисли и доцнијег развоја правне теорије. Расправа Димитрија Матића из 1851. године указује на његове дилеме у погледу Хегеловог схватања позитивизма и јуснатурализма, и схватања природноправног интернализма и природноправног екстернализма. Матићево дело је усмерено на приближавање Хегелове филозофије, и оно поручује да је задатак светске историје да споји позитивно и умно право. У односу на принципе Дворкиновог учења, Матић прихвата да „право само себе прочишћава”. Димитрије Матић је засновао своје стваралаштво на концепту да је слобода главно својство права јер оно постаје из духа, а да се умно право користи у одсуству позитивног.

У закључку, Милинковић говори да је Матићево правно-филозофско стваралаштво једна изграђена и релевантна теорија права, која је Србији приближила европску филозофију.

2.3. Марица Мишић – *Државна, љравна и љолићичка мисао Димитрија Матића*

Марица Мишић, студенткиња докторских студија на Правном факултету Универзитета у Нишу, обогатила је сесију новим освртима на Матићеву правну и политичку мисао.

На самом почетку Мишић истиче да се у Матићевом опусу често пренебрегава један значајан концепт: стицање слободе појединца. Матићева, иначе, хегеловска мисао, овим значајно добија на ширини, будући да је поменута концепција изразито кантовска. Мишић је потом изложила Матићево схватање односа права и политике. Његово поимање политике није ни у чему макијавелистичко, него напротив, он политику одређује као „слушкињу права”. Само право, пак, свој највиши израз добија у држави.

Нарочито су значајна опажања излагача у погледу Матићевих предвиђања да ће, како каже, држава са развојем човечанства бити све потребнија. После трауматичних искустава тоталитарних држава двадесетог века, треба се опоменути Матићеве тезе да држава није лишена морала. Напротив, универзално право које свој израз добија у држави потиче из човекове моралне природе.

У закључку, Мишић је подвукла битну разлику између Матићевог и Хегеловог схватања државе: Матић је тврдио да државна власт може да захтева само оно што је за њено функционисање неопходно, а за грађане потребно. Таква држава не треба да буде само „ноћни чувар”, већ треба да подстиче развитак свог становништва.

2.4. Александар Стевановић – *Просветитељски пројекат* *Димитрија Матића*

Доцент др Александар Стевановић, са Правног факултета за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду, изложио је реферат о Матићевом просветитељском раду заснованом на разноврсним друштвено-политичким идејама. Излагање доц. Стевановића било је последње у оквиру сесије о правној филозофији и синтетисало је елементе претходних анализа.

Након речи о Матићевој докторској тези на тему Кантове филозофије о настанку синтетичких судова *a priori*, аутор наглашава да је Матићева филозофија представљала синтезу заступљених учења, и да је једно од основних питања којим су се његови радови бавили било питање о снази морала.

Вођен својим идеалима, Матић – како Стевановић наводи – долази у Србију са идејом о устројству које би омогућило трајну владавину моралности. Димитрије Матић је тежио ка синхроном развоју државе и високој моралној идеји. Као делатни филозоф и борац за либерална друштвена начела и вредности, Матић је у својству политичара чинио оне реформе за које је мислио да би створиле идеалну заједницу. У том смислу, од нарочитог су значаја били његов педагошки рад и идеје о васпитању деце. Излагач је још једном истакао значај хегелијанства које је инспирисало Матића, и које је било веома утицајно у том периоду у светској доктрини.

Стевановић закључује да је у срцу такве идеје Димитрија Матића било родољубље.

ТРЕЋА СЕСИЈА: ПРИВАТНО ПРАВО (ПРЕДСЕДАВАО ПРОФ. ДР МИЛОШ ЖИВКОВИЋ)

3.1. Валентина Цветковић Ђорђевић – *Римско право из њера Димитрија Матића*

Професорка римског права на Правном факултету Универзитета у Београду, Валентина Цветковић Ђорђевић, поближе је упознала аудиторијум са ретко спомињаним аспектом Матићевог рада. Као бриљантан познавалац грађанског права уопште, Матић је с великом пажњом студирао институције римског права.

Из Матићевог коментара Српског грађанског законика види се да је он био упознат с радом тада актуелних романиста: Гешена, Пухте и Вангерова. Римско право је Матић слушао у Хајделбергу, непосредно након што је докторирао филозофију у Лајпцигу. Нарочито драгоцену за Матића показала су се предавања чувеног романисте Адолфа Вангерова. Белешке са његових предавања данас се чувају у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду.

Ради разумевања Матићевог проучавања римског права, професорка истиче какав је био курикулум правних студија немачких универзитета у том периоду. Римско право се тада проучавало у три предмета, од којих је крунски предмет био пандекта. Под снажним утицајем Савињија, владајуће мишљење је било да не треба писати уџбенике, те да је интеракција са студентима кључ њиховог доброг учења.

По завршетку излагања уследила је конструктивна дискусија професорке и студената о оцени садашње факултетске дидактике. Да ли је пандектистички начин учења збиља превазиђен, те да ли је учење (искључиво) из уџбеника одговарајући начин студирања, само су нека од отворених питања.

Најзад, марљиво вођење белешки Димитрија Матића – оценила је Цветковић Ђорђевић – значајно је допринело потоњој српској романистици, а српским студентима дало пример истинског студирања материје.

3.2. Нина Кршљанин – *Димитрије Матић о њравном јоложају жене у браку*

Доцент др Нина Кршљанин са Правног факултета Универзитета у Београду представила је проблем схватања брака и положаја жене у браку из *Коментара Српској грађанској законика* Димитрија Матића.

Матић је једини аутор који је написао потпуни коментар СГЗ у 150 година његовог важења. Године 1850/51. отворено је питање положаја (удате) жене, иначе најкритикованијег решења у Законику. Кршљанин у свом излагању анализира Матићеве коментаре на дату тему, структуру коментара, њихову садржину и претходни утицај на *Коменџар Законика*. Неколико коментара на одељак о браку показује да је став Димитрија Матића био инспирисан римским и црквеним правом, због чега је Матић у *Коменџару* истакао идеју о узајамним правима и обавезама и потомству као важним елементима института брака.

У односу на права и обавезе супружника, излагач указује да наизглед постоји контрадикторност у Матићевом погледу на једнакост између супружника. Тако у прилог једнакости Матић коментарише одредбе о двобрачности, отмици девојке, наслеђивању и заједничкој имовини. С друге стране, он истовремено прихвата патријархални модел по питању родитељског права, туторства и старатељства, и „природне” поделе пословне способности. Споран параграф 920. из *Коменџара*, који се обично схвата као доказ Матићевог подржавања патријархалног модела, треба схватити као одредбу која се односи на право удате жене да тражи *restitutio in integrum* ако јој је нанета штета.

Кршљанин закључује да је Матић имао за оно време релативно напредне ставове о браку и положају жене, да се, с друге стране, није противио устаљеном положају жене у браку, а да су коментари на одељак о браку били засновани на његовој идеји о идеалној брачној заједници.

3.3. Урош Станковић – *Димитрије Матић и српске кодификације*

Урош Станковић, асистент са докторатом на Правном факултету Универзитета у Новом Саду, говорио је о помало пренебрегнутом учешћу Димитрија Матића у изради српских кодификација. Имена Јована Хаџића и Валтазара Богишића се, оправдано, истичу као најзначајнија за кодификације 19. века у Србији. Но, Станковић истиче да је циљ излагања да нас подсети на свесрдан ангажман и других великих правника.

Матићев први посао на кодификацијама био је 1850. године, на почетку рада на кодификацији грађанског поступка. После јавног позива да се критикују нацрти, Матић упућује своје замерке. Већ идуће године Матић учествује у раду трочлане комисије која је имала задатак да, на основу нацрта, изради Законик о грађанском поступку. Када је 1853. године донет, Законик је критикован у великој мери.

У годинама после доношења Законика било је доста говора о његовом реформисању. Матић је учествовао у расправама. Заједно са Димитријем Црнобарцем, уз одобрење кнеза, путовао је по западним земљама ради упознавања с њиховим прописима. Боравећи у Берлину, Цириху, Бечу те у Хајделбергу, где добијају драгоцену помоћ Карла Митермајера, стекли су довољно знања за реформисање Законика. Радови на Законик у о грађанском поступку су завршени 1860. године.

Станковић истиче да је Матић такође учествовао и у две комисије за израду Трговачког законика, где се показао као најактивнији аутор. Најзад, Станковић закључује подсећањем на немерљив значај Матићевог „Објашњења грађанског законика”. Писан дидактичким тоном, овај коментар је био драгоцен штиво за школовање српских правника.

ЧЕТВРТА СЕСИЈА: ЈАВНО ПРАВО (ПРЕДСЕДАВАО ДР БОРИС МИЛОСАВЉЕВИЋ)

4.1. Дарко Симовић – *Позитивно уставно право у делу Димитрија Матића*

Као први излагач у сесији, професор Уставног права са Криминалистичко-полицијског универзитета, Дарко Симовић, изложио је Матићеву анализу позитивних уставно-правних решења Кнежевине Србије.

Симовић је на почетку истакао да „Јавно право Књажества Србије” јесте први уџбеник уставног права у Србији, али да је позитивно право запостављено на уштрб „Начела умног државног права”. Ипак, Матићева теоријска запажања су и те како значајна. Он полази од претпоставке да домаћа држава није неограничен, те уводи појам „народних права” као ограничења државне власти. Матић устав схвата и као брану рђавој власти. Значај поделе власти донекле је релативизиован; Матић се држи бипартиције власти.

Позитивна уставна решења Матић систематизује према подели по изворима на: општа (умна) и историјска (позитивна). Збир ових он схвата као уставно право. Сам устав Матић не схвата формално, те не разликује неписане и писане уставе; међутим, разликује само октроисане и уставе-пактове.

Анализа појединих чланова је крајње сажета. Нешто више пажње, каже Симовић, посвећено је структури државне власти. О циљу власти Матић се на једном месту изражава узвишеном поруком: „Благо

оном ко велику власт на добро употреби!” За закон, пак, тврди да треба да надживи своје творце. Матић је критиковао „отуђеност” попечитеља од народа.

Симовић, напослетку, доноси два чврста закључка. Прво, Матићев допринос анализи уставних одредаба је скроман. Ипак, био је то пионирски подухват, сасвим у складу са околностима. Најзад, само такав Матић је тадашњој Србији могао бити користан, будући да је и такав, сматра излагач, за ондашње време био сувише либералан.

4.2. Душан Ракитић – *Држава, вера и народ у делима Димитрија Матића – њравноисторијски поглед*

Доцент др Душан Ракитић, са Правног факултета Универзитета у Београду, говорио је о погледу Димитрија Матића на појмове државе, вере и народа, који је био условљен многобројним правноисторијским чиниоцима. Циљ истраживања, наводи Ракитић, јесте утврђивање мере у којој су Матићеви ставови били условљени датим историјским околностима, у циљу свеопштег унапређења положаја српског народа у другој половини 19. и почетком 20. века.

Матић је, наиме, живео у доба процвата идеје о националној држави широм Европе, и у периоду када је српски народ морао да превазиђе последице османске владавине. Био је, такође, верујући човек, и човек који је практиковао веру. Читаво Матићево стваралаштво представља темељ за испитивање његовог схватања државе, вере и народа, као појмова који су нераздвојиви и који се налазе у одговарајућем међусобном односу. Излагач наводи четири међусобна односа између ових појмова, чијом анализом се може извући закључак о Матићевим ставовима: први је однос вере и појединца, други је однос вере и народа, трећи је однос државе и народа, а четврти је однос вере и државе.

По питању повезаности вере и појединца, Матић је сматрао да вера омогућава развијање духа по божанској мудрости. Међузависност вере и народа је посматрао према идеји о природности вере; веру је сматрао основом за очување народа, притом признајући верску равноправност. Ставови Димитрија Матића о корелативности између појмова државе и народа почивају на идеји о идеалној држави, владавини умног права и поистовећивању народа и нације. Последња посматрана релација, она између појмова вере и државе, приказује Матићево схватање јединства та два појма, као што је оно које се проналази у светосављу.

4.3. Далибор Ђукић – *Акџи о ауџономији Српске цркве објављени у „Јавном ѣраву Књажестџва Србије” Димитрија Матићџа*

Далибор Ђукић, професор Црквеног права на Правном факултету Универзитета у Београду, осврнуо се на један специфичан аспект Матићевог „Јавног права Књажества Србије”. Реч је о канонском праву које се, према Матићу, помиње први пут 1844. године у Закону о устројству школа.

Ђукић истиче да је један од аката значајних за аутономију цркве погрешно наведен као „Конкордат с Цариградском патријаршијом”. Грешка је у томе што се не ради о двостраном акту, него о томосу издатом 1832. године Српској цркви. То је први издати томос у новијој историји.

У том контексту, отворено је неколико питања значајних за положај цркве:

- 1) Који органи покрећу захтев за аутокефалију?
- 2) Која је процедура?
- 3) Колико се томосом задире у унутрашњу аутономију?

Обично се истиче да су једини општеобавезни акти само они издати до 9. века. Међутим, томоси су такође општеобавезни, те се даље отвара питање универзалне јурисдикције Цариградске патријаршије. Матић наводи акт („писмо”) којим Цариградска патријаршија одређује износ који је Српска црква обавезна да плаћа. Ипак, уопштено коментарише положај Српске цркве овако: „Српска је, дакле, црква у ономе што је поглавито независна”.

Ђукић закључује констатацијом да стварање независне државе иде са стварањем независне цркве, и обрнуто. Изнето запажање је значајно за боље разумевање актуелних црквено-правних питања у Европи.

4.4. Ђорђе Степић – *„Јавно ѣраво Књажестџва Србије” Димитрија Матићџа – ѣрви српски уџбеник ѣравне историје?*

Ђорђе Степић, студент мастер студија на Правном факултету Универзитета у Београду, анализирајући спис „Јавно право Књажества Србије” Димитрија Матићџа као једно правноисторијско дело, приступио је одређивању природе дела које је првенствено схваћено као тадашњи уџбеник јавног права и извор позитивног права.

Димитрије Матић је сам назначио да спис представља уџбеник у делу који представља објашњење аката, истичући да је спис уједно и извор важећег права. Предмет списка по Степићевим речима јесте „бивше право”, међутим, поред тога што наводи позитивне акте (нпр. мировне уговоре и хатишерифе), Матић износи и околности под којима одређени правни акти настају и нестају. Аутор објашњава да Димитрије Матић приликом обрађивања сабраних аката користи историјски метод, па се из тог разлога може закључити да објашњења имају правноисторијску црту. Иако се Матић у контексту јавног права бавио искључиво постојећим законодавним решењима, у спису је такође логички представио развој српског права. Премда систематизација аката у делу није од примарног значаја, постоје одређене недоследности везане за предметно питање у погледу тога да ли Матић посматра традицију хронолошки, или је посматра логички, а еклектички.

Степић закључује да се „Јавно право Књажевства Србије” може сматрати уједно уџбеником правне историје, уставним коментаром и списом позитивног права, а да је Димитрије Матић, као један „правни историчар по нужди”, оставио за собом нешто што се из данашње перспективе може посматрати као правноисторијско дело.

ПЕТА СЕСИЈА: ПЕДАГОГИЈА, АНДРАГОГИЈА И
РЕТОРИКА
(ПРЕДСЕДАВАЛА ПРОФ. ДР ДРАГИЦА
ВУЈАДИНОВИЋ)

5.1. Јован Миљковић – *Андрагошки допринос Димитрија
Матића српској волиџици образовања у XIX веку*

Професор др Јован Миљковић, са Одељења за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, говорио је о доприносу државника Димитрија Матића образовању одраслих у Србији 19. века.

Период Матићеве политичке делатности је упамћен по успону педагогије и андрагогије. Поред тога што се у три године своје професуре бавио андрагошким радом (1848–1851) и што је као министар просвете деловао на пољу институционалне организације образовања одраслих, Матић је био први који је у предавања увео метод који се састоји од објашњавања увода и суштине.

У погледу доприноса функционисању установа образовања одраслих, Матић је успоставио мрежу читаоница у Србији, основао је недељне школе и обновио учитељске течајеве. Матићев рад на

развоју и ширењу институционалног система образовања указује на опште стање образовања у том периоду и показује ефекте и сврсисходност реформи које су предузимане. Србија је, како Миљковић наводи, у то време била земља неписмених (јер је на 163 грађанина долазио тек један ђак).

Иако је андрагошки рад Димитрија Матића био од посредног значаја и упркос томе што је упитан успех његових функционалних решења, схватање доброг образовања оличеног у хришћанском моралу и практичном деловању имало је велики утицај на политику образовања тога периода.

5.2. Александра Илић Рајковић – *„Наука о васпитању”*
Димитрија Матића: од ђолићке образовања до образовне ђолићке

Професорка др Александра Илић Рајковић са Одељења за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, комплементарно предавању свог претходника, говори о политици образовања Димитрија Матића. Будући да је област основног образовања била централна тема педагогије 1860-их, Матићева тротомна студија „Наука о васпитању” имала је великог значаја.

У првом тому Матић је изложио начелне погледе. Његово опредељење у погледу доминантних педагошких учења лако се види из изразито афирмативног става који има према Песталоцију.

У другом тому Матић говори о васпитању деце предшколског порекла. Излагач истиче Матићев сажет приказ човека као „дела природе, склоности и самога себе”.

У трећем тому, за излагање најзначајнијем, Матић се бави школским институцијама. Излагач Матића назива претечом компаративне педагогије. Матић је сматрао да учитеље треба образовати, оспособити их да уче начела и принципе, као и да сами бирају одговарајуће методе. Истакнута је нарочито релевантна Матићева мисао у погледу просветних радника: „Како држава третира учитеље, тако ће их третирати и народ”.

Матићев мандат на месту министра просвете био је изузетно плодотворан. Народне школе су постале, по речима излагача, „квасац знања народа”. Најзначајнија иницијатива била је оснивање учитељске школе у Крагујевцу 1871. године. Казне које су учитељи примењивали према деци су знатно ублажене. Нови правопис је ступио на снагу.

Најзад, Илић Рајковић је закључила излагање констатацијом да је квалитет наставе за Матићевог мандата био на највишем нивоу до тада, те да је Матић био вероватно једини министар са теоријски разрађеном политиком образовања.

5.3. Милош Станковић – *Професор Димитрије Матић* *као беседник*

Професор Милош Станковић, са Правног факултета Универзитета у Београду, изложио је анализу беседништва и реторских особина професора Димитрија Матића.

Услед недостатка информација, о физичким особинама Димитрија Матића може се говорити искључиво на основу сачуваних фотографија, док о његовим духовним особинама сведоче три сачувана говора (из 1849, 1850. и 1863. године). Сачуване фотографије одају утисак ауторитативног говорника стандардне појавности, међутим, о вокалној експресији Димитрија Матића, као беседничком квалитету, не може се извући закључак.

Анализе сачуваних говора, пак, показују да су Матића красиле духовне врлине попут знања, самопоуздања и сугестивности. Упитно је да ли је у Матићевим беседама икада постојао хумор, као и то да ли је говори држао уз трему. Важна карактеристика Матићевог беседништва је, такође, избор оних тема о којима је највише знао и којима је био посвећен – као одговоран говорник, имао је утицај на народ којем се обраћао. Димитрије Матић је располагао античким знањем о структури говора, и притом користио савремене елементе попут сажетости и мотивационих порука.

Сачувани говори показују, истиче Станковић, да се импресивност Матића као говорника огледа у његовој фигури скромности и убедљивости његових наступа од којих су нам доступни само они из једног кратког временског периода.

ШЕСТА СЕСИЈА: ЛИНГВИСТИКА (ПРЕДСЕДАВАО ПРОФ. ДР ИГОР ВУКОВИЋ)

6.1. Александар М. Милановић – *О језику и стилу* *Димитрија Матића*

Шесту и последњу сесију отворио је Александар М. Милановић, професор са Филолошког факултета Универзитета у Београду, предавањем о језику и стилу у делима Димитрија Матића.

У времену трвења двеју духовних струја, романтизма и класицизма, готово сви значајнији аутори заузели су јасне позиције. Писци класицистичке оријентације, као Стерија, Мушицки и Доситеј, писали су славјаносербским језиком. На другој страни, романтичари, пре свих Вук, Бранко Радичевић и Његош, писали су реформисаним, вуковским језиком. Милановић тврди да језик у делима Димитрија Матића није ни класичан славјаносербски, а није ни вуковски.

Матић је, несумњиво, временом стекао симпатије за вуковце. Хердеровска љубав према народним песмама и народном језику је, сасвим сигурно, имала великог утицаја. Међутим, у свом писању Матић не „понарођује” све речи – како су то радили доследни вуковци. Не постоји никакав критеријум по којем је Матић неке речи остављао у старијем, славјаносербском облику.

У свом писању Матић се држи немачке реченичне конструкције у инфинитиву. Такође, живо користи партицип (нпр: мучећи се род овај). У писању изостаје слово Х, сугласничка група МН прелази у МЛ (много – млого), а често користи нестандардан везнички спој „без да”.

Милановић је закључио излагање тврдњама да се Матић, на самом крају, готово у потпуности приближио вуковцима, као и да је његов језик у сваком периоду стваралаштва био стилски уредан и богат.

6.2. Исидора Бјелаковић – *Лингвистичка терминологија у „Машатовој малој француској граматици”*
Димитрија Матића (1854)

Професорка Исидора Бјелаковић, са Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, представила је питање порекла лингвистичког термилошког система у „Машатовој малој француској граматици за српску младеж која почиње учити француски језик” Димитрија Матића.

Друштвени напредак последично доводи до стварања науке, потом номиновања и, напослетку, стварања нове терминологије. Процес изградње термилошког апарата у овом периоду историје српског књижевног језика био је условљен размимоилажењем између ставова лингвиста. Задатак Лицеја био је елаборација језика и уједначавање терминологије, а креирање термилошког регистра потом се нашло у надлежности Друштва српске словесности, које је, међутим, од објављивања решења одустало 1845. године, препуштајући терминологију спонтаном развоју.

Говорећи о тематским пољима Матићеве терминологије, Бјелаковић утврђује елементе вуковских начела и елементе поставки Друштва у „Машатовој малој француској граматичи”. Имајући у виду све сегменте тог дела, као и сва појединачна обележја, професорка закључује да је Матић био један од последњих представника традиционалног система. Матић је персонификација духа епохе у области језичке оријентације, наглашава Бјелаковић.

ЗАТВАРАЊЕ СКУПА

Конференција је завршена обраћањима доц. др Нине Кршљанин и др Бориса Милосављевића. Скупу, нажалост, није могао да присуствује Веселин Петровић с рефератом на тему „Правна терминологија Димитрија Матића (са примерима из *Начела умної државної йрава*)”. Радови учесника конференције „200 година од рођења Димитрија Матића” биће објављени у истоименом зборнику.

Рад приспео / Paper received: 9.2.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 19.2.2022.

Đorđe STEPIĆ*

REPORT FROM THE CONFERENCE
“IUSTORIA 2022: LAW, HEALTH AND MEDICINE”
(MARCH 25–27TH, 2022)

The third annual meeting of students of legal history, organised by the University of Belgrade Faculty of Law, borrowed many aspects from the previous conferences. In three days (March 25–27, 2022), the participants presented and discussed various topics pertaining to the wider subject of “Law, health and medicine” – one that has doubtless been inspired by the current pandemic. That factor also influenced, among other things, the manner in which the conference was held, as participants and audience joined online, via the Webex meeting platform. This year’s Iustoria was divided into 9 sessions, 4 of which were in English and 5 in Serbian. Each day was opened with a keynote lecture from an esteemed scholar in that respective field.

The first day of the conference started with greetings and introductory remarks, given by Prof. Emeritus Dr Sima Avramović (professor of Comparative Legal Tradition at the University of Belgrade Faculty of Law) – who commended the enthusiasm of the organisers, assistant professor Nina Kršljanin in particular; Prof. Dr Milena Polojac (professor of Roman Law at the same institution and the Head of its Department of Legal History) – who reminded the audience about some important Roman *regulae* on health and medicine; and Prof. Dr Slobodan Savić (professor at the University of Belgrade Faculty of Medicine and Faculty of Law, and a permanent court expert for Forensic Medicine) – who underlined the significance of forensic medicine and medical testimony in legal history. All of

* The author is a student of master’s studies at the University of Belgrade Faculty of Law, djordje.stepic@ius.bg.ac.rs

the speakers noted the importance of such a format existing and bringing together students and scholars from various parts of the world.

The first keynote speaker, Prof. Dr Markham Geller (University College London, Department of Hebrew and Jewish Studies), gave a lecture titled “If P then Q: The Legal Paradigm at the Heart of Mesopotamian Science”, with numerous excerpts from the Law Code of Hammurabi detailing health issues, diseases and injuries in the legal light, showing that the same logical path was taken in scientific inquires and in formulating legal norms. The afflicted (from different social classes), the healers (physicians and barbers alike) and the causes of injury take centre stage in the explanation of legal concepts (mostly connected to liability) and medical terms (treatments, instruments etc.). The discussion that developed after the lecture focused on the relations between court cases and law norms of Hammurabi’s code and the diagnostic tablets detailing symptoms, rather than the diseases that caused them.

The first session (in English) was dedicated to law and medicine in Ancient Greece and Rome and had two speakers. Ana Šumenković from the University of Belgrade Faculty of Philosophy, Department of Classics, whose paper was titled “Doctors and Trials – Physicians as Witnesses in Demosthenes’ ‘Contra Cononem’ and Cicero’s ‘Pro Rege Deiotaro’” – giving famous examples of court testimonies of doctors that validated the respective orators’ (clients’) claims, whilst showing the importance of medical expertise and expert witnesses in court proceedings dealing with injuries in the former and (potential) poisoning in the latter case.

Isidora Smolović from the University of Belgrade Faculty of Law gave a presentation titled “Euthanasia in Ancient Greece and its Correlation with the Hippocratic Oath Then and Now”. She first introduced the origins of the word and discussed different forms of euthanasia, continuing with cases mentioned in the works of Aeschylus, Sophocles and Euripides, as well as philosophers (Pythagoras, Plato, Aristotle, Seneca and others), which show the authors’ views on euthanasia. The final part of the presentation concerned the relation between the Hippocratic Oath and euthanasia, with arguments given both in favour and against the procedure. The discussion focused on the nature of Aristotle’s stance as well as the modern outlook on euthanasia.

The second session, the first to be held in Serbian, treated the subject of law and medicine in antiquity, and, likewise, had two students presenting, both from the University of Belgrade Faculty of Law. Isidora Fürst spoke of the legal regulations of healthcare services in Ancient Greece. She noted the different institutions (temples, medical schools and military hospitals), as well as individuals (state and private doctors) that provided

healthcare, explaining how they were organised. Lastly, the author reflected on legal aspects of ancient Greek medicine – public financed healthcare, the liability of doctors etc. She concludes that, although a universal healthcare system didn't exist, sources show that this topic was addressed adequately.

Stefan Antić presented the audience with his thoughts on doctors' ethics in antiquity, as well as its modern significance. Its roots, he states, can be found in Ancient Greece, and wars, plagues and cultural exchange played a large part in its formulation. Its first principle is "*primum non nocere*" – not harming the patient, which subsequently received further elaboration. The author then continued detailing principles of medical ethics, establishing ties between historical medical concepts and theoretical outlooks with the current pandemic of COVID-19.

The third session (the second one in Serbian) covered the topic of law and medicine in medieval Serbia and the Adriatic. All four presenters came from the University of Belgrade Faculty of Law. Đorđe Stepić opened this block with his notes on the legal status of 'hospitals' in Serbia under the Nemanjić dynasty. Firstly, he pointed out the difference between places of healing ('hospitals') and places of nurturing the poor, strangers and those suffering from incurable diseases, both of which formed around monasteries. He followed this up by talking about different sources detailing the inner-workings of 'hospitals' – such as documents stating the rights and status of the staff and patients or the property of hospitals, noting their different nature: legal (monastery *typika*, various charters of Serbian rulers), literary (archbishop Danilo, Camblak etc.), and archaeological.

Marko Romić talked about the status of the 'hospitals' according to the *typika* of Studenica and Hilandar, noting the importance of Saint Sava in imposing norms on 'hospitals' following the Rhomaian model – in particular the one formed in the Evergetida monastery in Constantinople. He traces the path from this *typikon* to the ones created for the Serbian monasteries of Hilandar and Studenica, taking into account the historical context. The status of hospitals is relatively the same – understandably, the Serbian *typika* upheld lower medical standards. The discussion that followed focused on the different standards of care in Serbian and Rhomaian monasteries.

Milica Petrović focused on health, law and medicine in medieval Serbia, by noting the existence of both religious and 'worldly' medicine and the different ideas they held about the causes of diseases and healing techniques. Various canons, she states, prohibited the work of witch doctors and the usage of their amulets in healing. She pointed out the importance of several medicinal treatises, such as the Hilandar medical codex, that contained descriptions of diseases and treatments, ending with short

notes on medieval physicians, apothecaries and hospitals. The participants discussed apothecaries and the relations between worldly and religious medicine.

Igor Muidža finished that day's proceedings with his presentation on the quarantine in the littoral republics of the Adriatic, starting with a short insight into the hygienic measures to combat diseases. He then talked of the emergence of quarantine as a sanitary measure and various isolation and repressive measures enforced in Dubrovnik to combat the plague. In conclusion, he noted that the plagues and the circumstances surrounding them influenced much more than the immediate health culture. The ensuing discussion revolved around the comparative relations between health measures.

The second day of the conference started with the keynote lecture of Dr Katherine Watson from Oxford Brookes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, titled "The Medical Contribution to Crime Investigation: Historical Roots, Historiographical Challenges". The professor introduced some important scientific works detailing the relation between law and (forensic) medicine, before focusing on the historical roots of forensic medicine and its ties with legal history and history of medicine and the importance of case studies. Within these fields, she addressed the development of the history of crime, with its different areas of study. She also examined the stand-out phenomena that shaped the research of forensics: poisoning, infanticide (through the lens of the evolution of penal policies) and evidence of identity (with a historical recap of techniques used and in use). Dr Watson put all of these into a wider social and historical context, leading up to the emergence of the necessity to consult expert witnesses in the forensic field. The last segment of the lecture presented the recent historiographical challenges in the field, being discussed in detail by the lecturer and the audience, along with the potential use of forensic knowledge in crime prevention.

The first session of the day (the second in English), dealt with challenges and dilemmas of the Modern era. The first speaker, Sofija Lekić, from the University of Belgrade Faculty of Law, titled her contribution "The Legal Perception of Dissecting Corpses in Early Modern Britain: The Evolution from the Murder Act of 1751 to the Anatomy Act of 1832". She gave the historical background of the dissection of corpses in the UK, noting the importance of the Murder Act – serving the means of crime prevention and (inadvertently) furthering medical knowledge. However, because of the greater need for cadavers to be used for medical purposes, a black market soon appeared, giving rise to „crimes for anatomy". The Anatomy Act solved this crisis by allowing, in principle, all bodies to be dissected.

Jakub Babushka from the University of Warwick School of Law started his presentation, “The Human Body in Law – Between a Cadaver and Commodity”, by raising the question of “absolute property” over the body, giving numerous examples of the varying views on this issue from history and legal cases and practices (English, American and Australian): from not even being considered property to partially being understood as such.

Karianne J. E. Boer from the Vrije Universiteit Brussel Faculty of Law and Criminology talked about the historical and critical perspective on the polio vaccine mandate in Belgium. After a short overview of her presentation, she talked about the modern situation with polio. She then focused on the history of the emergence of the polio vaccine mandate in Belgium, with a Royal Decree from 1966. At first, vaccination was voluntary, during the 1958–62 and 1963–65 campaigns; however, under the influence of French scholars and health policies, it was decided that vaccination would become mandatory. Lastly, the speaker drew parallels between this case and the modern debate on vaccine mandates, concerning case law on the proportionality test.

Finally, Natalia Deptała and Justyna Michalak, both from the University of Warwick School of Law introduced an interesting question “Euthanasia – Supporting a Culture of Death?” Elaborating, they mentioned the influence of broad social, religious and cultural contexts on this issue. The ideas of „a peaceful death” and „the art of living” are inseparable from the acceptance of death in numerous examples given by the presenters. The second co-speaker focused on case law and legal sources on euthanasia, mostly from Great Britain. The topics touched upon in the discussion were: the moral and legal risks of commercialisation of human parts and the nature of healthcare as a collective/individual human right.

The second session (the third in English overall) revolved around health systems in the Modern age. It started with the presentation of Vojtěch Vrba, from the Faculty of Law of the University of West Bohemia in Pilsen, “Occupational Safety and Health of Zbrojovka Brno Workers during the Third Czechoslovak Republic”. He spoke about the company’s short history and the short-lived state itself, before tackling the general and special sources on workers’ health and safety rights – and the labour law itself. He analyses the provisions of these laws and regulations, such as paragraphs of the General civil code of 1811 (as per the novel of 1916) and factory rules, to conclude that a labour law did exist in the chosen frame of analysis. The discussion touched on the issues of employee insurance in Czechoslovakia.

The second contribution was that of Aleksei Kapustin, from the ANHEO University associated with IA EAEC, Faculty of Law, concerning the history of healthcare standardisation in Russia. He detailed different stag-

es of healthcare standardisation, focusing heavily on the modern period, after 1991, giving numerous examples of federal laws and their provisions that deal with this matter.

The third session of the day, the sixth overall (held in Serbian) treated law and medicine in modern Serbia and Yugoslavia. The first presenter, Dorđe Gojković from the University of Belgrade Faculty of Law, spoke on the legal fate of the hospital that was part of the endowment of King Peter the First. Broadly speaking of the entire Oplenac endowment of the Serbian king, the speaker later focused on the conception and founding of the hospital, and the legal sources behind it (the King's will of 1914, the building contract etc.), that determined its fate in the years before WWII – it was a medical institution revolving around the idea of universal healthcare, used (but not owned – as per the King's will) by the state. After WWII, the endowment lost its legal form and was confiscated in 1947, becoming state property. It continued its mission until 1962 when it became a community health centre. The legal fate of the hospital, the speaker concludes, remains unclear.

Vidan P. Bogdanović, from the University of Priština (with its temporary seat in Kosovska Mitrovica) Faculty of Philosophy, followed with his presentation on Belgrade's periodicals in the service of health from the end of the 19th and the beginning of the 20th century, starting with their names and noting the mixed approach (academic and popular) to reporting. Later on, in their development, there was even a perceivable ideological division – some papers published critical texts on the ailments of the working class. Summing up, the presenter states that the most frequent topics were above all concerned with public morals, and only then with health in general.

Dorđe Timotijević and Stevan Manojlović, both from the University of Belgrade (the former from the Faculty of Law, the latter from the Faculty of Medicine), talked about criminal legislature and medicine in the Kingdom of Yugoslavia. The first co-speaker mentions several key institutes of procedural law: court medicine, doctors as expert witnesses, security measures etc. His co-speaker noted the significance of facilities for the treatment of mental illnesses and the detention of unaccountable criminals, elaborating on groups of crimes against health, and expert opinions on court procedures. All these themes were analysed in the context of Yugoslav law and scientific literature.

Simo Ilić and Adela Lukač, the former from the University of Belgrade Faculty of Law, the latter from the High Health School of Professional Studies, approached the subject of abuse of psychiatry for political aims, with special reference to socialist Yugoslavia. The co-authors focused on the field of political crimes – counterrevolutionary behaviour,

enemy propaganda etc. Simo Ilić spoke about security measures taken against perpetrators of verbal offences. Giving several examples of the abusive measures that were prescribed by the court for such crimes, he detailed the problematic legal and medical practices involved, also noting the poor conditions in psychiatric institutions. In conclusion, the audience was faced with the grim reality of political opportunism that gave rise to the abovementioned policies of containment.

In the final presentation for the day, Maša Marković from the University of Belgrade Faculty of Law talked about medical error as a reason for legal liability in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. She examined in particular the stances taken by Yugoslav jurists on the matter, along with the relevant legal norms – such as the Constitution and the Law on healthcare. The scientific literature of the time concerned itself with various legal standards, such as doctors' diligence and negligence, the speaker notes, before dissecting the definition of medical error and its impact (or the lack thereof) and the future of this institute. The ensuing discussion treated several issues, such as the classification of murderers and the proving of medical error.

The third day started with the final keynote lecture of the conference, given by Prof. Dr Zoran Mirković, professor of Serbian legal history and Dean of the University of Belgrade Faculty of Law. In his lecture, titled "Safety Measures against the Plague and Other Infectious Diseases in Serbia During the First Half of the 19th Century", professor Mirković first mentions the sanitary measures of neighbouring states – the Ottoman and Habsburg Empires. Prince Miloš of Serbia took a page from the books of these more developed systems and ensured quarantines and heavy border guards were in place during the plague epidemics, the lecturer notes, and later details the organisation of medical and administrative staff of those institutions. The audience then learned of further sanitary, military and diplomatic measures taken to vanquish the plague in 1836 and 1837, which unfortunately spread through Serbia – with some notable cases being analysed. Lastly, we are given the legal sources from 1838 to 1841 that concern border meetings and sanitary measures, like the sanitary cordon, all modelled after Austrian regulations. The discussion focused on the plague in the Middle Ages and the Modern Era, some incidents concerning the border measures and the later fate of the Zemun quarantine.

The first session (and last to be held in English), concerning the history of assisted reproduction, was opened by Denisa Kotroušová from the Faculty of Law of the University of West Bohemia in Pilsen, who focused on this topic in the case of the Czech Republic. She introduced the concept of ART, its techniques and historic milestones worldwide, before turning towards legal sources that deal with ART in Czechoslovakia and

their provisions – the current definition of ART coming from an act from 2011. The next segment focused on the same issue in Slovakia, which stuck more closely to its earlier regulations. In conclusion, the author examines which Czech legal framework – former or current – is of greater quality, stating that some modern concepts are not better by default.

This was followed by a presentation on types of assisted reproductive technologies in the Republic of Belarus, given by Arina Alexandrovna Sasova from the Belarusian State Economic University Faculty of Law. The first and oldest are surrogacy, followed by in vitro fertilisation and artificial insemination. All of these were analysed in their first iteration worldwide, in Russia and Belarus. She then spoke of numerous other methods of ART available in Russia, such as dissection of the embryonic membrane, and sperm injection into the oocyte cytoplasm, among others. Concluding, the speaker underlines the need of including these methods in the current Belarusian law on ART.

The last piece of the puzzle was laid by Danica Karamarković from the University of Belgrade Faculty of Law and her topic “Legalisation of Surrogacy for Commercial Purposes – Legal Aspects”. She tied her piece to the previous two presentations, mentioning different types of surrogacy – traditional and gestational – and their history. The focus is then shifted to reasons for choosing surrogacy, whether altruistic or commercial, before looking at some cases and legal norms (American, Russian and others) that shaped the regulation of this matter – concerning the issues such as the nationality of the newborn and various ethical problems. The next part detailed the problem of commercial surrogacy and its legality worldwide. The participants discussed the financing of the AR procedures and commercial surrogacy.

The last two sessions were held in Serbian, with the first dealing with abortion in Serbian Law. Milica Sušić, from the University of Belgrade Faculty of Law, focused on the intentional termination of pregnancy in the Serbian legislature in the modern age. She began with a short general comparison of stances between the pro-life and pro-choice movements, before speaking of the legal acts that dealt with the issue at hand: the Yugoslav Criminal Codes of 1929 and 1951, Statutes on the termination of pregnancy from 1952 and 1960, etc. Each of these furthered the protection of the rights of pregnant women, liberalising reasons for terminating a pregnancy and simplifying the procedures. Lastly, the speaker analyses the norms of the current Serbian Law on terminating a pregnancy and connected subjects, like education and population decline.

Approaching the issue from a different angle, Anđela Ristić, from the University of Niš Faculty of Law, spoke on the incrimination of terminating a pregnancy in the history of Serbian legislature, from the Middle

Ages and into the Modern Era. The first instance of an allowed termination comes from Yugoslavia – thus, any termination before this time was illegal. The presenter then pays attention to the protected object (health, life, etc.), potential perpetrators (pregnant women or third persons) and different acts that could constitute these crimes. Different developments, she notes, influenced the penal policies formed through the ages. Quotes from the relevant legal acts are used to highlight these changes, including the criminal codes of Serbia/Yugoslavia (1860, 1929 and 1951) and various other sources detailing this matter. The results of her study show that the zone of criminality of this act is narrowed, attempting and helping are criminalised separately and punishments became less severe. The participants discussed the border of the legality of abortion and medieval stances on the issue.

The last session of the conference was broadly titled “Medicine, expert opinion, art” and was opened by a case study of Richard Dadd and his opus by Marija Ristić, from the University of Belgrade Faculty of Philosophy. The audience was introduced to a short history of Dadd’s life, before looking at his mental collapse following a trip to Egypt – developing schizophrenia and mania of persecution that influenced his criminal behaviour, confinement in a mental institution and changes in art style. His defence relied on the M’Naghten (McNaughton) rule, which dealt with the standard for an insanity plea. The next part of the lecture focused on the art painted during his trip to the Middle East and after his fall into madness.

Anđela Zarubica, from the University of Belgrade Faculty of Law, gave an ambitious look at the medical expert opinion of rape through history, beginning with Antonio Mola’s pioneering research in the 19th century, as well as the contributions of William Guy. However, the greatest advancement in investigations came with DNA analysis, so the speaker focused on the application of forensic evidence in the court of law and the early questions on its credibility. Most of the latter were dispelled by reports from the NRC in the 1990s, which the speaker summarises, while also giving examples of cases where this technology was used as a means of exculpation. The last segment was dedicated to pregnancy and various antiquated views on it in cases of rape, as well as the significance of psychological force being used.

The last presentation at this conference was that of Jovana Pavićević, from the University of Belgrade Faculty of Law, which tied to the penultimate one, talking about the role of medical expert opinion in criminal procedure. Starting by noting the influence an expert opinion can have on a court’s decision and the basics of criminal procedure, especially the rules on evidence, the presenter spoke about the status of expert witnesses

from Antiquity until the late 19th and 20th centuries, when this position became definitively regulated. The same historical approach is taken when detailing the role of expert witnesses, before focusing on Serbia, where the first regulations of the matter came in 1842, with expert witnesses soon becoming a staple of criminal procedure. The discussion revolved around the independence of expert witnesses and their expertise. The conference was appropriately closed by Asst. Prof. Dr Nina Kršljanin, on behalf of the organisers.

This conference brought together students of law, medicine, history and art, amongst other fields, from all corners of the world. In three days, the audience had a chance to see participants discussing wildly different subjects and shedding special light on some lesser-known recesses of all the fields mentioned. From Antiquity to the Contemporary Era, from the Middle East to Serbia via all the continents, the result leaves very few important stones unturned. This format of broad participation is bound to ensure the success of future Iustorias.

Рад приспео / Paper received: 10.6.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 19.6.2022.

MMXXII